

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE BİR OSMANLI AYDINI:
MEVLANZÂDE RIFAT**

Yüksek Lisans Tezi

Ufuk OKAY

Danışman:

Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ

Samsun, 2016

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE BİR OSMANLI
AYDINI: MEVLANZÂDE RIFAT**

Yüksek Lisans Tezi

Ufuk OKAY

Danışman:

Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ

Samsun, 2016

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

... / ... / 2016

İmza

Ufuk OKAY

TEZ KABUL VE ONAYI

Ufuk Okay tarafından hazırlanan “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlanzâde Rıfat” başlıklı bu çalışma, .../.../2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

__ / __ /2016

Enstitü Müdürü

(İmza ve Mühür)

ÖZET

MEŞRUTİYETTEN CUMHURİYETE BİR OSMANLI AYDINI:

MEVLANZÂDE RIFAT

Ufuk OKAY

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aralık/2016

Danışman: Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ

Mevlanzâde Rıfat, hayatı sürgünlerle geçen, ancak hiçbir zaman makale ve kitap yazmaktan, gazete ve dergi çıkarmaktan vazgeçmeyen bir kişiliktir. Yaşadığı döneme, dönemin politik ve sosyal olaylarına duyarsız kalmamış, kendi düşünceleri doğrultusunda kitleleri etkilemeye çalışmıştır. İzlediği muhalefetten hoşlanmayan siyasi iktidarlar tarafından gazeteleri kapatılmış, hakkında davalar açılmış, sürgünlere gönderilmiştir. Ancak kapanan her gazetenin arkasından yeni bir gazete açarak muhalefet yapmaya devam etmiştir. Beklentilerine ve düşüncelerine uymayan, izledikleri yönetim politikalarını beğenmediği yöneticilere sert muhalefet yapmaktan çekinmemiştir. Siyasi parti ve derneklerde kurucu olduğu, üye olarak katıldığı, düşüncelerini bu ortamlarda da açıkça dile getirdiği görülmektedir.

Siyasetin dışında, kadın hakları konusunda da çağından daha önde giden düşünceler ortaya koymuş, kadın kimliğini desteklemek üzere çalışmalar yapmıştır. Son dönemde tek sayı olarak çıkardığı Erkekler Dünyası dergisinde de kadın sorununa erkek gözüyle bakılmasını sağlayacak bir pencere açmıştır.

Önemli bir döneme damgasını vurmuş gazeteci ve siyaset adamı Mevlanzâde Rıfat ile ilgili literatürde çok az sayıda araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmanın literatürdeki boşluğu bir nebze giderebileceği ve bu anlamda önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mevlanzâde Rıfat, Mevlanzâde, Muhalif Siyasetçi, Muhalif Gazeteci

ABSTRACT

AN OTTOMAN INTELLECTUAL FROM THE CONSTITUTIONAL MONARCHY TO THE REPUBLIC: MEVLANZADE RIFAT

Ufuk OKAY

Ondokuz Mayıs University Institute of Social Sciences

Department of History, Master's Thesis, December/2016

Advisor: Assoc. Dr. Mucize ÜNLÜ

Mevlânzade Rifât is a person who never gave up writing book publishing magazine or newspaper had a exile life, He never stayed away the events of his life period. He tried to attract the people around his thought. Because of his opposition, the government stoped the newspaper publishing and send him out of country. But he went on publishing newspapers despite all those difficulties to be opponent. He never stoped to be opponent to the leaders who didn't agree with his opinions and expectations and type of governing the country. We can see that he was the member of political parties, associations and there he frankly said all his opinions.

Beside political life of him, he supported the women rights and put his thoughts about there subjects. He made the men to put themselves in the shoes of women with the magazine he published by the name of men's world.

About Mevlânzade Rifât, who was a very important politician and reporter, there is not more investigation. It is thought that this research will fill the information gap about this important intellectual.

Keywords: MevlânzâdeRifat, Mevlânzade, Dissident Politician, Dissident Journalist

TEŞEKKÜR

Çalıőmam sırasında bana her konuda sonsuz destek veren değerli hocam Doç. Dr. Mucize Ünlü ve bu günlere gelmemde emeklerini ödeyemeyeceğim sevgili aileme sonsuz teőekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

Ufuk OKAY

Samsun, Aralık-2016

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri, Milli Mücadele yılları, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu süreci, tarihimizin önemli bir dönemidir. Bu döneme gazeteci ve siyasetçi olarak tanık olan kişilerin düşünce ve görüşleri, dönemi anlamak adına önem taşımaktadır. Mevlanzâde Rıfat, dönemin önemli gazeteci ve siyasetçilerinden birisi olmasına karşılık, hakkında çok fazla bir araştırma bulunmamaktadır.

Mevlanzâde Rıfat muhalif kişiliği ile tanınmaktadır. Yaşamı boyunca üç sürgün yaşamış, buna karşılık yayıncılıktan vazgeçmemiştir. Hukuk-i Umumiye ve Serbestî ile başlayan yayıncılık hayatına birçok gazete, dergi ve kitap sığdırmıştır. Siyasi açıdan başlangıçta Osmanlılık düşüncesini savunmuş, zamanla Kürt Milliyetçiliği etkisi altında kalmış ve Osmanlı-Kürt kimliği ile yazılar kaleme almış, ömrünün son yıllarında ise bu kimliği bırakması gerektiğine inanarak yeni düşünceler geliştirmeye başlamış, etnik ve ulusal bir düşünce sistemine yönelik yazılar yazmıştır.

Yaşadığı döneme göre kadınlara ve kadın haklarına çağdaş bir düşünce ile yaklaşan Mevlanzâde Rıfat, kadın haklarının geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kadın ve erkeklerin birlikte insanlar dünyasını oluşturduğu, kadınların da erkeklerle aynı kültürel ve siyasi olanaklardan yararlanması gerektiği, kadınlara da erkeklere tanınan özgürlüklerin eşit şekilde uygulanmasının gerekliliği yönündeki düşünceleri yazılarında ve konuşmalarında dile getirmektedir.

Bu araştırma yapılırken ciddi bir kaynak sıkıntısı yaşanmıştır. Elde edilen kaynaklardan ulaşılabilen bilgiler doğrultusunda yapılan çalışma, Mevlanzâde Rıfat hakkında bundan sonra yapılacak çalışmalara bir temel oluşturma açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü Mevlanzâde Rıfat'ın hayatını ve görüşlerini genel olarak ele almaktadır. Sürgün dönemlerinde yaşadıkları, siyasi cemiyetlere yönelik düşünceleri, Ermeni ve Kürt sorunlarına yönelik yaklaşımları bu bölümde

incelenmiştir. Bulunduğu döneme göre farklı görüşleri, ileri görüşlülüğü maddesi altında irdelenmiş, medeni hayata ve evliliğe yönelik düşüncelerine bölüm sonunda yer verilmiştir.

İkinci bölümde Mevlanzâde Rıfat'ın gazeteciliği ve eserleri incelenmiştir. Çıkarttığı gazete ve dergiler, bu dergilerde yer alan görüşleri incelendikten sonra basın özgürlüğü konusundaki düşüncelerine yer verilmiştir. Eserlerinin genel incelemesi sonrasında siyaset hakkındaki düşünceleri ve siyasetçilere nasihatleri incelenerek açıklanmıştır. Sonuç bölümünde genel değerlendirmeler yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER	x

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNZÂDE RIFAT'IN HAYATI

1.1	Biyografisi	3
1.2	Sürgün Dönemleri	5
1.2.1.	Birinci Sürgün Dönemi.....	5
1.2.2.	İkinci Sürgün Dönemi.....	6
1.2.3.	Üçüncü Sürgün Dönemi	10
1.3	Siyasi Yaklaşımları.....	11
1.3.1.	Siyasi Parti ve Oluşumlara Yaklaşımı	11
1.3.2.	İttihat ve Terakki Cemiyeti	15
1.3.3.	Fedakâran-ı Millet Cemiyeti.....	17
1.3.4.	Osmanlı Ahrar Fırkası	22
1.3.5.	Hasan Fehmi Bey Cinayeti	25
1.3.6.	Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	28
1.3.7.	Radikal Avam Fırkası	30
1.3.8.	Milli Mücadele'ye Bakışı	37
1.3.9.	Ermeni Sorunu ile İlgili Düşünceleri ve Yaklaşımı.....	42
1.3.10.	Kürt Politikası ve Kürt Milliyetçiliği Yaklaşımı	46
1.4	İleri Görüşlülüğü	47
1.5	Medeni Hayata Yaklaşımı	48
1.6	Evlilik ve Aile Kurumu Hakkında Düşünceleri	51

İKİNCİ BÖLÜM

2.MEVLÂNZÂDE RIFAT'IN GAZETECİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1	Gazetecilik Hayatı	53
2.1.1.	Hukuk-i Umumiye Gazetesi	53
2.1.2.	Serbestî Gazetesi.....	58
2.1.2.1	Serbestî Gazetesi İstanbul.....	58
2.1.2.2	Serbestî Gazetesi Paris.....	61
2.1.2.3	Serbestî Gazetesi Mısır	62
2.1.3.	Fârûk ve Cihâd Gazeteleri	63
2.1.4.	Erkekler Dünyası Dergisi	64
2.1.5.	İnkılâb-ı Beşer Gazetesi.....	66
2.2	Basın Özgürlüğü Yaklaşımı	67
2.3	Eserleri.....	68
2.3.1.	31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi.....	68
2.3.2.	Sürgün Hatıralarım	71
2.3.3.	Türk İnkılabının İçyüzü	74
2.4	Siyaset Hakkındaki Düşünceleri ve Siyasetçilere Nasihatleri.....	76
SONUÇ.....		79
KAYNAKÇA		82
ÖZGEÇMİŞ.....		88

ŞEKİLLER

Şekil 1: Mevlanzâde Rıfat Bey	4
Şekil 2: Kadınlar Dünyası Dergisi	48
Şekil 3: Hukuk-i Umumiye Gazetesi	54
Şekil 4: Serbesti Gazetesi	59
Şekil 5: Cihâd ve Fârûk Gazeteleri	64
Şekil 6: Erkekler Dünyası Dergisi.....	65

GİRİŞ

Mevlânzâde Rıfat'ın hakkındaki bilgi ve belgelerin azlığı nedeniyle yeterince tanınmadığı görülmektedir. Ancak eserleri ve gazete yazıları incelendiğinde dönemin politik ve sosyal olayları hakkında önemli bilgiler verdiği anlaşılmaktadır. Günümüzdeki olayların kökenlerini ve nedenlerini daha iyi anlayabilmek için yakın tarihin aydınlanması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle dönemin etkili gazeteci-yazar ve siyasetçisi olan Mevlânzâde Rıfat'ın iyice araştırılması, görüşlerinin ve düşüncelerinin bilinmesi yararlı olacaktır.

1869 yılında doğan Mevlânzâde Rıfat'ın hayatı sürgünlerle geçmiştir. II. Meşrutiyet öncesinde Yemen'de 12 yıllık sürgün, 31 Mart olaylarından sonra kendi isteği ile gittiği Mısır'dan önce Atina'ya sonra Paris'e geçtiği süreçte, hakkında açılan bir dava sonucu 10 yıllık sürgün cezası bunlara örnek olarak gösterilebilir. Yemen dönüşünde olumlu düşüncelerle yaklaştığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklediklerini bulamadığı için, çıkardığı Hukuk-i Umumiye ve Serbestî gazetelerinde sert bir muhalefet yürüttüğü görülmektedir. *Serbestî* gazetesinin kapatılması ve 1913 yılındaki Bâb-ı Âli baskını sonrasında, siyasi yayın yapmama sözü karşılığında İstanbul'da kalır. Mondros Mütarekesi sonrasında yeniden siyasete döner. Bu dönemde Osmanlı milliyetçiliği fikirlerinin değişmeye başladığı görülür. Artık Kürdistan Teali Cemiyeti ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesidir. Son yıllarından Kürt hakları savunucusu bir aydın görünümü çizer. Milli Mücadele ve Lozan sonrasında yurt dışına sürgüne gönderilen yüzellilikler arasında Mevlânzâde Rıfat'ın da adı vardır ve üçüncü sürgün dönemi başlamıştır. Romanya ve Yunanistan'dan sonra Suriye'ye geçer. 1930 yılında kalp krizi sonucu vefat eder¹.

Yaşamı boyunca birçok siyasi parti ve dernekte kurucu veya üye olarak yer almış, birçok gazete ve dergi çıkarmış, İstanbul'da, Mısır'da, Yunanistan'da ve Paris'te yayıncılık yapmış, yazıları ile yöneticileri huzursuz etmiş olan Mevlânzâde Rıfat hakkında yapılan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel

¹ Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sy. 196, 2010, ss. 1-2.

araştırma, çoklu öznel veri türleri ve kendi doğal ortamında belirli durumdaki bireylerin incelenmesine dayanan yorumsamacı araştırma yaklaşımıdır².

Nitel araştırma kavramının altında birçok alt kavramın bulunması ve değişik disiplinlerle yakından ilişkili olması nedeniyle genel kabul görmüş bir tanımlama bulunmamaktadır. Ancak nitel araştırmanın ortak özellikleri üzerinden hareketle “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” tanımı yapılabilir. Nitel araştırma yaklaşımı, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı oldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön planda tutan bir yaklaşımdır. Buradaki kuram oluşturma ifadesi, elde edilen verilerden hareketle bilinmeyen sonuçları birbirleri ile ilişkileri içinde açıklayan bir modelleme çalışması anlamına gelmektedir³.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde gözlenenlerin çarpıcı bir şekilde yansıtılması amacı ile doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu analiz yönteminde temel amaç, elde edilen bulguların düzenlenerek ve yorumlanarak okuyucuya sunulmasıdır⁴.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mevlanzâde Rıfat'ın hayatı, sürgün dönemleri, siyasi partiler ve olaylarla ilişkileri, siyasi fikirleri ile kadın ve aile hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. İkinci bölümde gazeteciliği ve eserleri açıklanmış, basın özgürlüğüne bakışı irdelenmiştir.

² Larry B. Christensen, R. Burke Johnson ve Lisa A. Turner, *Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analiz*, (Ed. Ahmet Aypay), Ankara: Anı Yayıncılık, 2015, s. 54.

³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9. Baskı), Ankara: Seçkin Yayınları, 2013, ss. 45-46.

⁴ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 97.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLÂNZÂDE RIFAT'IN HAYATI

1.1 Biyografisi

II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin önemli simalarından biri olan Mevlânzâde Rıfat hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Özellikle 1908 öncesi yaşamı hakkındaki bilgi yok denecek kadar azdır.

Mevlânzâde Rıfat'ın Irak Süleymaniye kökenli bir Kürt olduğu bilinmektedir⁵. İlk basılı kütüphane kataloglarını düzenleyen Abdurrahman Nâcim Efendi'nin (1834-1895) oğludur⁶. Doğum tarihi olarak 1869 yılı kabul edilmektedir. 15 Haziran 1909 tarihinde Atina Sefiri Mehmet Nabi Bey'e yazdığı mektupta 40 yaşında olduğunu ifade etmiştir. Babasının İstanbul'da 1867 yılından itibaren çalıştığı dikkate alındığında İstanbul doğumlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Kardeşinin doğum tarihinin düzeltilmesi için, kayıtlı bulunduğu Küçükçekmece Kaymakamlığına başvurması bilgisinden hareketle doğum yerinin İstanbul Küçükçekmece olduğu söylenebilir⁷.

Tahsili hakkında fazla bilgi bulunmayan Mevlânzâde Rıfat, Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunudur. Mezun olduktan sonra önce Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'nde ardından da sırasıyla Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi ve Sinop Cezaevi müdürlüğü görevinde bulunmuştur⁸. Mevlânzâde Rıfat'ın II. Meşrutiyet öncesi son görevi Kastamonu Valisi Halit Bey'in hususi kâtibi olmasıdır. II. Meşrutiyet öncesinde Halit Bey'in tutuklanarak Kayseri'ye sürülmesi sırasında o da Yemen'e sürgüne gönderilmiştir⁹. 12 yıllık sürgün hayatından sonra yurda döndüğünde çeşitli siyasi örgütlerle ilişki içerisine girer. Yayın dünyasına atılır. Hukuk-i Umumiye ve

⁵ Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998, s.125.

⁶ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s.381.

⁷ Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", s. 2.

⁸ Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", s. 3.

⁹ Ali Birinci, "Mevlânzâde Rıfat Bey", *Siyonistler Osmanlı'yı Nasıl Yıkı*, İstanbul, Derin Tarih Kültür Yayınları, No. 3, 2013, s. 14.

Serbestî gazetelerini çıkartır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sert eleştirilerde bulunur. 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra İstanbul'u terk ederek önce Mısır'a ardından da Atina'ya ve Paris'e geçer. Yurt dışındayken hakkında açılan dava sonucu 10 yıllık sürgün cezasına çarptırılır ve matbaası kapatılır. Paris'ten Mısır'a dönüşünde de yayın yapmayı sürdürür. Mısır hükümeti gazete ve yayın politikasını beğenmeyince yine Paris'e döner. Paris ve Mısır arasında mekik dokuyan Mevlânzâde Rıfat, sonunda Atina'ya geçer. Burada da Yunan hükümetinin baskılarına maruz kalınca İstanbul'a dönmeye karar verir. İstanbul'a dönüşünde Divân-ı Harb-i Örfî kararı ile Bursa'da zorunlu ikamete tabi tutulur. Zorunlu ikamet ve sürgünden sonra İstanbul'a döner. Gazeteciliğe devam eden Mevlânzâde Rıfat'ın siyasi eleştirileri ve sert muhalefeti sebebiyle *Serbestî* gazetesi kapatılır. 1913 yılındaki Bâb-i Âli baskınından sonra bazı muhalifler yurt dışına kaçar. Mevlânzâde Rıfat ise İstanbul'da kalma karşılığında siyasi yayın yapmama sözü verir¹⁰.

Şekil 1: Mevlânzâde Rıfat Bey¹¹.

Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar siyasete dönüş yapan Mevlânzâde Rıfat, Radikal Avam Fırkası'nı kurar. Bu dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılmış, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne de üye olmuştur. O zamana kadarki yaşamını Osmanlı milliyetçiliği fikri ile geçiren Mevlânzâde Rıfat, son yıllarda Kürtlerin haklarını savunan aydınlar arasına katılmıştır. Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ile birlikte Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Meclis tarafından yurt dışına sürülen yüzellilikler arasında yer alır. Bu üçüncü sürgün döneminde Romanya ve Yunanistan'da bulunur. 1923 yılında bir Yunan albay aracılığıyla

¹⁰ İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını: Mevlânzade Rıfat Bey", s. 3.

¹¹ *Serbestî*, 11 Nisan 1909, nr 145, s.1.

Vahdettin ile görüşerek Ankara hükümetine karşı Yunanistan ile anlaşma yapmayı teklif eder. Ardından Kürtleri isyana teşvik etme teklifinde bulunur. Vahdettin ve çevresi bu teklifi kabul etmeyince Atina'ya geri dönmek zorunda kalır. Bir süre Atina'da kalır ve buradan ömrünün son yıllarını geçireceği Suriye'nin Halep şehrine geçer. 1930 yılında Halep'te geçirdiği kalp krizi sonucu vefat eder¹².

Mevlânzâde Rıfat'ın hayatı boyunca başlıca uğraşları gazetecilik ve politika olmuştur.

1.2 Sürgün Dönemleri

Mevlânzâde Rıfat yaşamı boyunca üç sürgün yaşamıştır. Bu sürgünleri birinci, ikinci ve üçüncü sürgün dönemleri olarak ele alınıp incelenmiştir.

1.2.1. Birinci Sürgün Dönemi

II. Meşrutiyet'in ilanından önce, son olarak 1896 yılında Kastamonu Valisi Halit Bey'in özel kâtabi olarak çalışmıştır¹³. Bu görevden sonra 12 yıl hapis ve sürgün cezasına çarptırılır. Bu cezanın görünürdeki nedeni Jön Türkleri himaye eden Halit Bey'in Rusya'ya kaçmasından kuşulanılmasıdır. Bunun üzerine Halit Bey tutuklanıp Kayseri'ye, Mevlânzâde Rıfat ise Yemen'e sürülmüştür. Ancak sürgünün asıl sebebinin Mevlânzâde Rıfat'ın Şehzade Mehmet Reşat'a kapılanması olayı olduğu söylenebilir¹⁴.

Sürgün yıllarını Yemen'in Sana şehrinde, Kasıdecizade Ziya Molla ve eski maarif nazırlarından Kemal Paşa'nın oğlu Said Bey ile birlikte geçirmiştir. Meşrutiyet öncesine ait hatıratında 12 yıllık sürgünden II. Meşrutiyet'in ilanı ile kurtulduğunu ve İstanbul'a döndüğünü belirtmektedir. Bu duygularını "10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihi yüceltmeye layıktır. Bu değerli günün yaşam aşıl原因an rüzgârı, bizi de binlerce siyasi mağdur gibi tam on iki yıllık mahpustan mahpusa, sürgünden sürgüne sürükledirdikten sonra son sürgün sürecimiz olan Yemen'den, Yemen'in Sana şehrinde mahrumiyet içinde geçen yaşantımızdan kurtardı" şeklinde belirtmiştir. Ardından da başkent İstanbul'a bir an önce kavuşmak için dayanılmaz ölçüde istek duyduklarını, sürgün dönüşünde henüz yoldayken

¹² İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını: Mevlânzade Rıfat Bey", ss. 3-4.

¹³ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2009, s. 6.

¹⁴ Metin Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, İstanbul: Arma Yayınları, 1999, ss. 95-96.

İstanbul'daki durumu etraflıca düşündüklerini ve Sultan Abdülhamit'in başta olmasını ülke adına büyük bir tehlike olarak gördüklerini dile getirmiştir¹⁵.

1.2.2. İkinci Sürgün Dönemi

Sürgünden yurda dönerken Abdülhamit'i devirme planları olan Mevlânzâde Rıfat, Taif sürgününden gelen Bedirhan Paşazade Hüseyin Paşa ile vapurda bu konuyu konuştuklarını belirtmiştir. İstanbul'a vardktan birkaç gün sonra kendi görüşüne yakın kişilerle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezine başvurarak, Abdülhamit'i devirme konusundaki fikirlerini ayrıntıları ile anlatıp amaçlarına ulaşmanın mümkün olduğunu kanıtlamaya çalışırlar. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden bekledikleri ilgiyi göremeyince cemiyetten ayrılarak hedeflerine ulaşmak için bizzat kendileri harekete geçmeye karar verirler. Bu konudaki kararlarını "Meyil görmeyince biz de cemiyetten ayrıldık ve maksada vusul için bizzat kendimiz işe girişmeye karar verdik" şeklinde ifade etmiştir. Sonraki dönemde diğer sürgünzedeler ile bir araya gelerek görüşmelerde bulunur. Ermeni kökenlilerle buluşur. Kürtlerin temsilcisi olarak da Şeyh Ubeydullah oğlu Seyit Abdulkadir Efendi ile fikir alışverişinde bulunur. Bu görüşmelerden sonra *Hukuk-i Umumiye* gazetesinin idaresini ele alır¹⁶. Gazetede Sultan Abdülhamit'ten hesap sorma yönünde bir yayın politikası izlenir. Kendisi, bu konuda hiç korkmadan entrikalara ve tehditlere aldırılmadan görevlerini yerine getirdiklerini ifade etmektedir.

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bazı rahatsızlıkların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Mevlânzâde Rıfat, Meşrutiyete basın özgürlüğünü engellemek yoluyla çeşitli darbeler vurulduğunu iddia etmektedir. Ona göre Sabah ve İkdam gibi basın organları, çeşitli kanunsuzluklar karşısında sessiz kalmıştır. Kendisi, dönemin sadrazamı Kâmil Paşa'nın, *Mizan* gazetesi sahibi Murat Bey'i keyfi bir emirle tutuklatarak basın özgürlüğüne ilk darbeyi vurduğunu öne sürmektedir. Söz konusu tutuklama *Hukuk-i Umumiye* gazetesinde şiddetle eleştirilir ve görevlilerin yasalara uyararak gerekeni yapmaları çağrısında bulunulur¹⁷.

¹⁵ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 19-20.

¹⁶ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 22.

¹⁷ *Hukuk-i Umumiye*, "Makam-ı Sadaretin Kanun-ı Esasimize Tecavüzü", (11 Teşrinievvel 1908), nr. 26, s.1.

Gazetede hem Abdülhamit hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sert bir şekilde eleştiren Mevlânzâde Rıfat, hedef durumuna gelmiştir. Bu sıralarda onun da üye olduğu Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne de bir baskın düzenlenerek bazı belgelere el konulmuş, cemiyetin kırk üyesi tutuklanmıştır. Ele geçirilen belgeler nedeniyle gazete süresiz kapatılmıştır. Daha sonra olayın bir komplo olduğu, belgelerin cemiyet kâtibi tarafından düzenlendiği anlaşılmış ve gazete bir hafta sonra tekrar yayına başlamıştır. Bu olay İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlarına önemli bir fırsat vermiştir¹⁸.

Hukuk-i Umumiye gazetesi 6 Kânunusani 1324 (19 Ocak 1909) yılında kapatılır. Bunun temel sebebinin Mevlânzâde Rıfat'ın izlediği politika olduğu görüşünü ileri sürenler olduğu gibi¹⁹, gazetenin O'nun isteğiyle kapatıldığını iddia edenler de vardır²⁰. Kendisi daha sonra Hasan Fehmi Bey ile birlikte *Serbestî* gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Hasan Fehmi Bey, 31 Mart öncesinde öldürülecek ve basının ilk şehidi olarak anılacaktır.

Serbestî gazetesi, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın programına yakın bir politika izlemiştir. Mevlânzâde Rıfat bir karşılık beklemeden Ahrar Fırkası'nı desteklediklerini ve Prens Sabahattin Bey'e yapılan eleştirilere karşı olduklarını ifade etmektedir²¹. Önce Hasan Fehmi'nin sonra da yine Ahrar Fırkası'nın bir başka üyesi Ahmet Samim'in öldürülmesi, bir anlamda 31 Mart Vakası'nın tetikleyicisi olmuştur. Olayla ilgili olarak farklı değerlendirmeler yapılmış, fakat genelde İttihat ve Terakki Cemiyeti olayın sorumlusu olarak görülmüştür²².

Mevlânzâde Rıfat, 31 Mart Vakası öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhindeki faaliyetleri nedeniyle ölümle tehdit edilmiştir. Hatta Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinden Sultan Abdülhamit'e çekilen telgrafta Mevlânzâde Rıfat, Prens Sabahattin, Ali Kemal ve Derviş Vahdeti gibi kişilerin yurtdışına kaçmalarının engellenmesi istenmiş, bu kişilerin hesap vermeleri gerektiği belirtilmiştir²³.

¹⁸ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, İstanbul: Temel Yayınları, 2003, s.63.

¹⁹ Server Rıfat İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri (Tahlil ve Tarihçe Kısmı)*, İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü, 1975, s.78.

²⁰ Enver BehnanŞapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*, Ankara: Güven Matbaası, 1969, s. 71.

²¹ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s.32.

²² Mustafa Turan, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, İstanbul: Q-Matris Yayınları, 2003, ss.58-60.

²³ Osman Selim Kocahanoğlu, "Derviş Vahdeti II" *Tarih ve Toplum Dergisi*, 2000, s. 229.

31 Mart Vakası'nın gelişimi Mevlânzâde Rıfat'ın hatıratında şu şekilde dile getirilmiştir: “İstanbul halkı, 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) inkılâbından 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) trajedisine kadar ıstırap ve ihtiraslar içinde kalmıştır. Siyasi partilerin mücadeleleri sonucu halk adeta şaşkına dönmüştür. Gazetecilerin tutuklanmaları, Ahrar Fırkası'nın teşkili, basının bölünmesi, Ahmet Rıza Bey'in Sultan Abdülhamit'ten hediye alması, Sultan'ın mebuslara ziyafeti, Kamil Paşa'nın Ahrar Fırkası'na eğilimi, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, Harbiye Mektebi, İttihad-i Muhammedi Cemiyeti olayları, Murat ve Ali Kemal Beylerin İstanbul milletvekilliklerine oynamaları, Pera Palas'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası ziyafetleri, Veliht Sultan Reşad'a suikast söylentileri; sahte ajans telgrafları ve yaftaları, Ereğli Madenleri meselesi, Rum gazeteleri hadisesi, Avcı Taburları'nın geri gönderilmesi girişimi, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının görevden alınmaları, Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan düşüşü ve oğlu Said Paşa'nın rolleri, basın mitingi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın kabinedeki hatıraları; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Serbestî'de yayınlanan gizli beyannamesi ve Kamil Paşa beyannamesinin etkisi, Ahrar Fırkası'nın gösteri hazırlıkları, son olarak da yazarlarımızdan Hasan Fehmi Bey merhumun öldürülmesi ve cenaze töreni gibi nedenler ve bunun gibi iz bırakan olaylar İstanbul halkını ve tüm Osmanlı vatandaşlarını şaşırtmıştı”²⁴.

Mevlânzâde Rıfat'ın yukarıda başlıca olayları ve etkenlerini belirttiği siyasi ortamda 31 Mart Vakası, kendi deyişle “Hürriyet elbisesine bürünmüş oldukları halde siyasi ihtiraslar peşinde koşan çıkarıcıların aldatmacalarıyla” düzenlenmiştir. Kendisi, 31 Mart Vakası döneminde önceki görüş ve düşüncelerinde bir değişiklik olmadığını, Sultan Abdülhamit ve yönetimini eleştirmeye devam ettiklerini, bütün güçleriyle yönetimle mücadele ettiklerini ve bu mücadeleyi İstanbul'u terk ettiği 22 Nisan 1909 tarihine kadar sürdürdüklerini ifade etmektedir. Bu dönemde Mevlânzâde Rıfat, Ahrar Fırkası'nın bazı mensuplarıyla birlikte Mısır'a kaçmak zorunda kalınca, fırkanın üyeleri ile sıkı bir ilişkiye girmiştir. Mısır'dayken *Sabah* gazetesinde kendisinin Derviş Vahdeti ile ilişkisinden dolayı arandığı haberini görünce Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya bir mektup yazar. Mektubunda Derviş Vahdeti ile bir ilgisinin olmadığını, *Serbestî* gazetesinde

²⁴ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s.38.

Abdülhamit'in başta kalması durumunda olabilecekleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne anlatmaktan başka bir suçlarının olmadığını belirtmiştir²⁵.

Mevlânzâde Rıfat Kahire'den sonra Atina'ya geçer. Bazı kaynaklarda Mısır'dan Atina'ya geçişinde kendisine İngilizlerin yardım ettiği bilgisi yer almaktadır²⁶. Atina'dayken, Prens Sabahattin kendisine para yardımı yaparak Paris'e geçmesini ister. Bu istek üzerine Paris'e gider ve burada Sait Paşazade Şerif Paşa ve Ahmet Fazıl Bey'le görüşmeler yapar. Görüşmeler sonucu *Serbestî* gazetesinin Paris'te çıkarılması uygun görülür. Böylece gazetenin bazı sayıları Paris'te yayınlanmaya başlanır²⁷.

Paris'te bulunan Mevlânzâde Rıfat hakkındaki dava 8 Temmuz 1909 tarihinde sonuca bağlanmıştır. Dava sonucunda matbaasının kapatılmasına ve 10 yıl sürgün edilmesine karar verilmiştir. Mevlânzâde Rıfat'ın gazetesi için maddi destek sağlayan Şerif Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisine *Serbestî* gazetesinin yayınlanmasını önleme karşılığında istediği sefaretin verilmesi halinde bu desteği keseceğini bildirmiştir. Bunun üzerine gazete kapatılır. Bu gelişmeler sonrasında Mevlânzâde Rıfat Kahire'ye dönmek zorunda kalır ve Kahire'de, kaldığı yerden gazeteyi çıkarmaya devam eder. Anılarında “Bizi takdir eden mürüvvet ve hamiyet sahibi kişilerin yardımına kavuştuk. Mısır'da Serbestî'nin yayınına başladık ve 7 sayı kadar çıkarabildik” demiştir. Yayınların devam etmemesinin gerekçesi muhaliflerin ve Şerif Paşa'nın telkinleriyle Mısır hükümeti ve Mısır Hidivi'nin güçlükler çıkarmaya başlamasıdır²⁸.

Mısır Hidivi'nin yardımıyla tekrar Paris'e geçen Mevlânzâde Rıfat, burada Serbestî'nin dört sayısını daha çıkarır. Bu dönemde hem İttihat ve Terakki Cemiyeti hem de Şerif Paşa'nın çıkardığı “*Meşrutiyet*” gazetesini eleştirir. Kısa bir süre sonra Mısır Hidivi'nin yardımı da kesilince Mevlânzâde Rıfat yeniden Mısır'a döner. Burada Yemen'le ilgili olarak ihtilal hakkında edindiği bilgileri bir kitapçık haline getirerek Ayan ve Mebusan Meclisleri'ne gönderir. Kitapçığın özeti *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanır. Bu sürgün döneminde Şerif Paşa ile yaşadığı anlaşmazlıkları “*Bilanço, Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim*” adlı bir kitapçıkta yazar, “*Tarihçe*” adlı bir eser de hazırlar. Anılarında Mısır Hidivi kanalıyla 120.000 forma kadar basılı

²⁵ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss.56-65.

²⁶ *Förük/Farouc Gazetesi*, “Athenes”, (21 Aralık 1911, R 8 Kânunuevvel 1327), nr. 2, s. 3.

²⁷ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss. 70-75.

²⁸ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss. 87-88.

kitabına ve çeşitli belgelerine el konulduğunu dile getirir. Mısır'dan sınır dışı edilir ve Atina'ya geçer. Atina'da bazı Rumlarla gazete için anlaşarak *Faruk* (3 sayı) ve *Cihad* (13 sayı) gazetelerini taş basma olarak çıkarır. Bu yayınların sorumlu müdürü, Yunan Eteryası'na mensup *Millet* gazetesinin imtiyaz sahibi Sava Elagözoğlu'dur²⁹. Yayınlar Yunan Hükümeti tarafından iyi karşılanmaz ve İstanbul'a dönüp teslim olmaya karar verir.

1.2.3. Üçüncü Sürgün Dönemi

Mevlânzâde Rıfat İstanbul'a dönüşte, Divân-ı Harb-i Örfî kararınca bir süre Bursa'da ikamete tabi tutulmuştur. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında çıkan af üzerine 29 Temmuz 1912 tarihinde İstanbul'a dönmüştür³⁰. İstanbul'a döndüğünde ilk işi gazete çıkarma izni için Dâhiliye Nezareti'ne başvurmak olmuştur. Ancak bu isteği reddedilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetten çekilince *Serbestî* gazetesini 29 Temmuz 1912'de yeniden çıkarmaya başlayabilmiştir. Gazete sert muhalif tutumu nedeniyle, Bâb-ı Âli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonra yeniden kapatılmıştır. Kapatılan gazetenin yayın hayatına dönüş kararı da uygulanmamıştır³¹.

1913'deki Bâb-ı Âli baskınından sonra birçok muhalif yurtdışına kaçmıştır. Mevlânzâde Rıfat ise siyasi neşriyat yapmama sözü karşılığında İstanbul'da kalabilmiştir. Uzun bir süre basın yayın hayatından uzak kaldıktan sonra 1918 yılında Radikal Avam Fırkası'nın kurucuları arasında yer alarak *İnkılab-ı Beşer* gazetesini yayınlamaya başlarlar. Gazete, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif ve İngiliz yanlısı bir yayın politikası izlemektedir. Diğer gazetelerde olduğu gibi bu gazete de taktikten kurtulamaz ve 1919 yılında süresiz olarak kapatılır³². Mevlânzâde Rıfat'ın bu süreçte Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ikiye ayrılmasından sonra kurulan Kürt Teşkilât-ı İçtimâiye Cemiyeti ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne üye olduğu görülmektedir.

Mevlânzâde Rıfat, Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra, Kurtuluş Savaşı sırasında düşman devletler ve İstanbul hükümetiyle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, 1924 yılında T.C. uyuşundan çıkarılan 150 kişi arasında yer almış ve yüzelliliklerden biri olmuştur. 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan

²⁹ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss. 90-91.

³⁰ İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını: Mevlânzade Rıfat Bey", s. 4.

³¹ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss. 91-94.

³² İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını: Mevlânzade Rıfat Bey", s. 5.

Antlaşması'nın ilgili maddeleri doğrultusunda T.C. Hükümeti'ne, savaş sırasında İstanbul hükümeti ve itilaf devletleriyle iş birliği yapmış 150 kişiyi af kapsamı dışında tutma, bunların Türkiye'ye girişlerini ve Türkiye'de ikamet etmelerini yasaklama hakkı tanınmıştır³³. 1 Haziran 1924 tarihinde yayınlanan bir kararname ile yüzelliliklerin listesi kesinleşmiştir³⁴. Listedekiler 28 Mayıs 1927'de kabul edilen bir yasa ile yurttaşlıktan da çıkarılmış, bu kişilerin Türkiye sınırları içinde mülk edinme ve miras devretme hakları ellerinden alınmıştır. 29 Haziran 1938'de çıkarılan af yasası ile yüzellilikler de bağışlanmış, bu kişilere sekiz yıl süreyle kamu hizmeti yasağı konulmuştur.

1.3 Siyasi Yaklaşımları

Mevlânzâde Rıfat'ın siyasi yaklaşımları, “Siyasi Parti ve Oluşumlara Yaklaşımı”, “Kürt Politikası ve Kürt Milliyetçiliği Yaklaşımı”, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, “Ahrar Fırkası”, “Hasan Fehmi Bey Cinayeti”, “İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası”, “Radikal Avam Fırkası”, “Milli Mücadele'ye Bakışı” ve “Ermeni Sorunu ile İlgili Düşünceleri ve Yaklaşımı” olarak 7 başlık altında incelenebilir.

1.3.1. Siyasi Parti ve Oluşumlara Yaklaşımı

II. Meşrutiyet'in 24 Temmuz 1908'de ilanı ile birlikte sürgünde bulunduğu Yemen'den yurda dönen Mevlânzâde Rıfat, II. Abdülhamit'in iktidarda kalmasını vatan adına büyük tehlike olarak gören İttihat ve Terakki'nin görüşlerine yakınlık göstermiştir. Dönüşte İttihat ve Terakki tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış, hatıralarında bu dönemde Cemiyet'e inanmış olduğunu ve çok şeyler beklediğini belirtmiştir³⁵. Zaman içerisinde bu görüşlerinin yavaş yavaş değiştiği, İzmir'den İstanbul'a geçtikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin inkılabın zafer sarhoşluğu içinde olduklarını ileri sürdüğü görülmektedir³⁶. Başlangıçta İttihat ve Terakki'nin kendilerini (sürgünleri) iyi karşıladığını dile getirmiş, sonrasında yaşananlardan hareketle cemiyetin politikalarını ve uygulamalarını eleştirmeye başlamıştır. Cemiyetin saflığını kaybettiğini ve bazı rahatsızlıkların kendini göstermeye başladığını belirtmiştir.

³³ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, s. 95.

³⁴ Emin Karaca, *150'likler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s.151.

³⁵ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 20.

³⁶ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s.21.

İttihat ve Terakki'den yeterli ilgiyi ve desteği bulamayan Mevlânzâde Rıfat ve arkadaşları, yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin yurda dönen siyasi mağdurların beklentilerini çeşitli sebeplerle karşılayamaması, bu arayışları hızlandırmıştır. Cemiyetin bu tutumu ve taleplerin geri çevrilmesinin sonucu olarak sürgünler ve kaçaklar, cemiyete muhalif olmuşlardır³⁷.

Mevlânzâde Rıfat ve onunla aynı görüşü paylaşanlar II. Meşrutiyet ortamında sorunlarına çözüm aramak ve bulmak için 12 Ağustos 1908 tarihinde yaptıkları toplantıda bir dernek kurmayı kararlaştırmışlardır³⁸. Yapılan çalışmalar ve siyasi örgütlenme faaliyetleri sonucunda “Fedakarân-ı Millet Cemiyeti” kurulmuştur. Bu cemiyetin en bariz tutumu İttihat ve Terakki karşıtlığı olmuştur³⁹. Mevlânzâde Rıfat, cemiyet'in yayın organı olan *Hukuk-i Umumiye* gazetesini önde gelen kalemlerinden biri olmuştur. Bu dönemdeki siyasi görüşünün, Fedakarân-ı Millet Cemiyeti'nin görüşleri doğrultusunda öncelikli olarak mağdur edilmiş siyasi sürgün ve kaçakların haklarının korunması olduğundan, öncelikle İttihat ve Terakki'ye muhalif olmakla sınırlanmış olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile kişisel siyasi anlayışı henüz ön planda değildir⁴⁰.

Mevlânzâde Rıfat, cemiyetin politikasına uygun olarak hem Abdülhamit'i hem de İttihat ve Terakki'yi şiddetle eleştirmiştir. Kendi ifadesiyle başlangıçta II. Abdülhamit'in yönetimden uzaklaştırılması için İttihat ve Terakki'ye başvurmuş, ancak İttihat ve Terakki bunu dikkate almamıştır. Bu nedenle farklı yollara başvurmak gereği duymuş ve çeşitli faaliyetlere katılmıştır. Bu konudaki düşüncelerini “Önce farklı düşünenlerle birleştik. Ermeni vatandaşlarımıza birleşme teklif ettik. Kürt Kulübü Başkanı Şeyh Ubeydullah oğlu Seyyit Abdülkadir Efendi ile görüştük. Sonunda *Hukuk-i Umumiye* gazetesinin yönetimini ele aldık. İşe Sultan Abdülhamit'ten hesap sormakla başladık. Çeşitli entrikalar döndü. Fakat hiçbiri bizi emellerimizden alıkoyamadı”⁴¹ şeklinde ifade etmiştir.

³⁷ Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları Matbuat ve Arşiv Meseleleri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2012, s.218.

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.134.

³⁹ Hasan Taner Kerimoğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: *Hukuk-i Umumiye*”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8/18-19, 2009, s. 36.

⁴⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakârân-ı Millet Cemiyeti”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7/2, 2007, s. 138.

⁴¹ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss.95-96.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi olan, hatta kurucularından sayılan Mevlânzâde Rıfat, kendi deyimiyle dışarıdan insanların cemiyete girdiklerini görünce cemiyetten ayrılmıştır. Ona göre dışarıdan gelenler ve özellikle Kamil Paşa, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne fesat sokmuştur⁴².

Cemiyetten ayrılan Mevlânzâde Rıfat, *Serbestî* gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra yeni bir siyasi fırka arayışına girmiştir. Düşüncelerine uygun olduğu gerekçesiyle Prens Sabahaddin tarafından kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nı desteklemiştir⁴³. Bununla birlikte, anılarında belirttiği gibi fırkanın görüşlerine yakın durmasına rağmen, idare anlayışı bakımından Osmanlı Ahrar Fırkası'ndan daha radikal bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Ona göre vatanın kurtuluşu, kapsamlı bir hürriyet anlayışında ve radikal bir değişimdedir. Mevcut yönetim şekli ve anlayışı tamamen değiştirilmeli, örgütler ve yasalar, toplumsal kurallar, gelişmiş milletlerde olduğu gibi sağlam esaslar üzerinde oluşturulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan çeşitli unsurların (Türk, Kürt, Rum, Ermeni, Arnavut, Bedevi) sosyal hayatı, düşüncesi, gelenek ve görenekleri farklıdır. Bu yüzden merkezi bir yönetim anlayışı ile aynı yasalarla bu kadar çeşitli unsurlar hakkıyla yönetilemeyeceği için İmparatorluğu oluşturan topluluklar, Osmanlı üst kimliğiyle bir arada tutulmalı, kültürel ve milliyet farklılıkları en aza indirilmeli, mümkünse ortadan kaldırılmalıdır. Dikkati çeken bir diğer yaklaşımı da hükümetin, toplumu oluşturan unsurlar üzerinde bir baskı aracı olmaması düşüncesidir⁴⁴. Görüldüğü gibi Mevlânzâde Rıfat, yerinden yönetim anlayışını, mevcut Osmanlı yönetim anlayışının yerine hâkim kılma düşüncesini savunmaktadır. Bu düşünce yapısı Mevlânzâde Rıfat'ın mütareke sonrası siyasi yaklaşımı ve faaliyetlerinin de temeli olacaktır⁴⁵.

Mevlânzâde Rıfat'ın düşünceleri sadece yönetim yapısıyla ilgili değildir. Devletin ekonomik politikası, din ve devlet ilişkileri gibi konularda da önemli fikirleri vardır. Ona göre siyasi bir birlik için din ve hükümet işleri farklı değerlendirilmelidir⁴⁶. Bu yaklaşım, günün düşünce anlayışı ve geleneksel yapısı göz

⁴² Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez*, İstanbul: Serbesti Matbaası, 1928, s.16.

⁴³ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez*, s. 17.

⁴⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez*, s. 18.

⁴⁵ Bünyamin Kocaoğlu, "Mütareke İstanbul'unda Adem-i Merkeziyetçi Bir Oluşum: Radikal Avam Fırkası", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 3/9-10, 2006, s. 155.

⁴⁶ Kocaoğlu, "Mütareke İstanbul'unda Adem-i Merkeziyetçi Bir Oluşum: Radikal Avam Fırkası", s. 155.

önüne alındığında oldukça radikal görülmekte ve laikliğin Osmanlıdaki temellerini göstermesi açısından oldukça ilgi çekici görülmektedir.

Ekonomi alanındaki görüşlerine bakıldığında, devletin ekonomik müdahaleciliğini de eleştirmekte ve özel girişimciliğe (teşebbüs-i şahsi) imkân tanıyacak bir model düşünmektedir⁴⁷. Bu görüşler dikkate alındığında, II. Meşrutiyet yıllarındaki siyasi düşüncelerinin, yerinden yönetim ve şahsi girişimcilik esaslarına dayandığı söylenebilir.

Kısa süreli görece özgür dönem 31 Mart Vakası ile sonuçlandığında, yeniden yollara düşmüştür. 2 Nisan 1909 tarihinde Sinop mebusu Dr. Rıza Nur ve Ahrar Fırkası Umumi Kâtibi Nureddin Ferruh ile önce Mısır, ardından da Atina ve Paris'e gitmiştir. Paris'te yurt dışındaki muhalefetin önemli temsilcisi Şerif Paşa'nın yardımıyla *Serbestî* gazetesini haftalık olarak yayınlamaya başlamıştır⁴⁸. Paris'te bulunduğu sıralarda Şerif Paşa'nın öncülüğünde oluşan "İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası" içinde yer aldığı görülmektedir⁴⁹. Şerif Paşa ile aralarının bozulması ve gördüğü baskılar nedeniyle İstanbul'a dönen Mevlânzâde Rıfat, siyasi hayatına burada devam etmiştir. Bir taraftan mütareke döneminin ilk muhalif gazetelerinden *İnkılâb-ı Beşer*'i yayımlarken diğer taraftan Meşrutiyet yıllarında başaramadığı bir siyasi oluşum arayışına girmiştir. Bu çalışmalarının sonucu olarak "Radikal Avam Fırkası" adıyla parlamento dışında eski gazeteci ve bürokrat arkadaşlarıyla kurduğu parti ile siyasete devam etmiştir.

Radikal Avam Fırkası'nın düşünce yapısı üzerinde Mevlânzâde Rıfat'ın önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki siyasi yaklaşımlarında Meşrutiyet yıllarındaki adem-i merkezîyetçi anlayışın ve partinin kuruluş yıllarındaki siyasi gelişmelerin (Çarlık Rusya'sının devrilmesi, Wilson Prensiplerinin etkisi) etkileri bulunmaktadır. Radikal Avam Fırkasının siyasi yaklaşımı da, *İnkılâb-ı Beşer*, *Serbestî* ve *Hukuk-i Beşer* gazetelerindeki yazılarla açıkça ortaya konmuştur. Partinin kuruluş amacı ve temel politikası, doğrudan millet egemenliğine dayalı bir yönetimin kurulmasıdır⁵⁰. Mevlânzâde Rıfat'ın görüşleri de partinin program ve tüzüğüne uygun olarak kendini göstermektedir. Partinin yayın organı olan gazetelerdeki yazılarında Fırkanın siyasi çizgisinin "hâkimiyet-i milliye",

⁴⁷ Mevlânzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücehedede Hakikat Ketm Edilemez*, s. 20.

⁴⁸ İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", s. 4.

⁴⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt II, *Meşrutiyet Dönemi*, s. 225.

⁵⁰ *İnkılâb-ı Beşer*, "Radikal Avam Fırkası", (10 Teşrinisani 1918), nr. 16, s. 1.

“demokrasi”, “hür seçim”, “her alanda değişim” ve “eşit toplum” olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca söz konusu gazetelerin siyasi içerikli yazılarında hükümet yapısının temelden değişmesi ve çağdaş dünyanın ileri milletleri arasında yer almak için eski zihniyetlerin terk edilmesi gerektiği, siyasi kurumların Wilson ilkelerine uygun kılınması hususları dile getirilmektedir. Fırkanın diğer bir önemli yaklaşımı, Müslüman olmayan unsurların haklarının gözetilmesi ve bunlara devlet kurumlarında yeterince yer verilmesinin gerekliliği olmuştur⁵¹.

Mevlânzâde Rıfat'ın bu dönemde Radikal Avam Fırkası'nın genel siyasi düşüncesine uygun olarak Osmanlılık anlayışında olduğu söylenebilir. Fırkanın nisbi temsil esası çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan bütün unsurların ortak egemenliklerinin sağlanması anlayışı, “Osmanlılık” görüşünü açıkça ortaya koymuştur⁵².

1.3.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Gizli bir cemiyet durumundan II. Meşrutiyet ile iktidarı ele geçirerek meşrulaşan, siyasi olarak Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engelleme ülküsünde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti⁵³, Türk milliyetçiliğine dayanan politik yaklaşımının iktisadi düzlemdeki yansıması olarak Milli İktisat kavramı ile ekonomik politika uygulayan⁵⁴ bir cemiyet olarak bilinmektedir.

1908-1918 yılları arasında Türk siyaset tarihine damgasını vuran hatta yarattığı etkileri bugün de hissedilen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Fransız İhtilali'nin 100. yıl dönümü olan 1889'da kurulmuştur. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin II. Abdülhamit yönetimine karşı kurmuş oldukları gizli örgütün kökeni, 1865 yılında kurulan ve kurucuları arasında Ziya ve Namık Kemal Beylerin de olduğu İttifak-ı Hamiyet'e dayanır. Aynı şekilde 1867 yılında Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'te “Genç Türkiye Partisi” adıyla kurduğu örgüt Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi'nin de katılımı ile “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adını almıştır⁵⁵. I. Jön Türk Hareketi olarak adlandırılan hareketin fiiliyatta en önemli başarısı, Kanun-i Esasi'nin

⁵¹ *İnkılâb-ı Beşer*, “Asri Hükümet Lazımdır”, (8 Teşrinisani 1918), nr. 14, s. 2.

⁵² *Serbestî*, “Matbuatın Bugünkü Vazifesi”, (6 Kânunuevvel 1918), nr. 166, s. 1; *Serbestî*, “Radikal Avam Fırkasının Beyannamesi”, (16 Kânunuevvel 1918), nr. 176, s. 1.

⁵³ Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1, 2012, s. 91.

⁵⁴ Turkey Akkuş, “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, 2008, s. 120.

⁵⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009, ss. 45-46.

kabulü ve Meşrutiyetin ilanı olmuştur. İdeolojik olarak “hürriyet, parlamento, meşrutiyet, halka karşı sorumlu yönetim” gibi kavramların Türk siyasi literatürüne girmesi de hareketin önemli bir başarısıdır⁵⁶.

Kısa süreli I. Meşrutiyetten sonra II. Abdülhamit’in yönetimine muhalefet eden birçok Osmanlı aydını ve düşünce adamı, yurt dışına çıkmak durumunda kalmıştır. Bu insanların görüş ve düşünceleri, batılı tarzda eğitim alan Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye öğrencileri üzerinde etkili olmuştur. Çünkü Fransızca eğitim gören bu öğrenciler, bu dil sayesinde yurtdışındaki faaliyetleri ve yayınları yakından izleyebilmişlerdir. Bu izleme ve etkilenmenin bir sonucu olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıp Okulu) öğrencileri tarafından “İttihat-ı Osmani” adı ile gizli bir cemiyet kurulmuştur. İstanbul’da kurulan bu örgüt, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dönüşmüştür. Örgütün kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Çerkez Mehmet Reşit’tir⁵⁷.

Ernest E. Ramsour, ilk dördü gruba daha sonradan Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebatî, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım’ın katıldığını ifade etmektedir⁵⁸. Tarık Zafer Tunaya ise ilk dördüye Bakü’lü Hüseyinzade Ali’yi eklemektedir⁵⁹.

23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte sürgün hayatını sürdürdüğü Yemen’den İstanbul’a dönen Mevlânzâde Rıfat, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin görüşlerine uygun olarak II. Abdülhamit’in yönetimde kalmasını vatan adına büyük tehlike olarak görmüştür. Hatıralarında, ülkede yeniden kanlı olayların yaşanmasından korktuklarını fakat azim ile çalışarak bütün varlıkları ile Sultan’ın tahttan indirilmesine çalışacaklarına dair yemin ettiklerini yazmıştır. Ayrıca sürgün dönüşünde İzmir’e vardıkları zaman, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hak ettiklerinin üzerinde bir ilgi ile karşılandıklarını da belirtmiştir. Bu ifadeler Mevlânzâde’nin sürgün dönüşünde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden beklentisi olduğunu ve cemiyete inanmış olduğunu göstermektedir. Ancak sonrasında düşüncesinin değiştiği, İstanbul’a geldiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri

⁵⁶ Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidar: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri ve Siyasi Programı”, s.62.

⁵⁷ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Siyasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, ss. 51-52.

⁵⁸ Ernest E.Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2007, ss. 31-39.

⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, c. I, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998, s.19.

gelenlerinin, inkılâbın sarhoşluğu içinde olduğunu yazdığı görülmektedir⁶⁰. Mevlânzâde'nin bundan sonraki görüşleri de oldukça dikkat çekicidir. Tespit ettiği sorunlara ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yaptığı başlıca eleştirilere bakıldığında “din ve unsur farklılıklarını gözetmeden milletin egemenliğini güçlendirmeye kimsenin gayret göstermediği”, “insan haklarını, eğitim ve öğretimi ciddi şekilde ele alan kimsenin olmadığı”, “herkesin zevk ve istekleri peşinde koştuğu”, “insanların tek uğraşısının siyaset olduğu”, “herkesin eşitlik, hürriyet ve adalet diye seslerini yükseltmesine rağmen, bu söylemlerin nasıl gerçekleştirileceği konusunda kimsenin düşünmediği” yönünde görüşler öne sürdüğü görülmektedir.

Mevlânzâde, bu karmakarışık durumun iyi niyetli kişilere önemli görevler yüklediğini, insanlık ve egemenlik hakları için milletin bilinçlendirilmesi ve inkılap sarhoşluğundan kurtarılması gerektiğini dile getirmektedir. Ardından da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, vatani korkunç istibdattan kurtardığını, bu yüzden de milletin büyük bir saygıyla doğal olarak bu örgüte yöneldiğini, fakat örgütün şüphelerden uzak, temiz vicdanlı ileri gelenleri arasına, doğru yolu gösterici kılığında yıldız casuslarının karıştığını, iktidara sürekli eski vezirlerin getirilmesiyle basiretli insanların umutsuzluğa düştüğünü ifade etmiştir⁶¹.

Mevlânzâde, Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunda, daha sürgün dönüşü yoldayken karar verdiklerini belirtmektedir. Bu karar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezinde de ifade edilir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklediği ilgiyi bulamamış, cemiyetin tüm saflığını yitirmeye başladığını düşünmeye başlamıştır. Bu düşüncesinin temelini cemiyete sızan istibdat ileri gelenlerinin sayıca artmasına bağlamış, sayının artışı ile birlikte rahatsızlıkların da kendini göstermeye başladığını belirtmiştir⁶².

1.3.3. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

Sultan Abdülhamit döneminde Avrupa'ya ve Mısır'a kaçarak rejim aleyhtarlığı yapanlar, siyasi suçlular ve sürgünler ile hüküm giymedikleri halde uzak yerlere tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştıranlar II. Meşrutiyet'in ilanı ve genel aflu

⁶⁰ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 20-21.

⁶¹ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 21-22.

⁶² Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*; s. 23.

birlikte yurda dönmeye başlamışlardır⁶³. Bu kişiler, uğruna savaşmış oldukları meşrutiyete önemli katkıları olduğunu ve Meşrutiyetin ilanının kendi başarıları olduğunu düşünmektedir. Benzer düşüncede olan geniş halk kitleleri, sürgünleri yurda dönüşlerinde hürriyet kahramanı olarak karşılamıştır⁶⁴.

Abdülhamit döneminde Yemen'e sürülen Mevlânzâde Rıfat'ın genel aflat birlikte 12 yıllık sürgünü sona ermiş ve İstanbul'a dönmüştür. Anılarında kalabalık halk kitleleri tarafından "yaşasın hürriyet", "yaşasın adalet" ve "yaşasın eşitlik" haykırıları ile karşılandıklarını yazmaktadır⁶⁵. Halkın bu yoğun ve coşkulu ilgisi sürgünden dönenlerde ve firarilerde, yaşadıklarının fedakârlık, kendilerinin de günün kahramanı olduğu kanısı uyandırmıştır. Söz konusu insanlar İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını büyük bir zulüm olarak görmekte, sürgüne yol açan davranışlarını da haklı ya da haksız büyük bir yiğitlik saymakta, her yerde başlarına gelenleri abartarak anlatmaktadırlar⁶⁶.

İstibdat yıllarında bir bölgeye sürülen ya da yurt dışına kaçmak zorunda kalanlar işlerini kaybetmiş, öğrenimleri yarıda kalmış, taşınır ve taşınmaz mallarına el konulmuş, maaşları kesilmiş ve geçim sıkıntısına düşmüşlerdir. Bu yüzden İstibdat döneminin sürgün ve firarileri, Meşrutiyet döneminde siyaset mağdurları (mağdurin-i siyasîye) olarak görülmektedir. Meşrutiyet'in ilk günlerinin coşkusu geçince söz konusu siyasi mağdurlar için en öncelikli mesele, istibdat zamanında kaybettiklerini geri almak ve iş bulmak olmuştur⁶⁷. Sıkıntılarının karşılığını bir memurluğa atanarak almak isteğinde olan bu kişilere karşılık, İttihatçı memurlar ve kaçaklar istediklerini aldıklarından sessiz kalıyorlardı⁶⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasi mağdurların umduklarını çeşitli nedenlerden dolayı karşılayamamıştır. Bu nedenlerden bir tanesi, cemiyete üye olmayanların Meşrutiyetin ilanı üzerinde bir etkilerinin olmadığı, bunlardan bir kısmının Jön Türk eylemlerine katılmayan ve kişisel çıkarlar peşinde koşan kişiler

⁶³ Aynullah el-Kâzımî, *Son Müdafaa Divân-ı Örfî ve Aynullah el Kâzımî*, İstanbul: Şehir Yayınları, 2005, s. 42.

⁶⁴ Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7/2, 2007, s. 137.

⁶⁵ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 23.

⁶⁶ Sina Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti"; *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29/1-2, 1974, ss. 127-128.

⁶⁷ Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-i Umumiye", ss. 22-23.

⁶⁸ Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s.128.

oldukları yönündeki genel kanı olmuştur⁶⁹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurda dönen sürgün ve kaçaklara takındığı bu tutum ve bu kişilerin taleplerini dikkate almaması, söz konusu kişiler arasında büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Bunun sonucunda sürgün ve firariler muhalefet saflarına geçecek, bu tutumlarını cemiyetin kapanmasına kadar sürdürecektir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimine yeni kişilerin alınması, önemli görevlere akraba, eş, dost ve tanıdıkların getirilmesi ve bu insanların kayırılması bir küskünler grubu yaratmıştır⁷⁰. Bu küskün insanlar yıllardır gösterdikleri fedakârlıkların karşılığı olarak mağduriyetlerinin giderilmesini beklemişlerdir⁷¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklendikleri ilgiyi göremeyen, hürriyetin ilanında kendi rollerinin küçümsendiğini ve meşrutiyetin ilanından sonra hak etmeyen kişilerin de hürriyet kahramanı olarak ortaya çıktığını düşünen sürgün ve firariler, siyasal örgütlenme çalışmalarına başlamışlardır. Bu amaçla “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti” ni kurmuşlardır. Cemiyet ne tam anlamıyla bir siyasi cemiyet ne de bir yardım ve dayanışma kuruluşudur. Bu özelliğinden dolayı Türkiye'deki “İlk muhalif dernek” olarak isimlendirilmiştir. Üyeleri arasında Mevlanzâde Rıfat'ın da bulunduğu cemiyetin yayın organı olmak üzere “Hukuk-ı Umumiye” isminde bir gazetenin yayınlanmasına karar verilmiştir⁷².

II. Meşrutiyetin özgür ortamında kendilerini vatan kurtarıcısı olarak gören kişiler, sorunlarına çare aramak için 12 Ağustos 1908 tarihinde Sultanahmet'te bir toplantı düzenlemişlerdir⁷³. Bu toplantıda bir dernek kurma kararı alınmış ve siyasal örgütlenme çalışmaları sonucunda Fedakâran-ı Millet Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin yayın organı olarak da *Hukuk-i Umumiye* gazetesinin yayımlanmasına karar verilmiştir. Gazetenin yazar kadrosunun hemen hepsi dönemin siyasi mağdurlarından oluşmaktadır. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin en belirgin özelliği İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmesidir⁷⁴. Cemiyete üye olan siyasiler ve gazeteciler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı amansız bir muhalefet

⁶⁹ Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, s.135.

⁷⁰ Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat ve Arşiv Meseleleri*, s.218.

⁷¹ Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, s. 129.

⁷² Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, ss. 130-131.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Meşrutiyet Dönemi*, c. II, s. 134.

⁷⁴ Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-i Umumiye”, s. 23.

sergilemişlerdir. Önceleri II. Abdülhamit'e ve yönetimine yapılan eleştiriler şimdi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yapılmaya başlanmıştır. Mevcut yönetime karşı bir hak arama girişiminde bulunan sürgün ve kaçakların oluşturduğu Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, istibdat döneminin kayıplarının telafi edilmesini talep etmiştir. Hükümetlerin bu talepler karşısındaki tavrı, cemiyetin yönetimlere karşı tutumunu ve politikasını belirleyen temel etken olmuştur⁷⁵.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti bünyesinde bulunan eski dönemin mağdurları, bir yandan eski yönetime hafiyelik ve jurnalcılık yapanların devlet idaresinden ihraç edilmesini isterken diğer taraftan ayrıcalıklı muamele görmek yani yeni işlerde kayırılmak istiyorlardı⁷⁶. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin ilk toplantıları Süleymaniye'de askeri matbaanın bitişiğinde bulunan genel merkezde gerçekleştirilmiş ve görev dağılımı yapılmıştır. Başkanlığa Avnullah El-Kâzîmi, genel kâtipliğe Esat Bey getirilmiştir. Diğer yöneticiler arasında muhasip üye Ali Vefa, cemiyet mukayyidi Malatyalı Mehmet Ali, cemiyet kâtibi Kürd Ahmet Hamdi ile birlikte Ali Saip, Hacı Cemal, Asitaneli Behçet, Bahriye mülazımlarından Cemal, Bahriye zabitlerinden Sami Bey bulunmaktadır. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin üyeleri arasında Milkon Gürciyan ve Arşak Dardagonyan gibi Ermeniler de vardı. İlk aylarda Hasan Fehmi, Mevlânzâde Rıfat, İbnül Mahmud Asım, Şirvanizade Mahmut Tahir, Derviş Vahdeti gibi Meşrutiyet döneminin ileri gelen kalemlerinde cemiyette yer aldığı görülmektedir⁷⁷. Cemiyetin üyeleri arasında politikadan habersiz, siyaset dışı nedenlerden sürülmüş olanlar da bulunmaktadır⁷⁸.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısındaki muhalefet tezleri, sürgün ve kaçakların Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynadıklarını öne sürmek, bu kişileri temsil iddiasında bulunmak, tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkat çekmek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini meşrutiyet rejimiyle özdeş göstermesine karşı çıkmak olarak özetlenebilir. Cemiyetin yayın organı olan *Hukuk-i Umumiye* gazetesinde sürgün ve kaçakların istibdat döneminde çektikleri sefalet ve Meşrutiyet'in kuruluşuna katkıları dile getirilmiş, bu kişilerin işe alınmalarını isteyen yazılar yayınlanmıştır. Hak taleplerinin hükümet tarafından kabul edilmemesi cemiyete mensup sürgün ve

⁷⁵ Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", ss. 125-136.

⁷⁶ Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları*, s. 217.

⁷⁷ Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s. 137.

⁷⁸ Avnullah el-Kâzîmî, *Son Müdafaa Divan-ı Örfî ve Avnullah el Kazîmi*, s. 171.

kaçaklar tarafından hoş karşılanmamıştır. Kararı protesto eden dilekçeleriyle Meclis-i Mebusan'a ve Meclis-i Ayan'a başvurmuşlardır. Sürgün ve firarilerin başlıca istekleri şunlardır:

1. O zamana kadar maaş tahsis edilmeyenlere maaş bağlanması,
2. Okuma yaşı hiçbir ülkede sınırlandırılmayacağından isteyenlerin okullara, istemeyenlerin de uygun memurluklara tayini,
3. Sürgün ve firarilerin zarar ve ziyanlarının telafisi için özel bir komisyon aracılığı ile toplanan paraların dağıtımının sağlanması,
4. Cins ve mezhep ayrımı gözetmeden bütün sürgün ve kaçakların memur olarak atanması, boş bulunan yerlerin Takvim-i Vekayi ile yayınlanarak talebi olanların tercihan tayin edilmesi,
5. Sürgün ve kaçaklık döneminde geçen sürenin memurluk sürelerine eklenmesi ve emekliliğe dahil edilmesi,
6. Ölen sürgün ve kaçakların ailelerine tazminat verilmesi, emekli maaşlarından yararlanmaları ve çocuklarının eğitime yardımcı olunması,
7. Birçok sürgün ve kaçak çeşitli görevlere tayin edildiği ve askerler terfi ettikleri halde diğer üyelerin neden mağdur edildiklerinin açıklanması.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti yönetiminde siyasi mağdurlar etkin bir rol oynamışlarsa da maaşlı kişilere ve tüccarlara da cemiyete üye olma hakkı verilmiştir. Ancak cemiyetin halka açılmak ve örgütü genişletmek gibi bir düşüncesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Cemiyetin belli bir zümrenin egemenliğinde “kapalı” bir niteliği olmasına rağmen yardım toplaması, muhalifler ve ittihatçılar tarafından şiddetle eleştirilmiş, hatta cemiyet yöneticileri yardım paralarını aralarında paylaşmakla suçlanmışlardır⁷⁹.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin en öncelikli hedefi, istibdat dönemi boyunca yoksun kalınan genel hakları Meşrutiyet devrinde savunmak ve korumak olmakla birlikte, üyeler arasında dayanışma ve yardımlaşma niteliği, siyasi karakteri, hayır kurumu olma gibi özellikleri de vardır. Sina Akşin, cemiyetin “Mağdurların bir çeşit sendikası” olduğunu ifade etmektedir⁸⁰. Görüldüğü gibi Fedakâran-ı Millet Cemiyeti çeşitli nitelikleri bir arada bulundurmaktadır. Cemiyet tam olarak bir siyasi cemiyet

⁷⁹ Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyet’in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, s.137.

⁸⁰ Akşin, “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”, s. 130.

değildir. Hayır cemiyeti ile siyasi parti arası bir topluluktur⁸¹. Bu özellikleri Türkiye'deki "ilk muhalif dernek" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Dönemin diğer siyasi cemiyetlerine bakıldığında Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin tam bir siyasi görüşünün olmadığı söylenebilir. İttihatçı, Prens Sabahattin yanlısı, İslamcı siyasi görüşlerin etkili olduğu bir dönemde, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin en belirgin özelliği İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısı bir tutum almış olmasıdır. Ayrıca Osmanlı vatanseverliği temelli bir politika izlediği, Ermenilerle iyi ilişkiler geliştirdiği ve Rumlara daha mesafeli durulduğu bilinmektedir. Cemiyetin kuruluşunda ve oluşmasında, mağduriyetlerin giderilmesi ve hak arayışı temel etken olduğu için siyasi yönü ön planda değildir⁸².

Cemiyetin ilk işi istibdat rejiminden kaçmış olanları, sürgünleri korumak ve onlar için yardım toplamak olmuştur. Abdülhamit'ten bu amaçla bin lira almıştır. Benzeri bir girişim de Kamil Paşa hükümeti nezdinde olmuştur⁸³. Hükümetin istekleri dikkate almaması, *Hukuk-i Umumiye* gazetesi aracılığı ile şiddetle eleştirilmiştir. Cemiyet ayrıca çeşitli devlet yöneticileri ve hayırsever vatandaşlardan da yardım almış ve toplamış olduğu yardımların tutarını gazetede yayınlamıştır⁸⁴.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti 1908 seçimlerine katılmamış ve ilgi göstermemiştir. Cemiyet merkezine yapılan baskın nedeniyle Adliye Nazırı Refik Bey hakkında bazı mebuslar tarafından gensoru verilmiştir⁸⁵. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin binlerce üyesi olduğu iddialarına karşılık kesin olan üye sayısı belirsizdir. Cemiyetin kongresi de yapılmamıştır. Yalnızca Fevziye Kıraathanesinde yapılan "Menfiler ve Firariler" mitingi ilgi görmüştür⁸⁶.

1.3.4. Osmanlı Ahrar Fırkası

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti güçlü bir örgüt olarak iktidara yürürken, içerisinden Prens Sabahattin taraftarı olan bir hizip grubu ayrılmıştır. Bu kişilerin oluşturduğu "Osmanlı Ahrar Fırkası" Türk siyasetinin ikinci

⁸¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c.II, s.134.

⁸² Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", s.135.

⁸³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Meşrutiyet Dönemi*, s. 135.

⁸⁴ Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-i Umumiye", s. 28.

⁸⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Meşrutiyet Dönemi*, s.165.

⁸⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Meşrutiyet Dönemi*, s. 135.

partisi olmuştur. Partinin kurucuları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1902 yılındaki kongresinde bölünmeye neden olan kişilerdir⁸⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte doğan hürriyet ortamından yararlanan âdem-i merkeziyetçiler ülkeye dönmüşlerdir. Bu kişiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile 22 Ağustos 1908'de yeniden birleşmiş gibi görünmektedir. Ancak söz konusu grup, fikirlerini tanıtmak için propagandaya ve diğer faaliyetlere başladıklarında İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu hoş karşılamamıştır. Hatta grubun bazı mensupları İzmir'de tutuklanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi bünyesinden çıkan, sonrasında ayrılıp Meşrutiyetin ilanı ile tekrar işbirliğine yönelen hürriyetçiler baskı altına alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin takındığı bu tutumun temel nedeni ideolojik anlayış farklılığıdır. Bu ayrılık çoğunlukla “adem-i merkeziyet” kavramından doğmuştur. Teşebbüs-i Şahsi (kişisel girişim) gibi özgürlükçü bir yaklaşım İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerine çok aykırı gelmemekle birlikte, adem-i merkeziyetçi (yerinden yönetim anlayışı) görüş kabullenilmiyor, bu görüşü savunanlar ağır bir şekilde eleştiriliyordu. İttihatçılarla Prens Sabahattin yanlısı grup 22 Ağustos 1908 tarihinde adem-i merkeziyet kavramının ancak “tevsi-i mezuniyet” yani yetkilerin genişletilmesi anlamında kullanılması koşuluyla anlaşabilmüşlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu anlaşmaya razı olması, Hürriyetçiler ya da Ahrar olarak bilinen Prens Sabahattinci grubu kontrol altında tutmak ve doğrudan karşısına almamak isteğinden kaynaklanmıştır⁸⁸. Ancak söz konusu birleşme uzun sürmemiştir. Prens Sabahattin'in 2 Eylül'de İstanbul'a gelmesi ile ilişkiler gerginleşmiş ve Türk siyasi tarihinde yeni bir partinin, “Osmanlı Ahrar Fırkası”nın kurulması ile yeni bir döneme girilmiştir⁸⁹.

Türk siyasi tarihinde çok partili hayata geçişte bir ilk olarak kabul edilebilecek liberal bir parti olan Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908 tarihinde Prens Sabahattin'in Paris'teki çevresini oluşturan Osmanlı aydınları tarafından kurulmuştur. Partinin fikir babası Prens Sabahattin'dir. Ancak kendisi resmi olarak partinin kurucusu olmamış ve parti başkanlığı teklifini de kabul etmemiştir. Prens

⁸⁷ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Tan Matbaası, 1945, ss.150-154.

⁸⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Osmanlı Ahrar Fırkası Programı İçtüzüğü, Beyannameleri”; *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Liberal Düşünce Dergisi*, sy. 6, 1997, s. 102.

⁸⁹ Firuzan Hüsrev Tekin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, İstanbul, 1965, s. 43.

Sabahattin partinin perde arkasındaki başkanı olarak benimsenmiş ve bu mevki onun onuruna açık bırakılmıştır⁹⁰.

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı başlıca eleştirisi, bu cemiyetin tekelci ve diktatörlüğe eğilimli olduğu yönünde olmuştur. Fırkacılara göre, İttihatçılar orduyu siyasete bulaştırıp bir baskı aracına dönüştürmektedir. Başka bir eleştiri de Osmanlılık ideallerinin zarar gördüğü ve Türkçülük yapılarak imparatorluğun diğer etnik unsurlarının dışlandığı düşüncesidir. Fırkanın kurulması, İttihatçılara karşı bir denge ve kontrol merkezi oluşturmak düşüncesi ile olmuştur⁹¹.

Mevlânzâde Rıfat, *Serbestî* gazetesinde kaleme aldığı yazılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sert bir muhalif tutum almış, Osmanlı Ahrar Fırkası'nı desteklemiştir. Anılarında ülkede durumu iyileştirebilecek, yabancı unsurlardan arındırılmış, mütecanis (homojen) bir siyasi parti kurulmasına çalıştıklarını belirtmiştir. Mevlânzâde Rıfat, kendi düşündükleri program ile Osmanlı Ahrar Fırkası'nın programı arasında benzerliklerin bulunması nedeni ile Osmanlı Ahrar Fırkası mensubu olmadıkları halde partiyi desteklediklerini ve büyümesi için çaba gösterdiklerini dile getirmiştir⁹².

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın siyasi varlığı 31 Mart olaylarında önemli bir yara almıştır. İstanbul'da İttihat ve Terakkiye karşı yapılan ve 13 gün süren, Derviş Vahdeti ile *Volkan* gazetesinin çevresinde toplanan isyancıların meydana getirdiği kanlı olaylar sonucu ittihatçılar kontrolü yeniden ele geçirmiştir. Ahrar Fırkası bu kanlı olaylara İttihat ve Terakki'yi yönetimden uzaklaştırmak için karışmış ancak olaylar kontrolden çıkmıştır. Bundan sonra fırka üyelerinin bir kısmı tutuklanarak yargılanmış, bir bölümü de yurt dışına kaçmıştır. Olayların yatışmasından sonra Prens Sabahattin de tutuklanmış ancak Cemal Paşa'nın yardımıyla serbest bırakılmıştır. Ardından da yurt dışına kaçmıştır⁹³. 31 Mart olayından sonraki büyük dağılma sürecinde parti bir daha toparlanamamıştır. Osmanlı Ahrar Fırkası yanlısı bir kısım liberal daha sonra 1911'de kurulan Hürriyet ve İhtilaf Fırkası içerisinde yer almıştır. Osmanlı Ahrar Fırkası, kurucuları arasında yer almış ve aynı zamanda

⁹⁰ Nezahat Turan Ege, *Prens Sabahattin'in Hayatı*, İstanbul, 1977, ss. 19-26.

⁹¹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 270.

⁹² Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 29-32.

⁹³ Alpay Kabacalı, *Hatıralar Cemal Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, ss. 22-30.

fırkanın programını yazmış olan Nurettin Ferruh Bey'in yayınladığı bildiri ile resmi olarak sona ermiştir⁹⁴.

1.3.5. Hasan Fehmi Bey Cinayeti

Basının ilk şehidi olarak anılan, *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey, Teselya Yenişehir'den zengin bir ailenin mensubudur. Bazı kaynaklarda Beyşehirli olduğu öne sürülmektedir⁹⁵. Mekteb-i Mülkiye'de öğrenim görmüştür. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra bir dönem Jön Türklere katılmıştır. II. Abdülhamit'in istibdadına karşı çıkanlar arasında olduğundan, önce Paris'e sonra Mısır'a geçmiş ve burada "*Emel*" isimli bir dergi çıkarmıştır. Derginin üzerindeki ibare şöyledir: "On günde bir neşrolunur. Menafi-i mülk ve millete hadim Osmanlı gazetesidir. Mısır Kahire Emel Matbaası". Tek nüsha olduğu görülen gazetenin çıkış tarihi 12 Mart 1316'dır (25 Mart 1900). Mısır'dan sonra Paris'e geçen Hasan Fehmi, orada İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle tanışmıştır. Prens Sabahattin ve çevresiyle temasa geçmesi de Paris'te olmuştur⁹⁶. Bu sıralarda İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Meşveret* gazetesinde yazılar yazmıştır. Bu gazeteyi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris Şubesi Başkanı olan Ahmet Rıza çıkarmıştır. İttihatçıların ağırlıklı olarak toplandığı merkez *Meşveret* gazetesi olmuştur⁹⁷.

Hasan Fehmi, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte İstanbul'a dönerek matbuat âlemine katılmıştır. Mevlânzâde Rıfat'ın yayınladığı *Serbestî* gazetesinin yönetimini ele almış ve başyazar olarak yazılar yayınlamıştır. Amacı yeni yönetimle çalışmaktır. Ancak beklediği gerçekleşmemiş ve İttihat ve Terakki tarafından dışlanmıştır⁹⁸.

Serbestî gazetesi kısa sürede bağımsız yayınları sayesinde geniş bir okuyucu kitlesi kazanmış ve tirajı gittikçe artmıştır. Bu sırada siyaset sahnesine Prens Sabahattin'in manevi başkanı olduğu Osmanlı Ahrar Fırkası çıkmıştır⁹⁹. Hasan Fehmi, dönemin en radikal yazarlarından biri olmuş, *Serbestî* gazetesinde İttihat ve Terakki'ye karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuştur. Yazıları gazetenin tehdit

⁹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, ss. 155-170.

⁹⁵ Siddık Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", (*Yayılanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2006), s. 44.

⁹⁶ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 34.

⁹⁷ Melis Ergenekan, "Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi", *Yeditepe Üniversitesi Global Media Journal*, 2011, ss. 108-109.

⁹⁸ Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", s.44.

⁹⁹ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss.95-96.

mektupları almasına neden olmuş, ancak eleştirileri devam etmiştir¹⁰⁰. Ali Birinci'ye göre “Temiz, son derece terbiyeli, sözlerinden samimiyet ve safiyetiyle kendini herkese sevdirmiş bir vatanperver”dir.

Hasan Fehmi Bey, 6 Nisan 1909 tarihinde gece vakti arkadaşı Ertuğrul Şakir Bey ile Beyoğlu'ndan Sirkeci'ye geçerken öldürülmüştür. Ölüm tarihini farklı şekilde veren kaynaklarda vardır¹⁰¹. Ali Birinci, olay tarihini 7 Nisan Çarşamba günü olarak belirtmiştir¹⁰². Basın dünyasında ilk suikast olarak nitelendirilen Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı, Refi Cevad Ulunay'ın anlatımı ile şu şekilde gerçekleşmiştir: “6 Nisan 1909 tarihinde *Serbestî* gazetesi yazarlarından Hasan Fehmi Bey, arkadaşlarından Mülkiye Kaymakamı Ertuğrul Şakir Bey'le beraber, tanıdıkları mebuslardan Müfid Bey'i ziyaret etmeyi kararlaştırmışlardı. İki arkadaş beraberce Beyoğlu'na gitmişlerdi. Müfid Bey'in evinde geç vakte kadar kaldıktan sonra İstanbul tarafına dönmek üzere köprüden geçiyorlardı. Birdenbire bir tabanca sesi duyuldu. Her iki arkadaş ne olduğunu anlayamadılar. Kurşunlardan biri Hasan Fehmi'nin ensesinden girip alnından çıktı. Derhal kanlar içinde yere serildi. Bir ses işitildi. “Al sana da Mevlânzâde!” sözünden sonra bir kurşun da Şakir Bey'in böğrüne saplandı. Şakir Bey sakallı ve gözlüklü olduğu için onu gazetenin sahibi Mevlânzâde Rıfat Bey'e benzeterek öldürmek istemişlerdi”¹⁰³. Mevlânzâde Rıfat, İttihat ve Terakki'ye muhalefeti ve aleyhte yazıları nedeniyle ölümle tehdit ediliyordu. Hatta İttihat ve Terakki'nin merkezi Selanik'ten Sultan Abdülhamit'e çekilen bir telgrafta, çok yakında Prens Sabahattin, Mevlânzâde Rıfat, Ali Kemal, Mizancı Murad, Derviş Vahdeti gibilerden hesap sorulacağı ve bu kişilerin İstanbul dışına kaçmamaları için önlem alınması uyarısında bulunduğu belirtilmektedir¹⁰⁴.

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı halâ tartışılmaktadır. Olayın kimin tarafından gerçekleştirildiği tam olarak aydınlatılamamıştır. Çünkü o dönemde katiller bulunamamıştır. 31 Mart Vakası'nın fitilini ateşleyen suikastın faili olarak

¹⁰⁰ Yıldız, “Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı”, s.45.

¹⁰¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: Cep Üniversitesi-İletişim Yay., 1992, s.59.

¹⁰² Ali Birinci, “31 Mart Vakasının Bir Yorumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 96.

¹⁰³ Refi Cevad Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayuları Sayılı Fırtınalar*, İstanbul: Bolayır Yayınevi, 1973, s. 239.

¹⁰⁴ Kocahanoğlu, “Derviş Vahdeti II”, s. 229.

İttihat ve Terakki Cemiyeti görülmüştür¹⁰⁵. Sina Akşin, katillerden birinin subay kıyafetli olduğunu belirterek bunun İttihat ve Terakki tarafından yaptırıldığını söylemektedir¹⁰⁶. Akşin, Hasan Fehmi'nin öldürülmesinde II. Abdülhamit'in de rolü olduğunu belirtirken, "Divanı Harbin vardığı sonuçlardan biri de Abdülhamit'in, tüfekçilerinden Miralay Halil'i *Serbestî* gazetesinin sahibi Mevlânzâde Rıfat'ı öldürmeye memur etmiş olduğu ve bu uğurda görüşmeler yapıldığı merkezindeydi. Yalnız Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinde saraydan geldiği iddia edilen bu teşebbüslerin etkili olup olmadığı belli değildir"¹⁰⁷. Bazıları da suikastı, basit bir vaka olarak nitelendirmiştir. Örneğin Arif İsmet Bey, olayın adi bir saldırı olduğunu, zira gazetenin imtiyaz sahibinin Mevlânzâde Rıfat olduğunu, ondan izinsiz bir yazının yayımlanamayacağını, bir saldırı olacaksa bunun Hasan Fehmi'ye değil Mevlânzâde'ye ya da gazetenin başka yazarlarına yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Genel olarak suikast dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti suçlanmıştır. Hatta bazıları bu olayı İttihat ve Terakki adına kimin yaptığını bile bildirmiştir¹⁰⁸.

Hasan Fehmi'yi kimin öldürdüğü konusunda yazılan eserlerde katillerin isminden bahsedilmemesinin gerekçesi olarak, katillerin cemiyetin fedaileri olması görülmektedir. Katillerden Rizeli Laz Emin, İstibdat devrinde taharri komiseri iken hürriyetten sonra cemiyete fedai olarak girmiş, diğeri Üsküdarlı Vahit ise katillikten müebbet hapse mahkûm iken hürriyetin ilanı ile genel aften yararlanıp hapisten kurtulmuş bir kişidir¹⁰⁹.

Olay esnasında Hasan Fehmi'nin yanında bulunan Şakir Bey, katilin parlak düğmeli kaput giydiğini, yakasında kırmızı işaret bulunduğunu ve ilk ateşten önce "Al Mevlân!" diye bir ses duyduğunu söylemektedir¹¹⁰. Katilin Şakir Bey'i yaralama nedeninin *Serbestî* gazetesinin sahibi Mevlânzâde'ye benzetmesi olduğu düşünülmektedir. Zira Mevlânzâde'nin kalemi, Hasan Fehmi kadar güçlü olmadığından bu olay ona bir çeşit gözdağı olmuştur¹¹¹. Hasan Fehmi'nin cenazesi 8

¹⁰⁵ Mevhibe Savaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi, Adana; 1998, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_terakki_ve_basin.pdf (10.01.2016), s. 15.

¹⁰⁶ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980, s. 122.

¹⁰⁷ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ss. 100-101.

¹⁰⁸ Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul: Bashaş Yayınları, 2005, ss. 128-129.

¹⁰⁹ Turan, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, ss. 58-60.

¹¹⁰ Yıldız; "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", s. 47.

¹¹¹ Ulunay, *Eski İstanbul Kabadayıları Sayılı Fırtınalar*, s. 217.

Nisan günü, İttihat ve Terakki muhaliflerinin gövde gösterisine dönüşen bir törenle II. Mahmut türbesine defnedilmiştir¹¹².

Hasan Fehmi'nin öldürülmesini İttihat ve Terakki'ye mal eden muhalefet, olaya büyük tepki göstermiştir. Suikastın infial yaratacak bir şekilde yayılmasında başta Serbestî ve Volkan olmak üzere gazetelerin büyük rolü olmuştur. Mizancı Murad Bey, Hasan Fehmi öldürüldüğünde Mevlânzâde Rıfat'ın yüksek tirajlı bazı gazetelere haber göndererek o günkü gazetenin ilk sayfasının Serbestî gibi "Hasan Bey'in Ruhuna Fatiha" ibaresiyle çıkmasını istediğini, ancak Mizan ve Osmanlı gazeteleri bu şekilde çıkarken Serbestî'nin bu şekilde çıkmadığını belirterek, moralinin bu yüzden bozulduğunu ifade etmiştir¹¹³.

Hasan Fehmi'nin cenazesinde Hukuk ve Mülkiye öğrencileri birleşerek Bâb-ı Âli'nin kapısında toplanıp Sadrazam Hilmi Paşa'dan katillerin bulunmasını istemişlerdir. Göstericilerin sayısı Sultanahmet'teki Meclis-i Mebusan binası önüne gelinceye kadar kırk bine ulaşmıştır¹¹⁴. Cenazedeki bu gövde gösterisinden beş gün sonra, henüz Hasan Fehmi'nin katledilmesinin etkisi geçmeden 31 Mart ayaklanması ortaya çıkmıştır¹¹⁵.

1.3.6. İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye duyulan tepkiler sonucu kurulan muhalif örgütlerden biri de İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'dır. Bu fırka eski Stockholm Sefiri Said Paşazade Şerif Paşa'ya bağlı bir hareket olmuştur¹¹⁶. Said Paşazade Şerif Paşa 1865'te Üsküdar'da doğmuştur¹¹⁷. Asıl adı Mehmet'tir. Kürt Şerif Paşa olarak da tanınır¹¹⁸. İlk eğitimini özel hocalardan alır. Eğitim hayatına Mekteb-i Sultani'de başlar, Fransa'da sürdürür. Memuriyete Hariciye kaleminde başlar. II. Abdülhamit döneminde Brüksel ve Paris'te askeri

¹¹² Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", s. 47.

¹¹³ Celile Eren Argıt, *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hâtıraları Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, İstanbul:Marifet Yayınları, 1997, ss. 310-313.

¹¹⁴ Taner Aslan, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 28/28, 2010, s. 15.

¹¹⁵ Tamer Yıldırım, "Matbuat Âleminde Mevlânzâde Rıfat'la Bir Gezinti", *International Journal of History*5/3, 2013, s. 273.

¹¹⁶ Tunaya; *Türkiye'de Siyasi Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, ss. 219-220.

¹¹⁷ Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990, s. 9.

¹¹⁸ Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, s. 456.

ataşelik görevinde bulunur ve albaylığa yükseltilir¹¹⁹. Paris'te iken usulsüz senet alışverişinde bulunur. Bu durumun askerliğe yakışmadığı, Padişah iradesiyle kendisine bildirilir¹²⁰. Ancak görevlerinde başarılı olması nedeniyle Ferik rütbesini alır. Daha sonra Stockholm Sefirliğine kadar yükselir. Bu görevi 1896-1908 yılları arasında sürdürmüştür. II. Abdülhamit'in Şerif Paşa'yı Stockholm Sefaretine ataması, Paşa'nın hürriyetçi fikirler taşımasından kaynaklanmaktadır. Padişah, Şerif Paşa'yı bu nedenle İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiştir¹²¹. Şerif Paşa Stockholm Sefiri iken Jön Türklerle temasa geçer ve İttihat ve Terakki'ye girerek II. Abdülhamit yönetimine karşı faaliyetlere katılır¹²². Bazı kaynaklar onun bu görevi yaparken ikili oynadığını, hem Jön Türklerle hem de II. Abdülhamit'le iyi geçinmeye çalıştığını belirtmektedir¹²³. Şerif Paşa'nın sonraki görevi Madrid Sefirliği olacaktır. Sefaretlerdeki görevi müzmin hastalıkları nedeniyle sona erer.

31 Mart vakasından sonra İttihat ve Terakki, Divan-ı Harp uygulamalarıyla düzeni sağlar. İsyanda rol oynayanları tespit etmek için bir dizi soruşturma yürütülür¹²⁴. Şerif Paşa da isyanda birinci derecede rol oynamış olmakla itham edilmiştir. Ayrıca Stockholm Sefirliği döneminde İttihatçıların aleyhinde Padişaha jurnalcilik yapmakla da suçlanmıştır. Şerif Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki sürtüşmeler bu olaylarla başlar. Cemiyet, Şerif Paşa'yı Cemiyet-i Hafiye üyesi olmakla itham eder¹²⁵. Bu yoğun suçlamalar ve eleştiriler üzerine Şube Reisliği görevinden istifa eden Şerif Paşa, Fransa'ya kaçmıştır¹²⁶. Cemiyet onun, istediği Londra Büyükelçiliği görevi verilmeyince ayrıldığını iddia eder. Şerif Paşa ise gerekçe olarak askerinin, siyasetle uğraşması nedeniyle büyük zarar göreceği konusundaki görüş ve düşünce farklılıklarını ileri sürmektedir¹²⁷. Hatta bu sebeple cemiyetten istifa eden Şerif Paşa, Ahmet Rıza Bey'in kendisini öldürtmek istediğini

¹¹⁹ Şerif, *Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, s. 9.

¹²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Hususi (İ.HUS)*, Nr. 33/1312/B-067, M 15 Ocak 1895 / H 18 Recep 1312.

¹²¹ Mehmet Selahaddin, *İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1990, s. 125.

¹²² Rohat Alakom, "Bir Esrar Perdesinin Aralanması, Kürt Şerif Paşa'nın Ölüm Tarihi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 162, 1997, s. 4.

¹²³ Murat Çulcu, *Osmanlı'da Çağdaşlaşma ve Taassup Çatışması*, İstanbul: Erciyaş Yayınları, 2004, s. 138.

¹²⁴ BOA, *İrade Askeriye (İ.AS)* nr. 48/79, M 04 Nisan 1909 / H 13 Rebiülevvel 1327; Faik Reşid Unat, *II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Ankara: TTK Yayınları, 1960, ss. 13-14; İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1986, s. 27.

¹²⁵ Şerif, *Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, s. 42.

¹²⁶ Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalarda*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989, s.121.

¹²⁷ Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, s. 34.

ileri sürmüştür¹²⁸. İttihatçılardan Londra Büyükelçiliğini istediği, ancak bu isteğinin kabul edilmemesi üzerine kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne cephe almış olduğu da genellikle kabul edilen görüştür¹²⁹. Gövsa'ya göre Süleyman Nazif tarafından yazıldığı belirtilen “Boş Herif” adlı broşürde de aynı gerekçe gösterilmiştir¹³⁰.

Şerif Paşa, Osmanlı aydınlarını etkilemek için, Fransa Radikal Sosyalist Partisi'nden esinlenerek fırkaya “*Le Parti Radical Ottoman*” adını vermiştir. Fırka, ülke dışında kurulmuş siyasi partilere bir örnektir. Doğal olarak ülkedeki seçimlere katılmamış olan Fırka, Jön Türkler'in muhalefetine benzer bir muhalefet oluşturmaya çalışmıştır¹³¹. Fırkanın 1325 (1909)yılıının sonlarında kurulduğu kesindir, ancak hangi ayda kurulmuş olduğu açık değildir. Kurucusu ve lideri Şerif Paşa bile fırkasının kurulduğu ayı belirtmemiştir. Tunaya, kurucuların kimler olduğunu belgesel olarak saptamanın zor olduğunu, ama fırka üyelerinden Dr. Nihat Reşat Belger'le konuşmalarında isimleri belirlediklerini ifade etmektedir. Bu isimler Şerif Paşa, Ali Kemal, Mevlânzâde Rıfat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fuat, Kemal Avni Bey olarak sıralanmıştır¹³².

1.3.7. Radikal Avam Fırkası

Mütareke döneminin ilk siyasal oluşumlarından biri, 1918 yılında kurulmuş olan Radikal Avam Fırkası'dır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde imzalanan Mondros Mütarekesi, Türkiye'nin iç siyasetinde önemli değişimler yaratmıştır. Savaş yıllarında ülkenin tek hâkim siyasi gücü İttihat ve Terakki Fırkası, savaşın sonuna doğru bir dağılma sürecine girer¹³³. İttihat ve Terakki'nin kurduğu tek partili ve otoriter siyasi yapı, Mondros Mütarekesi'nden itibaren yerini çoğulcu bir ortama bırakmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif oluşumlar, savaş döneminin zorunlu suskunluğunu, savaş bitiminde terk ederek kaldıkları yerden muhalefetlerini sürdürmeye devam etmişler ve farklı isimler altında kurdukları partiler vasıtası ile

¹²⁸ Tunaya; *Türkiye'de Siyasi Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, s. 220.

¹²⁹ İbrahim Alaettin Gövsa, “Şerif Paşa”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, 1945, s. 369.

¹³⁰ Şerif Paşa'ya yakışıklılığından dolayı, Fransızca Beau Şerif (Boşerif) denilmiştir. Zamanın esprili yazarları Şerif Paşa'yı iğnelemek amacıyla bu lakabı Boş Herif'e çevirmiştir (Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 369).

¹³¹ Tunaya; *Türkiye'de Siyasi Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, s. 222.

¹³² Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, s. 219.

¹³³ Bünyamin Kocaoğlu, “Mütareke İstanbul'unda Adem-i Merkeziyetçi Bir Oluşum: Radikal Avam Fırkası”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3/9-10, 2006, s. 152.

ülke siyasetine etkin bir dönüş yapmışlardır. Fırka, 1918'in Ekim ayından itibaren muhalif basında etkinliğini artırmıştır. Ali Kemal, *Sabah* gazetesinde başyazılarını yazmaya başlamış, Ebüzziya Tevfik Tasvir-i Efkâr'ı, Abdullah Cevdet *İçtihad*'ı, Sait Molla *Yeni İstanbul'u*, Soysallıoğlu İsmail Suphi *Söz'ü* ve Refi Cevad da *Alemdar*'ı yayımlayarak yeni bir muhalefet dönemi açmışlardır¹³⁴. Bu yeni siyasi dönem, iktidar ve muhalifleri için önceki dönemden önemli farklılıklar göstermektedir. Muhalif oluşumlar II. Meşrutiyette liberal, adem-i merkezîyetçi, Osmanlıcı ve batıcı görüşlere sahipken, bu dönemde ağırlıklı olarak politikalarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarına karşıtlık üzerine kurmuşlardır. Mütareke döneminde iktidarda olan görüş ve ideoloji ise tutunabilme ve yenilenme arayışıdır. Bu siyasi atmosferde kendini ön plana çıkaranlardan biri de Meşrutiyet döneminin tanınmış siyasetçi ve gazetecilerinden biri olan Mevlânzâde Rıfat'tır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savaş yıllarındaki baskın tutumu nedeniyle sessiz kalmış olan Mevlânzâde, suskunluğunu mütareke döneminin ilk siyasi oluşumu olan Radikal Avam Fırkası'nı kurmak suretiyle bozmuştur.

Mevlânzâde Rıfat, ilkelerine uygun olduğunu düşündüğü Prens Sabahattin tarafından kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nı desteklemiş ancak yönetim anlayışı olarak bu fırkanın adem-i merkezîyetçi programını yeterli bulmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Ahrar Fırkasından daha radikal bir görüşe sahip olduklarını ve oldukça geniş bir hürriyeti savunduklarını da dile getirmiştir¹³⁵. Bu görüşlerine uygun bir siyasi oluşum kurma düşüncesini Meşrutiyet yıllarında hayata geçirememiş, çalışmalarının karşılığını 22 Ekim 1918'de "Radikal Avam Fırkası" adıyla kurduğu, mütareke döneminin ilk siyasi partisiyle almıştır. Parlamento dışında, eski bürokrat ve gazeteci bazı arkadaşları ile kurduğu parti resmi kuruluşunu 7 Kasım'da tamamlamıştır. Partinin diğer kurucuları arasında emekli Maliye Müfettişi Emin Bey, Gazeteci Mazlum Bey, Tüccar Mehmet Faik Bey, *Müdafa* gazetesi sahibi Ragıp Bey ve Babanzâde Aziz Bey yer almıştır¹³⁶. Fırkaya daha sonra Yabancılar Cemiyeti'nin hemen hemen tüm üyeleri de katılmıştır.

¹³⁴ Orhan Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalımlı Yılı 1918, Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000, ss. 59-60.

¹³⁵ Mevlânzâde Rıfat; *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez*, İstanbul: Serbestî Matbaası, 1928, s. 17.

¹³⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, c. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 105.

Radikal Avam Fırkası'nın ideolojik yapısı, Mevlânzâde'nin Meşrutiyet dönemindeki adem-i merkeziyetçi anlayışa dayalı düşüncelerini temel almıştır. Ayrıca Wilson ilkelerinin ve Çarlık Rusyası'nın yıkılmasıyla kurulan Sovyet iktidarının da, fırkanın yaklaşımı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Radikal Avam'ın yayın organı *İnkılâb-ı Beşer*, sonrasında da Serbestî ve Hukuk-ı Beşer Gazetelerindeki yazılar bunu açıkça göstermektedir. Fırkanın 22 Ekim 1918 tarihli, 18 maddeden oluşan nizamnamesi de bu konuda önemli ipuçları vermektedir¹³⁷.

Radikal Avam Fırkasının kuruluş amacı ve temel politikası, 10 Kasım 1918 tarihli *İnkılâb-ı Beşer* gazetesinde “Mesleğimiz” başlığı altında yayınlanan bir yazıda¹³⁸ ülkede doğrudan milletin egemenliğine dayalı bir yönetimin kurulması olarak ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca milletin hâkimiyetinin üzerinde hiçbir gücün olamayacağı ve en uygun idare şeklinin halk hükümeti (hükümet-i avam) olduğu vurgulanmaktadır. Burada “avam” sözcüğü üzerinde de durulmakta, kelimenin toplumun bütün kesimlerini kapsadığı, zümrelere ayırmadığı ve millet kelimesiyle aynı anlamda kullanıldığı belirtilmektedir. Söz konusu yazıda zamana uygun olarak hükümetin eski zihniyetle bir grubun ya da zümrenin tekelinde olamayacağı, milletin kullanacağı serbest oylarla hükümetin kurulması gerektiği, böylece milletin hem yöneten hem de yönetilen olacağı dile getirilmiştir. Bu değişim sayesinde hem milletin hem de ülkenin çıkarlarına uygun bir idarenin kurulacağı hususu vurgulanmıştır. “Radikal” kelimesi de açıklanarak siyasette, hükümet idaresinde ve toplumda köklü bir değişim olarak tarif edilmiş, gelişmeye, ilerlemeye ve medeniyete ulaşmak anlamına geldiği belirtilmiştir. Milletin ve vatanın mutluluğuna ve gelişimine engel olan azınlığın çıkarları yerine çoğunluğun çıkarlarına uygun, sade kurumların oluşturulmasının, Radikal Avam'ın temel siyasi amacı olduğu açıklanmıştır.

İnkılâb-ı Beşer'in devamı olan *Serbestî* gazetesinde de aynı vurgular yapılmıştır. “Radikal Avam Mesleği” başlıklı bir yazıda¹³⁹ “radikal ıslahatın”, memleketin çıkarlarına aykırı siyasi ve idari usullerin yerine, memlekete ve millete yararlı prensipler çerçevesinde çağdaş bir teşkilat kurmak olduğu ifade edilmiştir. Yazıda II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması, Tanzimat'ın ilanı, Mithat Paşa'nın mutlakîyetin yerine meşrutiyeti getirmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

¹³⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, ss. 106-108.

¹³⁸ *İnkılâb-ı Beşer*, “Mesleğimiz”, (10 Teşrinisani 1918), nr. 16, s. 1.

¹³⁹ *Serbestî*, “Radikal Avam Mesleği”, (25 Teşrinisâni 1918), nr. 158, s.1.

Sultan Abdülhamit'i tahttan indirmesi gibi olaylar radikal değişimlere örnek olarak verilmiştir. Görüldüğü gibi Radikal Avam Fırkası'nın siyasetteki temel yaklaşımı “hakimiyet-i milliye”, “demokrasi”, “hür seçim”, “sınıfsız toplum”, “her alanda köklü değişim” gibi kavramlara dayalıdır. Bu hususlar fırkanın dönemin olaylarına bakışını, mütareke sonrasında ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan nasıl kurtarılacağına ilişkin politikasını belirlemiştir.

Radikal Avam Fırkası'nın yayın organı *İnkılâb-ı Beşer*, sonrasında *Serbestî ve Hukuk-ı Beşer* gazetelerindeki siyasi yazılar incelendiğinde, Fırka'nın özellikle mevcut yönetim anlayışının ve hükümet yapısının temelden değişmesi gerektiğini hedeflediği görülmektedir. Fırkanın görüşüne göre; ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabilmesi için mevcut hükümet yapısının tamamen değiştirilmesi gerekmektedir. Meşrutiyet yıllarında kurulan hükümetler ve fırkanın kurulduğu sırada iktidarda olan Ahmet İzzet Paşa hükümeti, Fırka'nın bakış açısıyla eski zihniyetin ürünü olarak çoğunluğa yani “Türk” unsuruna dayalıdır. Fırka'ya göre bu hükümet yapısıyla sorunlar çözülemeyecektir. Bu yüzden yapılacak barış konferansından önce “ekseriyet-i hâkime” (Türk unsuru) usulüne dayalı hükümet yapısından vazgeçilip Arap, Kürt, Rum, Ermeni ve Yahudi gibi Osmanlı'yı oluşturan bütün unsurların temsil edilmeleri anlamında, “nisbet-i adide” yöntemine dayalı yeni bir yönetim yapısının ülkede egemen olması gerekmektedir¹⁴⁰. Radikal Avam Fırkası nisbi temsile dayalı yönetim anlayışını, Wilson ilkeleri ile ifade edilen medeni dünyaya katılmanın temel şartı olarak görmüştür. “Cihan İnkılâbı ve Biz” başlıklı yazıda¹⁴¹, savaş sonrasında büyük değişimlerin yaşandığı, insanlık ilkeleri, demokratik fikirler, sosyalizm akımları, her milletin kendi kaderini tayin etme gibi hususların bu değişmelerin esasını oluşturduğu dile getirilmektedir. Devleti yaşatmak ve gelecekteki medeni milletlere katılmak isteniyorsa, dünyadaki gelişmelere ayak uydurmak ve eski anlayışın ürünü diktatörlüklerden vazgeçmek gerektiği de aynı yazıda vurgulanmıştır.

Radikal Avam Fırkası nisbi temsil anlayışının sadece hükümet şeklinde değil bütün siyasi kurumlarda da belirleyici olmasını savunmuştur. Yine *İnkılâb-ı Beşer* gazetesindeki başka bir yazıda Wilson ilkelerine dikkat çekilmekte, bu yönetim anlayışının dışında kalan bir siyasi yapıyla ne Arabistan'ın ne Türkistan'ın ne de

¹⁴⁰ *İnkılâb-ı Beşer*, “Hükümet Şekli: Nisbet-i Adide”, (2 Teşrinisani 1918), nr. 8, s.1.

¹⁴¹ *İnkılâb-ı Beşer*, “Cihan İnkılâbı ve Biz”, (4 Teşrinisani 1918), nr. 10, s. 2.

başka bir memleketin haklarının korunamayacağı ifade edilmektedir. Söz konusu yazıda Meclis-i Mebusan'ın, hükümetin ve diğer siyasi kurumların bu ilkelere uygun hale getirilmesi talep edilmekte, Avusturya örneği verilerek Osmanlı'nın da idaresi altındaki milletlere bağımsızlık vermesi gerektiği belirtilmektedir¹⁴².

Radikal Avam Fırkası'nın programı uyarınca başka bir görüşü de nisbi temsil anlayışına uygun olarak seçim kanununun değiştirilmesi ve milletin bütünü temsil eden yeni bir meclisin oluşturulması gerektiğidir. Bu yüzden seçimlerin yenilenmesinin önemi ve oluşturulacak hükümetin bütün milletin iradesini yansıtması gerektiği vurgulanmıştır. Bu görüş "milleti mümtaze hükümeti" anlayışının yerine "hükümet-i milliye" anlayışının esas alınmasını savunmaktadır¹⁴³. Aynı görüşlerin dile getirildiği "Milli Kabine Lâzımdır" yazısında ise Meclis-i Mebusan'ın milli bir meclis olmadığı belirtilmiş, bu meclisin eski zihniyeti temsil ettiği ve devleti oluşturan bütün unsurları içine almadığı ifade edilmiştir. Bu yüzden söz konusu meclis yapısının milletin hâkimiyetini engellediği, kurulan hükümetlerin de birer saltanat hükümeti olduğu ileri sürülmüştür¹⁴⁴. Fırkanın anlayışına göre nisbi temsil temeline dayalı bir hükümet, devleti oluşturan bütün unsurların hukukunu sağlayacak; siyaset, ticaret, adalet, eğitim ve savunma politikasını buna göre belirleyecektir. Böylece daha önce olduğu gibi devletin bütün imkânları ve gücü sadece çoğunluğun çıkarlarına harcanmayacak, devletin her unsuru kendi ulusal ve dinsel örgütlenmesini korumada bağımsız olacaktır. Bütün bu kazanımlar, çağdaş bir devletin oluşmasını sağlayacaktır¹⁴⁵. Fırkanın, bütün çabalarını özellikle nisbi temsil esasına dayalı bir hükümet kurulması üzerinde yoğunlaştırması, mütareke sonrası koşullardan kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin akıbeti Barış Konferansında belirleneceğinden, hükümetin en önemli sorunu, devletini konferansta en iyi şekilde savunmaktır. Konferans, bir dış baskı unsuru olarak, ülke içi siyaseti etkilemiştir. Bu yüzden Radikal Avam Fırkası, hükümetin ve diğer siyasi kurumların yeniden yapılanmasını Barış Konferansına hazırlık olarak ele almıştır¹⁴⁶. Yine "Sulh Konferansına Nasıl Bir Şekl-i Hükümet İhzar Ediyoruz" başlıklı yazıda, I. Dünya Harbi'nin askeri devlet yapılarını çökerttiği ifade edildikten sonra, Ahmet İzzet Paşa

¹⁴² *İnkılâb-ı Beşer*, "Şekl-i Hükümet Taayyün Etmeli", (5 Teşrinisâni 1918), nr. 12, s. 1.

¹⁴³ *İnkılâb-ı Beşer*, "Mebusan ve Hükümet", (3 Teşrinisâni 1918), nr. 9, s. 1.

¹⁴⁴ *İnkılâb-ı Beşer*, "Milli Kabine Lâzımdır", (18 Teşrinisâni 1918), nr. 8, s. 1.

¹⁴⁵ Kocaoğlu, "Mütareke İstanbul'unda Adem-i Merkeziyetçi Bir Oluşum: Radikal Avam Fırkası", ss. 160-161.

¹⁴⁶ *İnkılâb-ı Beşer*, "Asrî Hükümet Lazımdır", (8 Teşrinisâni 1918), nr. 14, s. 2.

ve sonrasında yönetimi elinde tutan Tevfik Paşa hükümetlerinin de çoğunluk egemenliğine dayalı olduğu, bu hükümet yapısıyla Barış Konferansında başarılı olunamayacağı belirtilmiştir¹⁴⁷.

Radikal Avam Fırkası'nın önemle üzerinde durduğu başka bir nokta da devlet yönetiminin önemli unsurları olan memuriyetlerin tayini konusudur. Fırkanın görüşüne göre devlet memurluklarına atama konusunda Hıristiyan unsurların ihmal edildiği, hiçbir Hıristiyan'ın vali olamadığı, önemli memurluklara sadece Türklerin atandığı görülmektedir. Osmanlı tebaası gayrimüslimler, büyük ölçüde devlet hayatından uzaklaştırılmıştır. Fırka'ya göre Müslüman olmayan unsurların devletin bekası açısından önemi büyüktür. Bu unsurlar büyük servet sahibi olup ülkenin ekonomik hayatında önemli yer tutmaktadırlar. Aynı zamanda toplumun en eğitilmiş unsurlarıdır. Bu yüzden siyasi haklar açısından Türk unsuru ile aynı düzeye getirilebilirse, hem modernleşme hem de uluslararası siyaset alanında Türkiye iyi bir yere gelebilecektir¹⁴⁸. Fırkanın din ve devlet ilişkilerine yaklaşımı da geleneksel yapıya aykırıdır. II. Meşrutiyet'in nispeten özgür ortamında ilk defa dile getirilen laik devlet anlayışı fırkanın temel görüşlerindedir¹⁴⁹.

Fırka asker ve siyaset ilişkileri bakımından da köktenci bir anlayışa sahiptir. Ordu ve bağlı kurumları ile askerliğin kaldırılması devletin modernleşmesinde ön koşullardan biri olarak benimsenmektedir¹⁵⁰. Türkiye'nin dünyadaki gelişmelere ayak uydurması ve "askeri devlet" niteliğine son vermesi Radikal Avam Fırkasınca önemle belirtilmektedir¹⁵¹. Ayrıca silahlı kuvvetlere sadece asayişin sağlanmasında ihtiyaç olduğu, jandarma teşkilatında köklü yenilikler yapılması gerektiği vurgulanmaktadır¹⁵². Radikal Avam Fırkası bu politik bakış açısının dışında, ülkenin kurtuluş çaresini devlet yapısında köklü bir değişimin yapılmasında, tamamlayıcısı olarak da adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışının hakim kılınmasında görmektedir.

Serbestî gazetesinin 29 Kasım 1918 tarihli nüshasında "Türkiye Halâ Uykuda" başlıklı yazıda merkeziyetçilik anlayışının Türkiye'yi geri bıraktığı vurgulanmış, bu katı anlayışın ülkenin hiçbir sorununu çözemeyeceği belirtilmiştir.

¹⁴⁷ *İnkılab-ı Beşer*, "Sulh Konferansına Nasıl Bir Şekl-i Hükümet İhzar Ediyoruz", (15 Teşrinisâni 1918), nr. 21, s. 1.

¹⁴⁸ *İnkılab-ı Beşer*, "Hükümet Şekli: Nisbi Temsil", (2 Teşrinisâni 1918), nr. 8, s. 1.

¹⁴⁹ Koloğlu, *Aydınlarımızın Bunalımlı Yılı 1918, Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete*, s. 263.

¹⁵⁰ *İnkılâb-ı Beşer*, "Milleti Kurtaralım", (22 Teşrinisani 1918), nr. 28, s. 1.

¹⁵¹ *İnkılab-ı Beşer*, "Askeri Devletlerin İflâsı", (16 Teşrinisani 1918), nr. 22, s. 1.

¹⁵² *Serbestî*, "Türkiye Hala Uykuda", (25 Teşrinisani 1918), nr. 158, s. 1.

Milletin yeni bir teşkilatlanma istediği, her ilin kendi kaderine sahip çıkmayı istediği, ülkenin gelişmesini ve mutluluğunu sağlayacak yeni bir yönetim kurulmasını talep ettiği vurgulanan yazıda, adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışının özü ifade edilmektedir¹⁵³.

Radikal Avam Fırkası'nın yayın organlarından *Serbestî* gazetesinde yayınlanan başka bir yazıda ise ferdiyetçilik konusu ele alınmıştır. Kâmrân Ali Bedirhan tarafından yazılan yazıda devlet ve bireyin siyasi sorumluluk alanları, liberal bir görüşle ele alınmış ve bireyciliğin etkin kılınması hususu önemsenmiştir¹⁵⁴. Aynı gazetede başka bir yazıda da merkezîyetçi yönetim anlayışının Anadolu'yu harabeye çevirdiği, halktan birçok vergi alındığı, halkın mutluluğu ve refahı için çaba gösterilmediği belirtilmiş, merkezde toplanan paraların ve servetin israf edildiği ve eğlence hayatında harcandığı dile getirilmiştir¹⁵⁵.

Özetle, Mevlânâzede'nin kurucularından olduğu Radikal Avam Fırkası, adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışını savunmuştur. Bu fırkanın genel siyasi düşüncelerini ifade eden başlıca hususlar şunlardır:

1. Nisbi temsil esasları çerçevesinde ülkenin bütün unsurlarının egemenliği anlayışı (Osmanlılık görüşü),
2. Tek dereceli seçim usulünün getirilmesi,
3. Bütün atamalarda nisbi temsilin gözetilmesi,
4. Osmanlı mülkünün büyük devletlerin güvencesine alınması,
5. Askerliğin ve donanmanın kaldırılması,
6. Din ve devlet işlerinin ayrılması,
7. Çağdaş veraset yasalarının çıkarılması,
8. Amelelerin (işçilerin) sermayedarlardan kurtarılması,
9. Arazilerin çiftçilere mal edilmesi,
10. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadınlara seçme hakkının verilmesi,
11. Çocuklar, işçiler ve köylüler için özel yasaların çıkarılıp haklarının korunması,
12. Sanayi ve tarım faaliyetleri için gerekli önlemlerin alınması,
13. İdam cezasının kaldırılması,

¹⁵³ *Serbestî*, "Türkiye Hala Uykuda", (25 Teşrinisani 1918), nr. 158, s. 1.

¹⁵⁴ *Serbestî*, "Radikal İslahat", (9 Kânunuevvel 1918), nr. 169, s. 1.

¹⁵⁵ *Serbestî*, "Asri Teşkilat Dâhilinde Yaşamağa Mecburuz", (29 Teşrinisani 1918), nr. 162, s. 1.

14. Okulların ve medreselerin çoğaltılması, eğitimin iyileştirilmesi,
15. Belediyelerin köylere kadar örgütlenmesi,
16. Suçluların ve hükümlülerin sağlığı için yeni cezaevleri inşa edilmesi, buralarda okullara ve sanayiye yönelik eğitim birimlerinin oluşturulması¹⁵⁶.

Fırkanın önemseydiği diğer bir husus da kuvvetler ayrılığı ilkesi olmuştur. “Kuvve-i İcraiye” (Yürütme), “Kuvve-i Kanuniye” (Yasama) ve “Kuvve-i Adliye” (Yargı) olarak adlandırılan bu üç kuvvetin kendi sorumluluk alanları çerçevesinde görev yapmaları, bu kuvvetlerin üzerinde bir gücün olmaması, çağdaş yönetimin bir ölçüsü olarak ele alınmıştır. Yasalar önünde bütün vatandaşların eşitliği, kanunların âra-yı milliye ile düzenlenmesi, yasalara uymak ve Kanun-i Esasi’ye sadakat, Fırkanın hukuk devleti anlayışının temelini oluşturmaktadır¹⁵⁷.

1.3.8. Milli Mücadele’ye Bakışı

Mevlânzâde Rıfat’ın Milli Mücadele’ye ilişkin düşünceleri I. Dünya Savaşı’nın bitişinden ve Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından sonra şekillenmiştir. “Türk İnkılabının İçyüzü” adlı eserinde, savaşı kaybeden Almanya İmparatoru Wilhelm’in bile ülkesini terk ettiğini, İttihat ve Terakki kahramanlarının ise saklanacak delik aradıklarını dile getirmiştir. Mondros Mütarekesi’nin şartlarını çok ağır bulmuş, barış koşullarının da galip devletlerin insafına bırakıldığını öne sürmüştür. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da nutkunda Mondros Mütarekesi’nin kabulünün düşman devletlerde Sevr Antlaşması’nın uygulanabileceği yönünde bir kanaat uyandırdığını belirtmektedir. Mütarekenin, Mustafa Kemal Paşa’nın yakın arkadaşı Rauf Bey tarafından imzalanmış olmasının acı bir gerçek olduğunu ifade eden Mevlânzâde Rıfat, Sevr Antlaşması’nı “ülkenin selameti” için zorunlu olarak imzalayanların “yüzellilikler” olarak sürülmelerini de eleştirmektedir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketine başlarken “İttihat ve Terakki zümresiyle” bir ilgisi olmadığını çeşitli yer ve zamanlarda dile getirmiş olmasına rağmen, sözleri yaptıklarını tekzip etmektedir. Osmanlı Devleti’ni savaşa sürükleyen ve devletin yıkılmasına yol açanların İttihat ve Terakki ileri gelenleri olduğunu da belirtmekte, savaşın ve yenilginin sorumluluğunu İttihat ve Terakki’ye yüklemektedir¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Kocaoğlu, “Mütareke İstanbul’unda Âdem-i Merkeziyetçi Bir Oluşum: Radikal Avam Fırkası”, ss. 165-166.

¹⁵⁷ *Hukuk-ı Beşer*, “Radikal Avam Fırkası”, (18 Kânunusani 1919), s. 2.

¹⁵⁸ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 205.

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif yazıları *İnkılab-ı Beşer* gazetesinde yayınlanmaktadır. Ayrıca İngilizlerin himayesinde bir Kürt devletinin kurulacağı yönündeki inancından dolayı İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katılmış, “Kürd Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti” ne de üye olmuştur. Kürtlere ve Kürt hareketlerine yönelik destek içerikli yazıları yüzünden Kazım Karabekir tarafından da yakın izlemeye alınmıştır¹⁵⁹

Mevlânzâde Rıfat'ın savaş sonrasındaki mücadeleye bakışı gittikçe ilginç bir durum almıştır. Günümüzde de çok tartışılan görüşler öne sürmüştür, Anadolu'daki milli kuvvetlerin hazırlanmasını Sultan Vahdettin'in düşündüğünü ve yaverlerinden Mustafa Kemal'i geniş yetkilerle gizlice Anadolu'ya gönderdiğini iddia etmiştir. Anadolu'da başlayan ulusal mücadelenin parlayan bilinci ve yıldızı olarak Mustafa Kemal Paşa'yı gösteren, Türk Milletinin yıkılmayacağını, esir yaşamayacağını dile getiren Ağaoğlu Ahmet Bey'in makalesini eleştirerek olaylara Kemalizm gözüyle bakıldığını ve makalenin propaganda amacıyla yazıldığını öne sürmüştür. Ona göre Ağaoğlu Ahmet Bey'in öne sürdüğü, Mustafa Kemal'in Anadolu'da milli egemenliğe dayalı yeni bir Türk devleti kurma amacında olduğu iddiası yanlıştır. Kendi iddiasına göre Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya Damat Ferit Paşa hükümetince gönderilmiş, bu yetki ve gücü de Sultan Vahdettin'den almıştır. Hatta padişah Mustafa Kemal'e bir Hatt-ı Hümayun da vermiştir¹⁶⁰.

Uzun yıllar Osmanlı milliyeti fikrini savunan, Milli Mücadele'nin başlangıcında Osmanlılığı artık terk etmesi gerektiğini düşünen ve etnik ulusal düşünceler içinde olan¹⁶¹ Mevlânzâde Rıfat'ın iddiasına göre İttihat ve Terakki'nin açıkta kalmış subaylarından oluşan “Ay-Yıldız” adlı gizli bir cemiyet kurulmuş, başkanlığına da Mustafa Kemal getirilmiştir. Bu cemiyetin amacı, Osmanlı Devleti'nin ecnebler tarafından paylaşılmasını engellemek ve savaşın mağlubiyetini silmektir. Bu iddiaya göre Vahdettin, cemiyetin varlığından haberdardır ve başkanlığına Mustafa Kemal'in gelmiş olmasından da sevinç duymaktadır. Ayrıca Padişah, Ay-Yıldız cemiyeti ile Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birleşmesini de istemektedir¹⁶².

¹⁵⁹ Tamer Yıldırım, *Matbuat Aleminde Mevlânzâde Rıfat ile Bir Gezinti*, s. 276.

¹⁶⁰ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 234.

¹⁶¹ İssi, “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını: Mevlânzade Rıfat Bey”, s. 5.

¹⁶² Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 236.

Mevlanzâde Rıfat Mustafa Kemal'in Anadolu'daki hareketi örgütlemek için padişah tarafından görevlendirildiğini açıkça dile getirmektedir¹⁶³. Hatta Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya gönderilirken devlet tarafından tahsisat-ı mesture'den (örtülü ödenek) kendisine 100.000 lira tutarında para verildiğini de öne sürmektedir. Mevlanzâde Rıfat'a göre İzmir'in işgalinden sonra Anadolu halkının galeyana gelmesi karşısında Mustafa Kemal Paşa resmi görevini unutarak, şahsı ve mensup olduğu grup için durumdan faydalanma yoluna gitmiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetleri itilaf devletlerinin hoşuna gitmeyince Bab-ı Ali uyarılmıştır. Hükümet, Mustafa Kemal'den taşkınlıklara son verilmesini talep etmiştir. Ancak Mustafa Kemal hükümeti dikkate almamıştır. Bunun üzerine İstanbul'a dönmesi emredilmiş, ancak bu emre de kayıtsız kalmıştır¹⁶⁴.

Mevlanzâde Rıfat, Havza'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin Selanik büyük kongresinde kabul edilmiş hedefler arasında olan bağımsız bir Türk Devleti kurulması için izlenecek politikayı arkadaşları ile birlikte tespit ettiğini ifade etmektedir. İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'in dönüş çağrılarına cevap vermemesi üzerine 23 Haziran 1919 tarihli bir genelge ile kendisini azletmiştir. Mevlanzâde Rıfat, Atatürk hakkında bir tutuklama eğilimi baş gösterdiğini ancak bunun uygulanmadığını da belirtmektedir. Ona göre hükümet Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a döndürmeyi başaramamış, bunun üzerine İngilizler Samsun'a asker çıkarmıştır¹⁶⁵.

Mevlanzâde Rıfat, Mustafa Kemal'in padişah ve hükümetten aldığı ilhamla Erzurum Kongresi'ni yaptığını belirterek hükümetin kongrede alınan kararları haber aldıktan sonra Mustafa Kemal'e olan güvensizliğin arttığını ifade etmiştir. Harbiye Nazırı Ferit Paşa, Mustafa Kemal'in yerine birini bırakıp dönmesini rica etmiş ama yine ret cevabı almıştır. Ona göre Mustafa Kemal İstanbul hükümetinin acizlik ve zaaf içinde olduğunu anlamış ve ona göre davranmıştır¹⁶⁶.

Mevlanzâde Rıfat, bu sıralarda İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin "Hükümet zaaf gösteriyor, korkaklık ediyor, memleketi İngilizlerin arzusuna terk ediyor" diyerek milletin kendisini savunmaya mecbur olduğunu ileri sürdüklerini, bu şekilde propagandayla ortalığı velveleye verdiklerini söylemiştir. Ardından da Anadolu'da

¹⁶³ Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, s. 385.

¹⁶⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, ss. 240-241.

¹⁶⁵ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 245.

¹⁶⁶ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 252.

çetelerin Yunan birlikleriyle çatışmalara başladıklarını eklemiştir. Ona göre Erzurum Kongresi'ne katılım için yetki alanların Sivas Kongresi'ne katılma yetkileri yoktur. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa temsilci seçmek için vakit olmadığından Erzurum Kongresi heyetinin bazı üyelerini temsilci olarak yanına alıp Sivas'a gitme kararı almıştır¹⁶⁷. Bu gidişten İstanbul Hükümeti'nin haberi yoktur. Ona göre bütün bu olup bitenler Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderiliş amacından saptığını göstermektedir. Mustafa Kemal, Padişahın ve İstanbul hükümetinin çizdiği sınırların dışına çıkmıştır¹⁶⁸.

Mustafa Kemal'in tavrının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı hükümetini ele geçirme girişimi olarak algılandığını, bu yüzden görevden uzaklaştırılmaya çalışıldığını iddia eder. Ayrıca, Damat Ferit Paşa hükümetinin İttihatçıları tam anlamıyla tasfiye edememiş olduğunu belirtir. Ona göre bu karışıklıktan Mustafa Kemal ve arkadaşları yararlanmış ve istedikleri örgütlenmeyi gerçekleştirmişlerdir¹⁶⁹. Bab-ı Ali'nin hataları, Mustafa Kemal'in işini azami ölçüde kolaylaştırmıştır¹⁷⁰.

Sivas Kongresi'nde alınan kararları değerlendirirken, bağlı olduğu hükümetin emir ve talimatlarına uymayan, bu yüzden azledilen Mustafa Kemal'e karşı, Anadolu'daki yetkililerin görevlerini yapmadıklarını da belirtmektedir. Ülkeyi I. Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki'nin millete hesap verme korkusu taşıdığını, bu sorumluluktan kaçmak için Anadolu'da bir hükümet kurmayı düşündüklerini de öne sürmektedir¹⁷¹.

Mevlânzâde Rıfat cemiyetin bu dönemde çetecilik yaptığını, buna milli müdafaa cümlesinin cazibesini kattıklarını iddia ederek, Anadolu'da kurulmasına karar verilen oluşum için önceden gerekli hazırlıkların yapılmış olduğunu da ekler. Hatta Posta ve Telgraf eski genel müdürü Refik Halid Bey'le yaptığı sohbetten söz ederken, Refik Halid'in Kastamonu mebusu Şükrü Bey'in kendisine söylediklerini kanıt olarak gösterir. Ona göre Şükrü Bey'in Refik Halid'e yaptığı açıklamaya göre Anadolu'daki teşkilatlanma, çok öncesinden İttihat ve Terakki tarafından hazırlanmıştır. Ayrıca Rusya'ya kaçan Enver Paşa'nın sayesinde Sovyet idaresinin

¹⁶⁷ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 254.

¹⁶⁸ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ss. 77-85.

¹⁶⁹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 273.

¹⁷⁰ Mevlânzâde Rıfat, *Siyonistler Osmanlıyı Nasıl Yıktı?*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2013, s. 66.

¹⁷¹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 286.

de yardımının sağlandığını iddia eder. Ona göre Mustafa Kemal şanslıdır, Enver Paşa ise şanssızlığa uğramıştır. Çünkü Ruslar, Enver Paşa'ya yapılacak yardımları Mustafa Kemal'e aktarmıştır. Dahası Osmanlı Devleti'nin de Rusya gibi bir inkılapla alt üst edileceğini ve bunun İttihat ve Terakki sayesinde olacağını da ima etmektedir¹⁷².

Mevlânzâde Rıfat, inkılâp merkezi olarak Anadolu'nun seçildiğini, galip devletlerin rahat asker sevk edemeyeceği Sivas'ın kongre yeri olarak tercih edildiğini ifade etmiştir. Ona göre bu kongrede inkılabın hazırlıkları yapılacaktır. Milli Mücadelenin bu evresinde, yönetimdekilerin de yanlışlarıyla Mustafa Kemal'in gittikçe güçlendiğini, İstanbul hükümetinin ise aksine zayıfladığını öne sürer¹⁷³.

Mevlânzâde Rıfat'ın bu iddiaları ve öne sürdükleri, Milli Mücadele'nin başlangıcında milletin tepkilerini ve girişimlerini hafife aldığı, olayı tamamen İttihat ve Terakki'nin hükümete karşı faaliyetlerinden ve komplolarından ibaret saymayı tercih ettiğini göstermektedir. Ona göre Mustafa Kemal her fırsatta bir hükümet krizi yaratmak ve bu krizden faydalanarak Meclis-i Mebusan'ı dağıtıp Ankara'da kendi inisiyatifiyle bir meclis oluşturma ve bütün isteklerini kabul ettirmek arzusundadır¹⁷⁴.

Milli Mücadele'ye olumsuz yaklaşan ve Kürt milliyetçisi, Kürt ihtilalcisi rolü üstlendiği görülen Mevlânzâde Rıfat, 1923 yılında San Remo'ya gider ve Vahdettin ile bağlantı kurmak ister. Ancak Vahdettin ve çevresindekiler tarafından aşağılanır¹⁷⁵. O'na göre hilafetin saltanattan ayrılması, devleti çöküntüye sürüklemiştir.

Ayrıca Milli Mücadele'nin Yahudi kaynaklı olduğunu iddia etmektedir. Anadolu ordusu, Siyon Yahudilerinin emirleri altındadır ve Arap diyarına hücum etmeleri için fırsat hazırlanmaktadır. TBMM ile Yahudiler arasında da sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Yapılanların hepsi Siyon cemiyetinin oyunudur ve Yahudi kanı dökülmeden İsrail'in sağlanması için çalışılmaktadır. Bu konuda çalışmalar

¹⁷² Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 288.

¹⁷³ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, ss. 290-310.

¹⁷⁴ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, ss. 348-349.

¹⁷⁵ Yıldırım, *Matbuat Aleminde Mevlânzâde Rıfat ile Bir Gezinti*, s. 277.

yapan ve Yahudiler tarafından gizli şekilde seçilip TBMM'ye milletvekili sıfatı ile gönderilenler vardır¹⁷⁶.

Sonuç olarak Mevlanzâde Rıfat'ın Milli Mücadele'ye bakışının tam anlamıyla Osmanlı hükümetinin ve Padişahın politikasına paralel olduğu söylenebilir. Milli Mücadeleyi milletin savunma reflexlerinden çok Mustafa Kemal'in ve İttihatçıların Osmanlı Devleti'ni yıkma, yeni bir devlet kurma hedeflerine bağlamaktadır. Hatta bazı noktalarda neredeyse itilaf devletlerinin Milli Mücadelenin başlangıcındaki tepkilerine de ılımlı yaklaştığı söylenebilir.

1.3.9. Ermeni Sorunu ile İlgili Düşünceleri ve Yaklaşımı

Mevlânzâde Rıfat, dönemin önemli başlıca olayları hakkında olduğu gibi Ermeni Tehciri hakkında da görüş ve düşüncelerini açıkça dile getirmiştir. Onun bu konudaki fikirlerini “Türkiye İnkılâbının İçyüzü” kitabında görmek mümkündür. Kitabında 1915 yılının Ocak ayında meydana gelen Sarıkamış harekâtından başlayarak olayların gidişatından bahseder. Sarıkamış harekâtında belgelere göre 75 bin askerin kaybedildiğini ve Rusların Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van gibi vilayetleri hedefleyerek saldırıya geçtiğini belirtir.

Mevlânzâde Rıfat, Rusların karşı saldırısı esnasında gönüllü Ermeni Çetelerinin Rus birliklerine öncülük ettiklerini, girdikleri köy ve kasabalarda vahşet saçarak çoluk-çocuk, kadın, ihtiyar demeden katliam yaptıklarını öne sürmüştür¹⁷⁷. Ermeni Taşnakıyutsun¹⁷⁸ Komitesi reisleri, Ruslarla yapılacak bir savaşta tarafsız kalacaklarına dair, İttihat ve Terakki ile anlaşmalarına rağmen Ruslara öncülük yaptıklarını öğrenen İttihat ve Terakki hükümeti, yapılan anlaşmayı geçersiz saymıştır¹⁷⁹. Ardından da Ermeni ileri gelenlerinin bir bölümü sürgüne yollanmış, bir kısmı da öldürülmüştür. Askere alınan Ermeni gençler de amele taburlarında çalıştırılmışlardır. Mevlânzâde Rıfat'a göre bu durum Ermenileri korkutmuş ve varlıklarını koruma kaygısıyla yer yer isyana sürüklemiştir¹⁸⁰.

¹⁷⁶ Mevlânzâde Rıfat; *Siyonistler Osmanlıyı Nasıl Yıktı?*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2013, ss. 64-68.

¹⁷⁷ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s.99.

¹⁷⁸ 1890 yılında Rusya'da Kafkasya Ermenistan'ında, Ermeni milliyetçiliğinin temsilcisi olma amacıyla kuruldu. Taşnak Komitesi olarak bilinmektedir (<http://www.terororgutleri.com/tasnaksutyun-tasnak-komitesi/>, Erişim: 23.03.2016), s. 1.

¹⁷⁹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 100.

¹⁸⁰ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 100.

Mevlanzâde Rıfat öncü Ermenilerin Van'ı ele geçirdiklerini, Rusların gelişine kadar geçici bir hükümet kurup başına Aram Manukyan'ı getirdiklerini, Müslüman halka zulüm ve eziyete başladıklarını ifade etmektedir. Hatta Van Valisi Cevdet Bey'in kaçmak zorunda kaldığını, Cevdet Bey'in Enver Paşa'nın eniştesi olduğunu, bu durumun Ermenilere karşı öfke ve kını arttırdığını da eklemektedir. Bütün bu olup bitenler İttihat ve Terakki ileri gelenlerini heyecanlandırmış ve Cemiyet merkezinde konuyla ilgili gizli bir toplantı yapılmasına neden olmuştur¹⁸¹.

Görüldüğü gibi Mevlanzâde Rıfat'ın olayların başlamasına ilişkin düşünceleri nispeten tarafsız ve soğukkanlı görünmektedir. Ancak hemen ardından İttihat ve Terakkiye karşı sert suçlamalar getirecektir. Kitabında Ermeni tehcirini "gayet vahşi ve feci bir siyasi cinayet" olarak nitelendirmiştir. O'na göre yaşanan olaylar ve Vali Cevdet Bey'in kaçmak zorunda kalması, İttihat ve Terakki ileri gelenlerini üzmüştür. Bu yüzden yaptıkları gizli bir toplantıda Ermenilerin çocuk demeden öldürülmeleri kararı alınmıştır. Bu kararın uygulanması görevi de "Teşkilat-ı Mahsusa" adıyla kurulan "kopuk ve katil" kimselerden oluşan çetelere havale edilmiştir. Görevin yönetimi Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir ve Maarif Nazırı Şükrü'den oluşan üçlü icra komitesine verilmiştir. Mevlanzâde Rıfat, bu olaylar hakkında gelişigüzel yazmanın, olup bitenin fecaatini anlatmaya yetmeyeceğini dile getirerek, olayın gerçek sorumlularını, belgelere ve yetkili kişilere dayanarak ortaya koyduğunu ve tarihe hizmet ettiğini belirtmektedir¹⁸².

Talat Paşa'nın başkanlığında gerçekleştirilen gizli toplantıda konuşulanları açıklayan Mevlanzâde Rıfat, soruna ılımlı yaklaşan ve olayların bütün Ermenilere mal edilemeyeceğini savunan Ahmet Ağaoğlu gibilere karşın Dr. Nazım, Talat Paşa ve diğerlerinin sert önlemler alınması yönündeki isteklerinin kabul edildiğini ifade etmekte, İttihat ve Terakki'nin yaklaşımını genel olarak önyargılı ve abartılı bulmaktadır¹⁸³.

Mevlanzâde Rıfat, Ermeni sorununun Yakın Doğu sorunundan farklı olmayan önemli bir sorun olduğunu düşünmektedir. O'na göre Ermeniler, Avrupa diplomasisine aldanmalarından dolayı felakete uğramış, kanlı ve üzücü süreçler yaşamış bir millettir. Diğer taraftan Ermeni sorunun, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı

¹⁸¹ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 100.

¹⁸² Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 101.

¹⁸³ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, ss. 102-112.

Devleti'nin yönetimine gelmesini takiben 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) olayları ile başladığı ve Ermeni sorununa yönelik gizli nedenlerin de 31 Mart Vakası'nda aranması gerektiği düşüncesindedir.

Mevlanzâde Rıfat, 31 Mart ayaklanmasının Ahrar Partisi'nin eseri olduğunu ileri sürmüştür. Abdülhamit'in kendisine ve İttihat ve Terakki'ye karşı bir politika izleyen Parti, adem-i merkezîyetçi bir programı olduğundan, meclisteki Arap, Kürt, Rum, Arnavut, Ermeni mebuslar tarafından da desteklenmektedir. Ermeni Taşnak reisleri ile Ahrar Partisi'nin önde gelenlerinin özel olarak anlaştıklarını ve yapılan anlaşma sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milletin gözünden düşürüldüğünü iddia eden Mevlanzâde Rıfat, 31 Mart'ın bastırılması ve Ahrar Partisi'nin yenilmesi sonucunda İttihat ve Terakki'nin Ermenilere yönelik hareketlere başladığını ifade etmektedir. Rum, Arnavut, Arap ve Kürtler ise sonraya bırakılmıştır¹⁸⁴.

Mevlanzâde Rıfat, söz konusu durumu İttihat ve Terakkinin güçlü bir merkezi otorite taraftarı olmasıyla açıklamaktadır. Ona göre İttihatçılar Türk unsurunu, Osmanlı'yı oluşturan diğer unsurlara egemen kılmak, diğer unsurları Türkleştirmek ve imha etmek istemektedirler. Selanik dönmeleri ile Sabetay Sevi müritlerinin gizli amaçlarından doğan bu "Turan" siyasetinin, memlekette büyük sıkıntılar ve bölünmeler yaratacağını düşünmekte ve ifade etmektedir. Oysa Osmanlı, çeşitli milletleri bir arada tutmuş, milliyet duygularını silmiştir. Şimdi olup bitenler ise Türk olmayan unsurların gücendirilmesi ve milliyet duygularının körüklenmesi olmuştur. Doğru olmayan bu politika Osmanlı Devleti'ni yıkmış, memleketi bölmüş, Anadolu Türkleri de perişan edilmiştir. 31 Mart'tan sonra İttihat ve Terakki genel merkezinin emir ve talimatları doğrultusunda Kilikya ve özellikle Adana'da genel bir Ermeni temizliği hazırlığı yapıldığını öne süren Mevlanzâde Rıfat, Ermenilerin isyan çıkaracağı söylentileri ile halkın tahrik edildiğini ifade etmektedir. Bölgede tahrikler sonucunda Müslümanların ve Ermenilerin birbirine düşürüldüğünü, çıkan olaylarda her iki taraftan da kan döküldüğünü ve askerlerin de işe karışmasıyla tam bir Ermeni katliamı yaşandığını dile getirmiştir¹⁸⁵. Görüldüğü gibi Mevlanzâde Rıfat, olayların İttihatçıların planlaması ve tahrikleriyle yaşandığını, Müslümanların ve Ermenilerin birbirlerine düşürüldüğünü, yaratılan bahanelerle olayların tırmandırıldığını öne sürmektedir.

¹⁸⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 114.

¹⁸⁵ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, s. 115.

Adana’da yaşanan Ermeni olaylarının yankıları Avrupa basınında yer almış, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine çeşitli yayınlar çıkmıştır. Bu yüzden İttihatçıların ileri gelenleri çekinmiş, olayları irticacıların ve Cemiyet muhaliflerinin çıkardığını iddia etmişlerdir. Mevlanzâde Rıfat, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar yeni bir Ermeni katliamı yaşanmadığını dile getirmiştir. Hatta Balkan Savaşı sonrası Rusya’nın isteği ve Almanya’nın onayıyla, doğu vilayetlerinin iki bölgeye ayrılması ve tarafsız devletlere mensup birer başkan tarafından idare edilmesi konusunda Rusya ve Osmanlı Devleti bir anlaşma imzalamışlardır¹⁸⁶.

Daha önce de belirtildiği gibi I. Dünya Savaşı başlamadan İttihat ve Terakki ile Ermeni Taşnak Partisi, Ermenilerin tarafsız kalması konusunda anlaşmışlardı. Mevlanzâde Rıfat’a göre Ermenilerin savaş koşullarında tarafsız kalmasına imkân yoktu. Bu yüzden Taşnak Partisi aldatılmıştı. Sarıkamış faciasından sonra Rusların öncülük görevini gönüllü Ermeni çetelerine bırakmasını anlaşmanın bozulması olarak kabul eden İttihat ve Terakki, bu durumdan faydalanarak Ermeni kıyımını başlatmıştı.

Mevlanzâde Rıfat, İttihat ve Terakki’nin verdiği kararlar sonucunda Üçler İcra Komitesi’nin kurulduğunu, “Teşkilat-ı Mahsusa” adıyla hapisanelerden çıkarılan katillerden çeteler oluşturulduğunu ve katliamlara bu çeteler vasıtası ile girişildiğini iddia etmektedir. Olayların Türk milletini lekelediğini, asıl sorumluların vebali Anadolu Türklerine yüklemeye çalışıldığını da eklemektedir. Ona göre millet, hükümetin yaptıklarından sorumludur ama asıl faillerle milleti bir tutmamak gerekir. Anadolu Türkü’nün tüyler ürpertici cinayetler konusunda masum olduğunu kanıtlayan canlı örnekler ve tanıklar, ona göre bu görüşü desteklemektedir. Bu örneklerden birini Halep mebusu Artin Boşgezenyan Efendi, bir meclis toplantısında dile getirmiştir. Boşgezenyan Efendi; savaş boyunca Osmanlı ülkesinde birçok zulüm ve feci işler yapıldığını, Ermeni tehciri ve katliamlarının tarihin kaydetmediği büyük bir cinayet olduğunu ve bu cinayetin Türk milleti adına yapıldığını, ama bunu Türklerin yapmadığını söylemiştir. Ona göre bu cinayetleri bir çete hükümeti ve onun kanlı katil adamları işlemiştir. Hatta bir kısım namuslu ve vicdanlı memurlar da bu kirli ve lekeli işlere girmemiştir¹⁸⁷. Mevlanzâde Rıfat, Boşgezeyan’ın meclis

¹⁸⁶ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 125.

¹⁸⁷ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İcyüzü*, s. 131.

kürsüsündeki bu konuşması ile Anadolu Türkü'nün suçsuzluğunu dünyaya ilan ettiğini belirtmektedir.

Özetle, Mevlanzâde Rıfat'ın Ermeni Meselesine bakışı, olayın asıl sorumlularının Müslüman Anadolu halkı olmadığı, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ve onların kurduğu yasadışı çetelerin baş sorumlu olduğu yönündedir. Olayların çıkmasını ise İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık düşüncesinden vazgeçmesine ve Turancılığa yönelmesine bağlamaktadır. Ayrıca Ermenilerin de Ruslar, Almanlar ve İngilizler tarafından kandırıldığını ve kullanıldığını belirtmektedir. Yaşanan olaylar Ermenilere olduğu kadar Türklere de büyük zararlar vermiştir.

1.3.10. Kürt Politikası ve Kürt Milliyetçiliği Yaklaşımı

Mevlânzâde Rıfat'ın Kürt milliyetçiliği yaklaşımı ilginç bir seyir izlemiştir. Kürtler konusunda zaman zaman yazılar yazmakta ve gazetelerinde Kürtlerle ilgili makalelere yer vermektedir. Kürtler hakkındaki görüşlerinden biri, 1913 yılında Kürt öğrencilerin yayınladığı Hetawi Kurd (Kürt Güneşi) adlı dergide yayınlanan makalesinde görülmekte, görüşünü “Kürtlerin artık kendi başlarının çaresine bakması gerektiği” şeklinde ifade etmektedir. Makalede, Kürtler konusunda yapılması gerekenlerle ilgili düşüncelerini belirtmekte ve bu konuda Doktor Abdullah Cevdet'le düşünce ayrılığını dile getirmektedir. Aslında bu makale, son yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dramın trajik bir örneğidir¹⁸⁸. Bütün yaşamını Osmanlılık fikriyle geçiren, bu uğurda sürekli sürgünleri, gözaltıları ve hapisleri göze almış olan Mevlânzâde Rıfat, ömrünün son yıllarında Osmanlı-Kürt kimliğini bırakması gerektiği fikrine varmış ve yeni düşüncelere açılmıştır. Fikirleri artık etnik ve ulusal bir anlayışa dayanmaktadır.

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılan Mevlânzâde Rıfat, bu cemiyetin görüş ayrılıkları yüzünden bölünmesiyle oluşan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurucularından olmuştur¹⁸⁹. Serbestî'nin 25 Nisan 1919 tarihinde yayınlanan 476. sayısında “Kürtler ve Kürdistan: Kürt Vatandaşlara!” başlıklı yazısı, Kürt meselesine nasıl yaklaştığını açıkça göstermektedir. Söz konusu yazıda özetle Kürdistan hakkındaki yayınlara dudak büküldüğünü, bunu esefle karşıladıklarını

¹⁸⁸ Issı, “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını, Mevlânzâde Rıfat Bey”, s.5.

¹⁸⁹ Rohat Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998, s.146.

belirterek, bir milletin sosyal ve siyasal hukukunu elde etmesi kadar kutsal ve meşru bir talep olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Kürtlerin devamlı mücadele etmeleri gerektiği, Kürt dünyasının birçok sorunla kuşatıldığı, Kürtlerin artık uyandığı, Kürt Teali Cemiyeti'nin bütün Kürtlerin doğal birleşme yeri olduğu ve Kürt aydınlarının desteklerini bekledikleri de yazıda dile getirilmektedir. 10 Temmuz 1919 tarihinde Osmanlı hükümeti ve bazı Kürt ileri gelenleri arasında yapılan görüşmelere katılan Mevlânzâde Rıfat'ın, mücadele taraftarı Kürt aydınları arasında olduğu görülmektedir.

İttihat ve Terakki'ye yakın bir anlayışla başlayan Mevlânzâde Rıfat'ın siyasi çizgisinin zamanla değişerek Osmanlılıktan Kürtçülüğe geçiş yaptığı görülmektedir. 1922 yılının Kasım ayında Osmanlı topraklarını son kez terk etmiş, aynı yıl İtalya'nın San Remo kentine giderek Vahdettin ile Kürtler konusunda görüşme yapmıştır. Bu görüşme ile ilgili olarak bazı kaynaklar, Mevlânzâde Rıfat'ı “politika goygoycusu” şeklinde niteleyerek artık Türkiye'nin bir muhalif politikacısı olmadığını, göstermelik bir Kürt ihtilalcisi olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁹⁰.

1.4 İleri Görüşlülüğü

Dönemin önemli gazeteci, yazar ve siyasetçilerinden biri olan Mevlânzâde Rıfat'ın bazı konulardaki ileri görüşlülüğü de dikkat çekicidir. Sürgün yaşamını sürdürdüğü Yemen'den dönüşünde ilan edilmiş olan II. Meşrutiyet'in nispeten özgür ortamında düşüncelerini ve öngörülerini dile getirmiştir. Daha yoldayken, Abdülhamit'in iktidarda kalmasının vatan adına büyük tehlikeler doğuracağını ifade etmiş, yeniden kanlı olayların yaşanmasından korktuklarını belirtmiştir. İstanbul'a vardığında milletin, hükümetin ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin inkılâb sarhoşluğu içinde olduklarını, kötü ve tehlikeli bir geleceği göremediklerini dile getirmiştir. Durumun yeni sıkıntılar getireceğini, istibdadı yıkanların bu sarhoşluktan kurtulması gerektiğini, aksi takdirde milletin zarar göreceğini de öngören Mevlânzâde Rıfat'ın¹⁹¹ bu tahminleri doğru çıkacak, basın ve siyaset alanında çok üzücü olaylar yaşanacaktır.

Merkezi yönetimin yetersiz kaldığı, yerinden yönetim anlayışının uygulanması gerektiği, din ve devlet işlerinin ayrılmasına ilişkin önerileri ileri

¹⁹⁰Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin-Gurbet Cehenneminde*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1991, ss.169-170.

¹⁹¹ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 20-21.

görüşlülüğüne gösterilebilecek örneklerdir. Derneklerin ve partilerin programlarının yetersiz olduğu, siyasetin çıkar ilişkilerine döndüğü, milletin geleceği için bu anlayışların bırakılması gerektiği, yazılarında sürekli vurgulanmıştır. İnkılaptan (23 Temmuz 1908) sonra İttihat ve Terakki'nin iktidarı tekeline alacağı ve bölünmeler yaşanacağı yönündeki tahminleri de zamanla doğru çıkmıştır¹⁹². Vatanın yücelmesi ve hürriyetine kavuşması uğruna yorulmayan, savaştan, ülkeyi aydınlığa çıkaracak evlatlarının olduğunu, karanlıktan sonra aydınlığın ve kurtuluşun geleceğini dile getiren görüşleri de haklı çıkmaktadır¹⁹³.

1.5 Medeni Hayata Yaklaşımı

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte oluşan özgür ortamda gelişen önemli hareketlerinden biri de kadın hareketidir. Avrupa'da ve dünyada gelişen kadın hareketlerinden Osmanlı'nın da etkilenmesi kaçınılmazdır¹⁹⁴. Bu dönemde başlayan kadın hareketi, çok geçmeden kadınların çabaları ve aydın erkeklerin desteğiyle gelişmiş ve yayılmıştır.

Kadın hareketine yakınlık duyan ve destekleyen aydınların birçoğu Osmanlı toplumunda kadın haklarına dair düşüncelerini eserlerinde işlemiş, bazıları da bu mücadeleye doğrudan katkı sağlamak üzere dergi çıkarmışlardır. Bu aydınlardan biri "Müdafaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti" nin başkanlığını yürüten ve Kadınlar Dünyası dergisini çıkartan Ulviye Mevlan'ın eşi Mevlânzâde Rıfat'tır.

Şekil 2: Kadınlar Dünyası Dergisi¹⁹⁵.

¹⁹² Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 31-37.

¹⁹³ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s.94.

¹⁹⁴ Mithat Kutlar, "Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi", *Fe Dergi*, 2010, s. 4.

¹⁹⁵ Meral Akkent, Kadınlar Dünyası dergisinin Fransızca eki, Meral Akkent özel arşivi, (<http://bianet.org/bianet/kadin/145572-feminist-kadin-dergilerinin-buyuk-buyuk-buyukannesi>, Erişim: 17.04.2016).

Mevlânzâde Rıfat'ın kadın hareketine bakışı “*Erkekler Dünyası*” adlı tek sayılık dergide belli olmaktadır. Ona göre kadınlar, toplumsal özne olarak görmezden gelindiği için kadın hukukunun ve kadın haklarının savunulması gerekmektedir. *Erkekler Dünyası* dergisi, kadın sorununa erkeklerin penceresinden bakan ve kadın hareketine destek amacını taşıyan bir dergidir¹⁹⁶.

Mevlânzâde Rıfat'ın Osmanlı kadın hareketine önemli bir katkısı, *Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti* üyesi Belkıs Şevket'in uçağa binmesini sağlayan girişimleridir. Bu dönemde Rus kadın pilotu Tereşkova'nın uzay yolculuğuna cesaret etmiş olması bütün Rusya'da ve dünyada kadının saygınlığını yükseltmiştir¹⁹⁷. Belkıs Şevket'in uçağa binme isteğini 1. Kolordu Komutanı Cemal Paşa'ya iletir. Cemal Paşa'nın bu isteği kabul etmesi üzerine 18 Kasım 1913'te Belkıs Şevket, askeri bir uçakla uçar¹⁹⁸. Bu uçuş memleket ve Avrupa basınında yankı uyandırmış, bu vesile ile kadınlığın cesareti övülmüş “kutsal vatanımızı cesaret kurtarır” denilmiştir. Bu uçuş aynı zamanda kadınların hayata dair cesaret ve azimlerinden taviz vermeyeceklerinin bir işareti olmuştur¹⁹⁹.

Mevlânzâde Rıfat'ın çıkardığı *Erkekler Dünyası* dergisinin “kadınlığın kıymetini, ilim, fen ve edebin ulviyetini takdir eden aydın Osmanlı gençlerine” armağan edilmesi de derginin bakış açısını açıkça göstermektedir. Mevlânzâde Rıfat bu dergide erkeklerin kadınlara karşı olan sorumluluklarını hatırlatmak amacını da taşımaktadır. Derginin adından dolayı yanlış anlaşılması gerektiğini dile getiren Mevlânzâde Rıfat kadınların toplumsal yaşama eklenmesine vurgu yaparak sadece erkeklerin mücadelesinin kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Dergideki yazılarında kadınların haklı mücadelesinin yanında olacaklarını, kadınlara karşı baskılara direneceklerini, bu konuda cahil tabakanın düşüncelerini değiştirmeye çalışacaklarını da dile getirmektedir. Kadınlar için henüz mahrem sayılan konulara erkek penceresinden bakma imkânı, bu dergi sayesinde sağlanacaktır. Kadınlar Dünyası Dergisi'nde serbestçe yazılamayan hususlar *Erkekler Dünyası* dergisinde ele alınacaktır. Yani kadın sorunları erkeklerin gözüyle kadınlar lehine çözülmeye çalışılacaktır.

¹⁹⁶ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 59.

¹⁹⁷ Kutlar, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde *Erkekler Dünyası* Dergisi”, ss. 4-5.

¹⁹⁸ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.60.

¹⁹⁹ *Kadınlar Dünyası*, “Belkıs Şevket Hanım Kızımız Uçtu”, (6 Aralık 1913, R 23 Teşrinisani 1329), nr. 119, ss. 2-3.

Ona göre, kadın ve erkek birlikte insanlar dünyasını oluşturmalı, hayatın her alanında kadın-erkek aynı kültürel ve siyasal olanaklardan, özgürlüklerden eşit şekilde yararlanmalıdır. Bu amaç için bütün güçleriyle çalışacaklarını, aydın tabakanın ve gençliğin çalışmalarına destek vereceklerini umduklarını eklemektedir. Kadın hakları için kadın ve erkeğin ortak hareket etmesi büyük önem taşımaktadır. Toplumsal hayatın ilerlemesi ve insancıl bir yaşam için erkekler, kadınların mücadelesine katkıda bulunmalıdır. Sadece kadınlarla sınırlı bir kadın hareketi başarılı olamayacaktır²⁰⁰.

Mevlânzâde Rıfat kadınların gün geçtikçe toplumsal yaşamda ve ilerlemede daha çok göründüklerini belirterek, kadına da erkekler gibi eleştirme ve mücadele etme özgürlüğü verilmesinin önemini dile getirmiştir. Kadınların ilerlemede daha başarılı olduklarını, o zamana kadar kadınlar hakkındaki düşünce ve uygulamaların yanlışlığını vurgulamıştır. Ona göre o zamana kadar kadınların toplumsal yaşamdaki rolü önemli ölçüde sınırlanmış, kadınlar eve mahkûm edilmiş, toplumsal üretimin dışında kalmıştır. Osmanlı kadınlarını batılı kadınlarla karşılaştıran Mevlânzâde Rıfat, batılı kadınların sosyal hayatta çok ileride olduklarını ve her alanda erkeklerle yarıştıklarını dile getirmiştir. Osmanlı kadınının hak etmediği koşullarda yaşadığını ve bu durumun erkekler ve millet açısından bir utanç kaynağı olduğunu ifade etmiş, “Diğer milletlere göre biz kadınlarımızı durduruyoruz ve adalete mahkûm ediyoruz. Artık anlamalıyız ki bu bizim için çok ayıptır” demiştir²⁰¹.

Sonuç olarak, Mevlânzâde Rıfat’ın kadın hareketine bakışının dönemine göre epey ileride olduğu söylenebilir. Kadınların toplumda hak ettikleri konuma ulaşmalarını önemli görmüş, daha özgür bir ortamda yaşamalarının millet ve insan olarak ilerlemenin göstergesi olduğunu öne sürmüştür. Mevlânzâde Rıfat’a göre, çağdaş medeniyet seviyesine çıkmanın ölçütü, kadının hayatın her alanına eşit bir şekilde katılımıdır. Aksi takdirde toplumun ilerlemeyeceğini ve gelişmenin bir ayağının eksik olacağını da ifade etmiştir. Ayrıca kadının yükselmesi ile milletin ilerlemesi arasında zorunlu bir ilişki olduğunu da öne sürmüştür.

²⁰⁰ *Erkekler Dünyası*, “İki Söz”, (19 Ocak 1914, R 6 Kânunusani 1329), nr. 1, s. 2.

²⁰¹ *Erkekler Dünyası*, “İki Söz”, (19 Ocak 1914, R 6 Kânunusani 1329), nr. 1, s. 2.

1.6 Evlilik ve Aile Kurumu Hakkında Düşünceleri

Mevlânzâde Rıfat, aile kurumunun toplumsal hayatın en önemli kurumlarından biri olduğunu savunmuş, bu konudaki görüşlerini yazılarında ifade etmiştir. Osmanlı kadın hareketinin en önemli taleplerinden biri evlilik ve aile kurumu gibi hususların yeniden ele alınıp değerlendirilmesidir²⁰². Bu istekler kadınların mücadelesine destek veren aydınlar tarafından da dile getirilmiştir.

Osmanlıdaki aile yapısının incelenmesi gereğinden bahseden Mevlanzâde Rıfat, Osmanlı'da aile yapısının çok iç açıcı bir durumda olmadığını ve geleneksel niteliğinin yeterince ele alınmadığını düşünmektedir²⁰³. Evliliklerin büyük ölçüde görücü usulüyle yapıldığı Osmanlı toplumunda aile kurumunun sefaletini belirtmekte, bu durumu aileyi oluşturan bireylerin geleneksel olarak, görücü usulüyle bir araya gelmelerine bağlamaktadır. Bu yüzden aile sağlam temellere dayanmamaktadır. Birbirini tanımadan, körü körüne evliliklerin sonuçta mutluluk getirmeyeceğini öne sürmektedir. Bu düşüncelerini “bu usul evlilik ile mutlu bir aile oluşturamıyor ve oluşturulamaz, bunu artık bilmek ve kabul etmek lazımdır” şeklinde dile getirmiştir. Aile kurumu geleneklerin zoruyla değil, sevgiye dayalı özgür bir iradeyle, birbirini seçen iki kişinin kararıyla kurulmalıdır. “Evliliği araçlar vasıtasıyla gerçekleştirmek bizde geçerli bir usuldür, oysa medeni dünya, insanları mutluluğa doğal yollarla sevk etmektedir” ifadesiyle modern dünya ile kıyaslama yapmakta, bu düşünceleriyle döneminin geleneksel düşüncesinden ayrılmaktadır²⁰⁴.

Mevlânzâde Rıfat duygusal ve zihinsel paylaşım olmadan yapılan evliliklerin çok sorunlu olacağına inanmaktadır. “Görücü aracılığı ile kişinin evleneceği insanı tanınması ve sevmesi problem yaratır” düşüncesindedir. Evlilikteki en büyük rolün duygu, düşünce ve karakter olduğunu, servetin ve maddi unsurların gelip geçici olduğunu ifade etmiştir. Ona göre “hisler, mizaçlar, fikirler görücüler vasıtasıyla anlaşılabilir”. İlginç bir başka husus da evlilik öncesi tanışmanın ve flört denebilecek yaklaşımın gereğini dile getirmiş olmasıdır. Ona göre, kadın ve erkeğin kuracağı hayat birbirini tanımaktan geçmektedir. Tanışma faslının daha uzun tutulmasının iki taraf için de daha faydalı olacağını savunmakta, aile oluşturma yeteneğine sahip

²⁰² Kutlar, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, ss. 4-5.

²⁰³ *Erkekler Dünyası*, “Mesut bir Aile Nasıl Teşekkül Eder?” (19 Ocak 1914, R 6 Kânunusani 1329), nr. 1, ss. 5-6.

²⁰⁴ *Erkekler Dünyası*, “Mesut bir Aile Nasıl Teşekkül Eder?” (19 Ocak 1914, R 6 Kânunusani 1329), nr. 1, ss. 5-6.

kadın ve erkeğin “toplumsal terbiye” sınırları içerisinde, birbirlerini görmeleri ve konuşmaları gerektiğini ifade etmektedir. Eşler birbirini duygu düşünce ve karakter yönünden tanımadıkça mutlu bir aile oluşturmayacağını savunmuş olan Mevlânzâde Rıfat, “buna artık insaf ile inanmalıdır” demektedir²⁰⁵.

Mevlânzâde Rıfat’ın evlilik ve aile kurumlarına bakış açısı, bu konudaki tavsiyeleri, bir aydın olarak onun dönemin ilerisinde olduğunu göstermektedir. Kadının toplumda hak ettiği yere gelmesi, kadın-erkek eşitliğinin ve iş birliğinin önemi, evliliklerin görücü usulle yapılmaması, toplumsal gelişmenin ancak kadının yükselmesiyle gerçekleşebileceği gibi hususların günümüzdeki durumuna bakıldığında Mevlânzâde Rıfat’ın bu konudaki yaklaşımlarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

²⁰⁵ *Erkekler Dünyası*, “İki söz”, (19 Ocak 1914, R 6 Kânunusani 1329), nr. 1, ss. 5-6.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEVLÂNZÂDE RIFAT'IN GAZETECİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1 Gazetecilik Hayatı

Çalışmanın ikinci bölümünde Mevlanzâde Rıfat'ın gazeteciliği ve eserleri açıklanarak, basın özgürlüğüne bakışı irdelenmiştir.

2.1.1. Hukuk-i Umumiye Gazetesi

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yüzlerce yeni gazete ve dergi yayınlanmaya başlamıştır²⁰⁶. Bu süreçte yayına başlayan gazetelerden birisi de Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı olan *Hukuk-i Umumiye* gazetesidir. Gazete “Meşrutiyete ve İttihad-ı Millete Hizmet” eden günlük bir gazete olarak yayınlanmıştır. Gazetenin ilk sayısı için M. Nuri İnuğur, 3 Eylül 1908 (Rumi: 21 Ağustos 1324) tarihini vermektedir²⁰⁷. *Hukuk-i Umumiye*'nin ilk sorumlu müdürü Necip Nadir Bey'dir. Necip Nadir Bey bu görevi ilk sayıdan 21 Ekim 1908 (Rumi: 8 Teşrinievvel 1324) tarihli 23. sayısına kadar yapmıştır. Necip Nadir'in bir memuriyete atanmasından sonra gazetenin sorumlu müdürlüğüne Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi Mevlânzâde Rıfat getirilmiştir. Mevlânzâde Rıfat'ın gazetedeği görevi, *Hukuk-i Umumiye*'nin 27 Kasım 1908 (Rumi: 14 Teşrinisani 1324) tarihli 60. sayısına kadar sürmüştür²⁰⁸.

Mevlânzâde Rıfat'ın *Hukuk-i Umumiye*'den ayrılması üzerine yerine Hüsnüpaşazade Doktor Ali Saip Bey getirilmiştir. Ali Saip'in bu görevi 139. sayıya kadar sürmüştür. Gazetenin dördüncü ve son sorumlu müdürü ise görevine 27 Mart 1909 (Rumi: 14 Mart 1325) tarihli 172. sayıya kadar devam edecektir. *Hukuk-i Umumiye*'nin yazar kadrosu sık sık değişikliğe uğramıştır. Gazetenin en önemli yazarları Mahmut Tahir, İbnül Mahmud Asım, Mevlânzâde Rıfat ve Abdülkadir

²⁰⁶ Kerimoğlu, “Hukuk-i Umumiye”, s.22.

²⁰⁷ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, (5. Baskı), İstanbul: DER Yayınları, 2005, s.310.

²⁰⁸ Kerimoğlu, “Hukuk-i Umumiye”, s. 23.

Kadri olmuştur. Ayrıca Derviş Vahdetî ve Hasan Fehmi de kısa süreli olarak gazetede yazmışlardır.

Şekil 3:Hukuk-i Umumiye Gazetesi²⁰⁹.

Hukuk-i Umumiye'nin genel yayın politikası, yayın organı olduğu Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel politikasına paraleldir. Gazetenin yayın politikasının en belirgin özelliği II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte yurda dönen sürgünlerin ve kaçakların sorunlarına geniş yer vermiş olmasıdır. Bu durum gazetenin son sayısına kadar sürmüştür. Yazar kadrosunun neredeyse tamamını siyasi mağdurlardan oluşmaktaydı. Bu yüzden gazetenin sütunlarının büyük bir bölümü sürgün ve firarilere ilişkin haberlere ayrılmıştır.

Gazetenin bir diğer dikkat çekici yönü de mağdurlar için bir kamuoyu oluşturmak ve uğradıkları hak kayıplarının karşılanmasına çalışmak olmuştur. Bu yüzden gazetenin politikası Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin politikasına uygun olarak hak kayıplarının giderilmesi için Meşrutiyet hükümetlerini göreve davet etmek olmuştur. Gazetede istibdat mağdurlarının sıkıntıları dile getirilirken duygusal yazılar yazılmakta ve karşılığında hükümetten yardım talep edilmektedir. Bu konuda Kamil Paşa hükümetine ve Sultan Abdülhamit'e de başvuru yapılmıştır. Abdülhamit Cemiyet'e 1000 lira vermiş, ancak Kamil Paşa hükümeti bu istekleri dikkate

²⁰⁹ Kerimoğlu, "Hukuk-i Umumiye", s. 24.

almamıştır. Bunun üzerine *Hukuk-i Umumiye* gazetesinde Kamil Paşa hükümetine yönelik sert eleştiriler yayınlanmıştır. Cemiyetin devlet yöneticilerinden ve vatandaşlardan aldığı yardımların da gazetede yayınlandığı görülmektedir²¹⁰.

Hukuk-i Umumiye gazetesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile üstü kapalı olarak da olsa Abdülhamit'e ve istibdat yönetimine yönelik eleştiriler yapılmaktadır²¹¹. Gazetenin hükümet aleyhindeki yazılarından rahatsızlık duyan Sadrazam Kamil Paşa, sorumlu müdür Mevlânzâde Rıfat'a "Siz ne yapıyorsunuz? Vükela aleyhinde idare-i lisan ediyorsunuz. Böyle devam edecek olursanız siz de Murat'ın gittiği yere gidersiniz" demiştir. Kamil Paşa'nın kastettiği "Murat", bu olaydan kısa bir süre önce gözaltına alınan Mizancı Murat Bey'dir. Buna karşılık Mevlânzâde Rıfat yasalara uygun davrandıklarını, yasadışı bir durum varsa mahkemelerin olduğunu söylemiştir. *Hukuk-i Umumiye*, Sadrazam Kamil Paşa ile yapılan görüşmeyi aktardıktan sonra hakkında dava açılmasına neden olan bir değerlendirme yayınlamıştır. Vatandaşlara hitaben yazılan değerlendirmede özetle "memleketin istibdat yüzünden felaketsel düşmesinin sorumluluğunun görevlerini bilmeyen vekillerde olduğu, Kamil Paşa'nın da dâhil olduğu siyasilerin, milletin yoksullaşması, sınırların korumasız kalması, siyasi yaşamın önemsizleştirilmesi ile oluşan enkazın sorumluları olduğu" belirtilmiş, vatanın saadeti yolunda çalışan Cemiyet'in ise asla yolundan vazgeçmeyeceği vurgulanmıştır²¹².

Kamil Paşa hükümetine sert eleştiriler getiren *Hukuk-i Umumiye* gazetesi, bir süre sonra eleştirilerini yeni hükümet kurmaya çalışan İttihat ve Terakki'ye yöneltmiş, Kamil Paşa'yı savunmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi yayın organı *Şura-yı Ümmet* gazetesi üzerinden Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ile hiçbir ilişkisinin olmadığını ilan etmiştir. Bunun nedeni halkın Fedakâran-ı Millet Cemiyeti ile aynı çizgide olmadıklarını bilmelerini sağlamak ve onların yardım toplama çalışmalarlarıyla ilgilerinin olmadığını duyurmaktır. *Hukuk-i Umumiye* gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni hükümet işlerine karışması ve Meşrutiyetin ilanı konusunda başarıyı sahiplenme yönünden eleştirmektedir. Bu eleştiriler yüzünden baskına uğramış, baskından sonra da eleştirilerini artırarak devam ettirmiş ve *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* gazeteleri ile sert polemik içerisine girmiştir. Uğradığı

²¹⁰ Kerimoğlu, "Hukuk-i Umumiye", s. 19.

²¹¹ Münir Süleyman Çapanoğlu; *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1964, s.31.

²¹² *Hukuk-i Umumiye*, "Şayan-ı Teessüf Bir Mülakat", (15 Teşrinievvel 1908), nr. 30, s. 1.

baskınlar yüzünden gazete, 21 Ocak 1909 tarihine kadar yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Yeniden yayımlanmaya başlandıktan sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* gazetelerini hakaret içeren ifadelerle eleştirmeye devam etmiştir. *Hukuk-i Umumiye* gazetesinde yayınlanan yazılara göre bunlar “namus ve vicdandan nasibini almamış iğrenç kalemleriyle” Osmanlı basınına lekelemektedirler²¹³.

Hukuk-i Umumiye'nin önemseydiği bir başka husus da “basın hürriyeti” olmuştur. Bu hürriyetin korunması, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin politikasıyla da uyumaktadır. Cemiyetin hürriyet hedeflerine ulaşabilmesi için basın özgürlüğüne ihtiyacı vardır²¹⁴. *Hukuk-i Umumiye* gazetesi ilk olarak Mizancı Murat'ın tutuklanmasına karşı çıkmış ve onu desteklemiştir. *Mizan* gazetesinin sorumlu müdürü Murat Bey'in, Sadrazam Kamil Paşa'nın emriyle 10 Ekim 1908'de tutuklanması, gazetesinin de belli bir süre kapatılması, *Hukuk-i Umumiye*'de “Makam-ı Sadaretin Kanun-i Esasimize Tecavüzü” başlığıyla verilmiş ve kanuna uymayan sadrazamın hareketi diktatörlük olarak yorumlanmıştır. Bu yazılar imzasız olarak çıkmıştır. Ancak bunları yazanın Mevlânzâde Rıfat olduğu anlaşılmaktadır²¹⁵. Bir Kalem gazetecisinin, Zabıtiye Nazırı'nın emriyle tutuklanması da gazetede eleştirilmiş, Kamil Paşa, istibdatçı olmakla suçlanmıştır²¹⁶.

Kamil Paşa hükümetinin basın özgürlüğüne karşı olan tutumuna tavır alan *Hukuk-i Umumiye*, diğer gazetelerle bu konuda işbirliği yapmıştır. Buna örnek olarak Mevlânzâde Rıfat'ın *Serbestî* gazetesiyle, hazırlanmakta olan basın kanununa karşı düzenlemiş olduğu mitinge destek verilmiş olması gösterilebilir²¹⁷.

Gazete yayın süresi boyunca geniş toplum kesimlerinin sözcülüğünü yapmıştır. *Hukuk-i Umumiye* hükümet uygulamalarını, yönetimdeki yolsuzlukları ve memurların halka yaptığı baskıları da eleştirmiştir. Halktan gelen mektuplar ve şikayetler gazetede yayınlanmıştır. Vatandaşın gelen istekleri ilgili kurumlara ileterek sorunların çözümlenmesine yardımcı olmaya çalışmıştır. Gazetenin

²¹³ *Hukuk-i Umumiye*, “Şura-yı Ümmet ve Tanin”, (23 Kanunsani 1909), nr. 118, s. 1.

²¹⁴ *Hukuk-i Umumiye*, “Karin-i Kirama”, (16 Eylül 1908), nr. 1, s. 1.

²¹⁵ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss.14-15.

²¹⁶ *Hukuk-i Umumiye*, “Amr Olan Yarın Zeyd de Olabilir”, (21 Teşrinievvel 1908), nr. 36, s.1.

²¹⁷ *Hukuk-i Umumiye*, “Dünkü Sultanahmet Mitingi”, 8 Şubat 1909, nr:134, s. 2; *Serbestî*, (8 Şubat 1909, R 26 Kânunusani 1324), nr. 83, s. 2.

yazarlarından İbnül Mahmut Asım Bey'in makalelerinde, yolsuzluklar ve devlet hizmetlerinin kötüye kullanılması da sıkça bahsedilmiştir²¹⁸.

Hukuk-i Umumiye gazetesinin ekonomiye bakışı da dikkat çekicidir. Gazete, II. Meşrutiyetle birlikte dile getirilen “Milli İktisat” düşüncesini savunmaktadır²¹⁹. Gazete ayrıca yabancı şirketlere ve Düyun-i Umumiye İdaresine de karşı çıkmakta, yabancılara verilen imtiyazların kaldırılmasını talep etmektedir²²⁰.

Gazetenin el attığı başka bir konu da “tensikat”tır. Mevlânzâde Rıfat'ın hazırladığı tensikat ve ıslahat projesi, kendisinin Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nden ve gazeteden ayrılması ile yarıda kalmıştır.

Hukuk-i Umumiye gazetesinde yayın hayatı boyunca iki önemli yazı dizisi yayınlanmıştır. Bunlardan biri Düyun-ı Umumiye, diğeri de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgilidir. İlkinde Maliye ve borçlarla ilgili söyleşiler yayınlanmıştır. İkinci yazı dizisi ise Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin basılmasından sonra yayınlanmaya başlanmıştır. “Azıcık Tarih Yahut İttihat ve Terakki Cemiyeti” başlığı ile yayınlanan yazı dizisine, İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı *İttihat* gazetesi tepki göstermiş ve milletten bu yazı dizisini dikkate almamaları istenmiştir²²¹.

Hukuk-i Umumiye gazetesinde çoğunlukla Osmanlıca bir dil kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çeşitli unsurlar hakkındaki haberler gazetede yer bulmakta, Ermenilerle ilgili haberlere de sıkça yer verilmektedir. Gazetede en çok Ermenilerle ilgili haberlerin yayınlanmasının nedeni ise Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin kurucuları arasında Ermenilerin de bulunmasıdır. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi Hamparsum Boyacıyan Efendi'nin mebus seçilmesi gazetede tebrik edilmiştir²²². Gazetede Ermenilerle ilgili olumlu ifadeler kullanılmış olsa da Türklerin hâkim millet konumunun benimsendiği ve korunduğu görülmektedir²²³. Rumlara daha mesafeli davranan gazete, İstanbul'da yaşayan Rumların gösterilerini “etnik” bir özellik taşıdığı gerekçesiyle eleştirmektedir.

²¹⁸ *Hukuk-i Umumiye*, “Hukuk-i Devlet Nasıl İzaa Olmuyor?”, (2 Teşrinievvel 1908), nr. 17, s. 1.

²¹⁹ *Hukuk-i Umumiye*, “Maliye Nezaretinin Ecnebi Müşaviri”, (10 Teşrinievvel 1908), nr. 25, s. 2.

²²⁰ *Hukuk-i Umumiye*, “Reji İdaresi”, (28 Teşrinievvel 1908), nr. 43, s. 3.

²²¹ *İttihat*, “Hukuk-i Umumiye”, (29 Kânunusani 1909), nr. 88, ss. 1-2.

²²² *Hukuk-i Umumiye*, “İlk Ermeni Mebusu”, (4 Teşrinisani 1908), nr. 50, ss. 3-4.

²²³ *Hukuk-i Umumiye*, “Kanun-i Esasımız ve Anasır-ı Saire-i Osmaniye”, (22 Teşrinisani 1908), nr. 68, s. 1.

2.1.2. Serbestî Gazetesi

2.1.2.1 Serbestî Gazetesi İstanbul

Mevlânzâde Rıfat, *Hukuk-i Umumiye* gazetesinin kapatılmasından sonra basın tarihimizin ilk şehidi olarak anılan Hasan Fehmi Bey ile birlikte *Serbestî* gazetesini yayınlamaya başlamış, gazetenin sorumlu müdürlüğünü ve başyazarlığını yürütmüştür²²⁴.

Serbestî gazetesi 13 Aralık 1908'de yayınlanmaya başlanmıştır. Gazete “Meşrutiyet-i idareye ve bilatefrik-i cins ve mezhep Osmanlıların hukukuna hadim yevmi, siyasi bir akşam gazetesi” olarak çıkmıştır. *Serbestî* gazetesini Radikal Avam Fırkası desteklemiştir²²⁵. Kısa sürede bağımsız yayın yapmasından dolayı geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmiş, tirajı her geçen gün artmıştır. Gazete, gerçek bir muhalefet olmak peşinde olup hiçbir gruplaşmayı ve partileşmeyi kabul etmemektedir²²⁶.

²²⁴ Yıldırım, *Matbuat Aleminde Mevlânzâde Rıfat'la Bir Gezinti*, s.271.

²²⁵ Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.56.

²²⁶ Erhan Ayaz, Muammer Erdem ve Yunus Kuloğlu, “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2015, s. 112.

Şekil 4: Serbesti Gazetesi (22 Nisan 1920).

Serbestî gazetesi kısa sürede tirajını artırmış ve geniş bir okuyucu kitlesi kazanmıştır. Gazete pembe renkli kâğıdı, kaliteli baskısı ve dönemin önemli olaylarına ilişkin ekleriyle dikkat çekmektedir. Mevlânzâde Rifat, *Serbestî* gazetesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde her bölgeye göre yasalar isteyenlerden daha ileri bir adem-i merkezîyetçilik görüşünü savunmuştur. Bu yüzden programlarının yakınlığı nedeniyle Ahrar Fırkası da gazetede savunulmuştur. Hatta Tarık Zafer Tunaya'nın değerlendirmesiyle *Serbestî* gazetesi, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın gazetesi gibidir²²⁷. Ancak *Serbestî* gazetesinin asıl işlevi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet etmek olmuştur. Bu açıdan II. Meşrutiyet döneminin

²²⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c.II, s.74.

etkili muhalif yayın organlarından birisi sayılır²²⁸. Aslında *Serbestî* gazetesi hiçbir grup ve fırkayı tam olarak desteklememiş, bunun yerine İttihat ve Terakki'ye karşı gerçek bir muhalefeti savunmuştur. Gazete bu muhalif tavrını sürdürürken çok sert eleştiriler yayınlamış, bu yüzden de bazı hoşnutsuzluklarla karşılaşmıştır.

Mevlânzâde Rıfat gazetesinin sert muhalefet yürüttüğünü kabul etmiş ancak bunu "Bu dönemde biz başkalarına göre en az hatayı yaptık, tehlikeyi en önce millete ve inkılâbın ileri gelenlerine biz duyurduk. Başlıca kusurumuz sert bir üslup kullanmamız ve eski yönetime açıkça ama mertçe saldırmamız olmuştur" diyerek savunmuştur²²⁹. *Serbestî* gazetesindeki İttihat ve Terakki eleştirilerinin, gazete yazarlarından Hasan Fehmi'nin öldürülmesine yol açtığı da belirtilmektedir. Zira Hasan Fehmi'nin yanlışlıkla Mevlânzâde Rıfat'ın yerine öldürüldüğü sanılmakta, öncesinde Mevlânzâde Rıfat'ın tehdit edildiği de bilinmektedir.

İttihat ve Terakki'nin *Serbestî* gazetesinden hoşnutsuzluğu sadece cemiyet aleyhindeki yazılardan kaynaklanmamaktadır. Sina Akşin'e göre *Serbestî* gazetesi, Rumların Türkler tarafından katledildiği yolunda haberler yayınlamış, bu haberlerin aslı çıkmayınca da işi pişkinliğe vurmuştur. Bu yüzden de İttihat ve Terakki'nin *Serbestî* gazetesine karşı olması normaldir²³⁰.

Serbestî gazetesi 31 Mart Vakası döneminde de yayın çizgisini değiştirmemiştir. Mevlânzâde Rıfat, bazı gazetelerin eskiden olduğu gibi Abdülhamit övgüsü yaptıklarını ancak *Serbestî* gazetesinin politikasını değiştirmediklerini, İstanbul'u terk edene kadar yönetime ve Abdülhamit'e karşı eleştirilerinin devam ettiğini belirtmektedir. "Bizim *Serbestî* ve birkaç gazete daha her türlü tehlikeye rağmen hayatımız pahasına mukaddes hürriyet savaşını devam ettirdik. Saraya, Sultan Abdülhamit'e olan yakınlaşmaları ve propagandaları kırmak için bütün gücümüzle mücadele ettik. Bu durum İstanbul'u terk ettiğim 22 Nisan 1909 tarihine kadar devam etti"²³¹. Akşin, *Serbestî* gazetesinin Abdülhamit ile en çok uğraşan gazetelerden biri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Abdülhamit'in de tüfekçilerinden Miralay Halil'i Mevlânzâde Rıfat'ı öldürmeye memur etmiş olduğunu ifade eder²³².

²²⁸ Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, s. 56.

²²⁹ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, s. 24.

²³⁰ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ss. 123-124.

²³¹ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, s. 46.

²³² Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 119.

Serbestî gazetesinin İstanbul'daki yayın serüveni, 31 Mart Vakasından yaklaşık iki hafta sonra Mevlânzâde Rıfat hakkında tutuklama kararı çıkması, gazeteye, matbaaya ve çalıştığı büroya el konulması ile kesintiye uğrar²³³.

Mevlânzâde Rıfat, *Serbestî* gazetesini Paris ve Mısır'da da belli aralıklarla çıkarmıştır.

Son olarak Atina'da *Faruk* ve *Cihad* gazetelerini yayınlamış, Yunan hükümetinin tepkileri üzerine yurda dönmeye karar vermiştir.

İstanbul'a döndükten sonra yeniden gazeteyi çıkarmak için Dahiliye Nezareti'ne başvuran Mevlânzâde Rıfat'ın isteği kabul edilmemiştir. Ancak bir süre sonra İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaşmasıyla birlikte *Serbestî* gazetesi 29 Temmuz 1912 tarihinde yeniden yayınlanmaya başlanmıştır. Ancak ömrü uzun sürmemiş, 36 sayı çıkarıldıktan sonra, yaptığı keskin muhalefet yüzünden kapatılmasına karar verilmiştir. Mevlânzâde Rıfat'ın çeşitli itirazları ile gazetenin kapatılması kararı kaldırılmış, ancak gazete yayın hayatına devam etmemiştir. Kapatılan *Serbestî* gazetesinin 192. sayısından 197.sayısına kadarki nüshaları *Ahali* adıyla çıkartılmıştır²³⁴.

2.1.2.2 Serbestî Gazetesi Paris

31 Mart Vakasından sonra gazetesi kapatılan Mevlânzâde Rıfat, yurt dışına çıkmıştır. Önce Mısır'a ardından Atina'ya, sonra da Paris'e geçmiş ve Paris'te, yurt dışı muhalefetin ileri gelenlerinden Şerif Paşa ile ilişkilerini geliştirmiştir. Şerif Paşa ile *Serbestî* gazetesinin yayınlanması konusunda bir anlaşma yapmıştır. Kendi ifadesi ile "Osmanlı memleketi dışında *Serbestî*'nin yayınına namus üzerine" karar verilmiştir. Haftada bir yayınlanacak olan gazeteyi, Şerif Paşa yurt dışında olduğu sürece belirli koşullarda parasal olarak destekleyecektir. Gazetenin amaç ve hedefleri ise özetle şunlardır:

1. Meşrutiyet'in korunması,
2. Halkın anlayacağı açık bir dille yayın yapılması,
3. Gizli örgütlere yer verilmemesi,
4. Askerin seçme hakkına sahip olmaması ve milletvekili adayı olup seçilen askerlerin meslekten istifalarının kanuna bağlanması,

²³³ Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını, Mevlânzâde Rıfat Bey", s.4.

²³⁴ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, s.42.

5. Namusu şüpheli hiçbir kişiden gazete için para yardımı ve yazı kabul edilmemesi.

Şerif Paşa'nın maddi desteğiyle Paris'te yayın hayatına başlayan *Serbestî* gazetesinde Mevlânzâde Rıfat, sadece yazılarını yayınlamakla kalmamış, dizgiden düzeltmeye ve posta işlerinin düzenlenmesine kadar her türlü işle uğraşmıştır²³⁵.

Paris'te *Serbestî* gazetesinin çıkartıldığı sıralarda, İstanbul'da sıkıyönetim mahkemesi Mevlânzâde Rıfat'ı 10 yıllık sürgün cezasına çarptırmış, matbaasına el konulmuştur. Paris'te 13 sayı çıkartıldıktan sonra Şerif Paşa ile Mevlânzâde Rıfat'ın ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Bozulmanın nedeni parasal meseleler olarak görülse de İttihat ve Terakki'nin Şerif Paşa'ya *Serbestî*'nin yayınıni engellemesi durumunda istediği elçilik görevini verme sözünün de etkili olduğu söylenebilir. Sonuç olarak gazetenin yayını için Şerif Paşa'dan gelen para kesilince gazete kapanmıştır. Mevlânzâde Rıfat bu nedenle Kahire'ye dönmek zorunda kalmıştır. Anılarında hem kıskançlığın hem de Şerif Paşa'nın makam hırsının gazetenin kapanmasında etkili olduğunu belirtmektedir²³⁶. Şerif Paşa ise gazetenin kapanması konusunda yaptığı açıklamada, gereksiz harcamaların yapıldığını, para istenirken kullanılan üslubun çok rahatsız edici olduğunu ve hakarete vardığını belirtmiştir²³⁷.

2.1.2.3 Serbestî Gazetesi Mısır

Serbestî gazetesinin Paris'teki yayınına son verilmesiyle birlikte Kahire'ye gelen Mevlânzâde Rıfat, Mısır'a dönüşünü "Bizi takdir eden mürüvvet ve hamiyet sahibi kişilerin yardımına kavuştuk. Mısır'da *Serbestî*'nin yayınına başladık, 7 sayı kadar çıkarabildik. Çünkü gerek muhaliflerin gerek bir tür muhalefet olan Şerif Paşa'nın telkinleri Mısır Hidivi Hazretlerinin dikkatini çekecek kadar etkisini gösterdi. Mısır hükümeti zorluklar çıkarmaya başladı" şeklinde ifade etmektedir²³⁸.

Mevlanzâde Rıfat'ın Kahire'de Mısır Hidivi Hacı Abbas Hilmi Paşa ile ilişkilerini geliştirerek ondan parasal destek sağladığı, bu destek ile Paris'e geçip *Serbestî* gazetesinin 4 nüshasını daha yayınladığı görülmektedir. Gazetenin bu sayılarında yalnız İttihat ve Terakki'ye değil, Şerif Paşa'nın çıkardığı *Meşrutiyet* gazetesine de muhalefet edilmiştir. Mısır'dan gelen parasal desteğin bir süre sonra

²³⁵ Martı, *Mevlanzâde Rıfat'ın Anıları*, ss. 70-75.

²³⁶ Martı, *Mevlanzâde Rıfat'ın Anıları*, s.80.

²³⁷ Şerif, *Bir Muhalif'in Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, ss.53-61.

²³⁸ Martı, *Mevlanzâde Rıfat'ın Anıları*, s. 88.

kesilmesi üzerine Mısır'a dönüş yapmak zorunda kalmıştır. Yemen'de çıkan ihtilal üzerine bu konuda bilgilerini ve incelemelerini bir kitapçıkta anlatarak Ayan Meclisine, Mebusan Meclisine ve Osmanlı basınına göndermiştir. Kitapçık *Tasvir-i Efkar'da* özetlenerek yayınlanmıştır. Bu dönemde Şerif Paşa ile olan anlaşmazlıklarını kaleme aldığı "Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim" adlı kitapçık ile "Tarihçe" adlı bir eser yazmıştır. Mevlânzâde Rifat'a göre hasımları yayın girişimlerini engelleyemeyince Mısır Hidivi kanalı ile kitaplarına ve belgelerine bedelsiz olarak el konulmuştur. Mısır'dan sınır dışı edilmiş ve Atina'ya gitmek zorunda kalmıştır²³⁹.

2.1.3. Fârûk ve Cihâd Gazeteleri

Mısır'dan sınır dışı edilen Mevlânzâde Rifat İngilizlerin yardımıyla Atina'ya geçmiştir. Burada birçok zorlukla karşılaşmasına karşılık, gazete yayınlamak üzere Rumlarla anlaşmıştır. Bunun üzerine *Fârûk* ve *Cihâd* gazetelerini taş basma olarak çıkarmaya başlamıştır²⁴⁰.

Fârûk gazetesi "Bilâ tefrik-i cins ü mezheb hâkimiyyet-i milliye-i Osmâniyye'ye hâdim gazetedir" notu ile 3 sayı çıkabilmiştir. Gazetenin ilk sayısının yayın tarihinin 7 Aralık 1911 olması muhtemeldir. Gazete dört sayfa olarak yayınlanmıştır. Gazetenin yazarı olarak Mevlânzâde Rifat görülmektedir²⁴¹.

Cihâd gazetesi de *Fârûk* gazetesinin devamı niteliğinde olup *Faruk* gazetesinin kapanmasının ardından ertesi hafta yayınlanmıştır. Her iki gazete de haftalık yayınlanmakta ve Cuma günleri çıkmaktadır. *Fârûk* ve *Cihâd* gazeteleri biçim ve içerik açısından tek gazete gibidir. *Cihâd* gazetesi de "Menâfi'-i Osmaniyye'ye hâdim gazetedir" notuyla 12 sayı olarak çıkmıştır. Hasan Duman bu sayıyı 13 olarak belirtmektedir²⁴².

²³⁹ Martı, *Mevlânzâde Rifat'ın Anıları*, ss. 88-90.

²⁴⁰ Martı, *Mevlânzâde Rifat'ın Anıları*, s. 91.

²⁴¹ İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını, Mevlânzâde Rifat Bey, s. 9.

²⁴² Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası 1828-1928*, Antalya: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s.212.

Şekil 5:Cihâd ve Fârûk Gazeteleri²⁴³.

Fârûk ve *Cihâd* Gazetelerindeki yazılar ve fikirler, Yunan hükümetinin hoşuna gitmemiş ve gazetelere yönelik baskılar yaşanmasına neden olmuştur. Mevlânzâde Rıfat, yaşadığı baskılar nedeni ile İstanbul'a dönüp teslim olmaya karar vermiştir.

2.1.4. Erkekler Dünyası Dergisi

Mevlânzâde Rıfat İstanbul'a döndüğünde bir süre Bursa'da zorunlu ikamete tabii tutulmuştur. Ahmet Muhtar Paşa hükümeti zamanında çıkan aftan yararlanarak 29 Temmuz 1912 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. Bursa'dan sonra geldiği İstanbul'da ilk iş olarak yeniden gazetecilik yapmak için Dâhiliye Nazırlığı'na başvurmuş, ancak başvurusu kabul edilmemiştir²⁴⁴. İttihat ve Terakki'nin hükümetten çekilmesiyle *Serbestî*'yi yeniden çıkaran Mevlânzâde Rıfat, gazetenin keskin politikası yüzünden kapatılması üzerine İstanbul'da kalmış, fakat yayın

²⁴³ İssi, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", s. 3.

²⁴⁴ Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, s.92.

hayatından uzak durmuştur. Mevlânzâde Rıfat bu dönemde, “Kadınlar Dünyası” adlı bir dergi yayınlayan Nuriye Ulviye Hanım ile evlenmiştir. Bu dergi, imtiyaz sahibi kadın olan ilk dergilerden biri olup “kadınların haklarını ve menfaatlerini korumak” gayesi ile yayınlanmaktadır. Mevlânzâde Rıfat, *Kadınlar Dünyası* Dergisine nazire olarak “*Erkekler Dünyası*” adıyla tek sayılık bir dergi çıkarmıştır²⁴⁵.

Şekil 6: Erkekler Dünyası Dergisi²⁴⁶.

Mevlânzâde Rıfat'ın bir sayı ile sınırlı kalan “*Erkekler Dünyası*” adlı kadın dergisi, kadın sorununa erkek penceresinden bakmayı seçen ve kadın hareketini

²⁴⁵ Yıldırım, *Matbuat Âleminde Mevlanzâde Rıfat ile Bir Gezinti*, s.276.

²⁴⁶ Kutlar, “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, s. 7.

destekleyen bir dergi olmuştur. Bu derginin içinde farklı çiftlerin resimleri yer almakta, evli ya da evlenmeyi düşünen gençlere tavsiyelerde bulunulmaktadır. Dönemi göz önüne alındığında derginin kadın hakları konusundaki tavrı çok önemlidir. Serpil Çakır'a göre Mevlânzâde Rıfat, kadın hukukunu ve kadın haklarını savunmak amacıyla *Erkekler Dünyası* dergisini çıkarmıştır²⁴⁷. Derginin yayın amacını da “*Kadınlar Dünyası* ile *Erkekler Dünyası*’nı yavaş ama seri adımlarla birbirine yaklaştırmak suretiyle İnsanlar Dünyası’nı vücuda getirmek” şeklinde ifade etmiştir²⁴⁸.

Dergide başyazı niteliğindeki “İki Söz” adlı yazının üslubu Mevlânzâde Rıfat tarafından yazıldığını belli etmektedir. Dergide İbn-i Azize Sina Raşit’in “Tabii Düşünelim” (s.3-14) ve İbnüselim Süleyman’a ait “Şebabet/gençlik” (s.8) adlı yazılar da bulunmaktadır. Dergide yazarı belirtilmemiş birçok yazının da Mevlânzâde Rıfat’a ait olduğu sanılmaktadır.

2.1.5. İnkılâb-ı Beşer Gazetesi

Erkekler Dünyası dergisinden sonra uzun bir süre basın yayın faaliyetlerinden uzak kalan Mevlânzâde Rıfat, 1918 yılında tekrar gazeteciliğe dönüş yapmıştır. Bu dönemde Radikal Avam Fırkası’nın yayın organı olan *İnkılâb-ı Beşer* gazetesini çıkarmıştır. Mevlânzâde Rıfat bu durumu “Siyasi bir parti kurmuştum. Radikal Avam adıyla kurduğum bu siyasi fırkaya yayın organı olarak da *İnkılâb-ı Beşer* adıyla bir gazete çıkarmıştım” şeklinde ifade etmektedir²⁴⁹.

Kayıtlarda 29 sayısı görülen *İnkılâb-ı Beşer* gazetesi²⁵⁰, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalif bir politika izlemiş ve sert eleştiriler yapmıştır. *İnkılâb-ı Beşer* gazetesinde yayımlanan yazılarda milliyetçilik, laiklik, hilafet, medeniyet, meşrutiyet kadınları ve kadınların toplum içindeki yeri gibi konular ele alınmıştır. *İnkılâb-ı Beşer* gazetesi İngiliz yanlısı bir politika izlemekte, Mevlânzâde Rıfat’ın yazılarında da bu politika görülmektedir. Mevlânzâde Rıfat, Radikal Avam’ın yayın organı olan gazetenin maruz kaldığı baskı ve engellemelerle ilgili olarak “ileriye görenlerin ve

²⁴⁷ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 52.

²⁴⁸ *Erkekler Dünyası*, “İki söz”, (19 Ocak 1914, R 6 Kanunusani 1329), nr. 1, s. 2.

²⁴⁹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, ss. 353-354.

²⁵⁰ Yıldırım, *Matbuat Aleminde Mevlânzâde Rıfat ile Bir Gezinti*, s. 276.

devletin korunmasını istemeyenlerin hainler, saraya bağımlı şeyhler ve hocalar tarafından engellendiklerini” dile getirmiştir²⁵¹.

2.2 Basın Özgürlüğü Yaklaşımı

Mevlânzâde Rıfat'ın çıkardığı gazetelere bakıldığında onun basın özgürlüğü konusuna yaklaşımı açıkça görülmektedir. Kendisinin bu konuda oldukça duyarlı davrandığı söylenebilir. Gazetelerdeki yazılarında, basını engelleme, sınırlama ya da zarar verme gibi hususlarda hem Abdülhamit'i hem de İttihat ve Terakki'yi eleştirmekten çekinmemiştir. Hatta basına yapılan baskılar karşısında gerekli tepkiyi vermeyen ya da suskun kalan meslektaşlarını eleştiren yazıları da bulunmaktadır. Bu yüzden yönettiği ve yazdığı gazeteler nedeniyle gözaltına alınmış, tutuklanmış ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır. Bu konuda her türlü fedakârlığı yapan Mevlânzâde Rıfat, mesleğine bağlı bir gazeteci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hukuk-i Umumiye gazetesi, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel politikası doğrultusunda, basın özgürlüğüne büyük önem vermektedir. “Umuru hükümete müdahale edilmemek şartıyla vatan ve milletin menafine mavafık ve mugayir gördüğü muamelat ve icraat-ı hükümeti takdir ve tenkid” etmeyi siyasi amaçları arasında sayan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin bu amacı için basın özgürlüğü gereklidir.

Basın özgürlüğüne aykırı davranan Kamil Paşa hükümetinin bu tavrına yine Mevlânzâde Rıfat'ın *Hukuk-i Umumiye* gazetesi karşı çıkmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı eleştiriler yayınlayan *Mizan* gazetesi sahibi Murat Bey'in Kamil Paşa'nın verdiği bir emirle tutuklanması Mevlânzâde Rıfat ve gazetesi tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Gazete bu tutuklanmayı bir darbe olarak görmüş ve diğer gazetelerle dayanışma ve işbirliği yapmak istemiştir. Mevlânzâde Rıfat bu durumu “Kanun-i Esasiye ve basın özgürlüğüne karşı, Kamil Paşa'nın bu zorbalığını basın dünyasında bizden başka eleştiren olmadı. Biz Meşrutiyete yapılan bu saldırıyı şiddetle eleştirdik ve yönettiğimiz *Hukuk-i Umumiye*'de yazdık” şeklinde özetlemektedir. Yine aynı yerde Kamil Paşa ile yapılan görüşmeyi anlatan Mevlânzâde Rıfat, görüşmede basın özgürlüğünü dile getirdiğini belirtmekte, gazetecilerin sadrazam tarafından tehdit edilemeyeceğini, bunun yeni bir istibdat olduğunu ifade etmektedir. Mevlânzâde Rıfat aynı görüşmede bakanların aleyhinde konuşmaya devam ederlerse Mizancı

²⁵¹ Mevlânzade Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*, ss. 354-355.

Murad'ın gittiği yere gönderilmekle tehdit edildiklerini belirtmiş ve gazete heyetinin Kamil Paşa'ya “kanunun verdiği yetki içerisinde herkese karşı millet hukukunu korumakla sorumluyuz” cevabını verdiğini ifade etmiştir²⁵². *Serbestî* gazetesinde yayınlanan yazılarda hem Abdülhamit'e hem de İttihat ve Terakki'ye yönelik sert eleştirilerin yapılması, gazetenin ilkeleri doğrultusunda basın özgürlüğüne olan inançlarını göstermektedir.

2.3 Eserleri

2.3.1. 31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi

Kitabın önsözünde, bugüne kadar rengi, içyüzü, faileri, tertipçileri hükümet tarafından tam anlaşılmayan 31 Mart olayının perdelerini araladığını belirtmektedir. Mevlânzâde Rıfat bu eserinde basın mensuplarının kamuoyuna karşı sorumlu olduklarını, bütün olayların gerçeğini arayıp bulmak ve kamu vicdanına sunmak zorunda olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca millete ait konularda her zaman gerçeği aradıklarını, bu konuda en yakınlarını bile eleştireceklerini de eklemiştir. Ona göre basın mensupları, olayları vicdani kanaatlerine ve düşüncesine göre yürütmektedir²⁵³.

Kitabın giriş bölümünde 31 Mart Vakasının bir gerici ayaklanması olmadığı ileri sürülmekte, Sultan Abdülhamit'in de olayın tahrikçisi olmayıp tam tersi olayı engellemeye çalıştığı ifade edilmektedir. Bu bölümde, 31 Mart'ın bir trajedi olduğu ve Allah'ın lütfuyla zararsız atlatıldığı, olayın perde gerisinde Prens Sabahattin'in bulunduğu iddia edilmiştir. Olayın ilk hedefinde Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi vardır²⁵⁴. Prens Sabahattin'in ikili oynadığı, bir taraftan Şerif Paşa ile diğer taraftan da İttihat ve Terakki ile ilişki içerisinde olduğu ve böyle davranarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi geleceğini lekelediği vurgulanmaktadır²⁵⁵.

Eserin birinci bölümünde Yıldız Sarayı'nın tahakkümü ve zulmü dile getirilmekte, milletin soyularak vatanının bir harabe haline getirildiği iddia edilmektedir. Mevlânzâde Rıfat'a göre 31 Mart faciasının başlıca nedeni hükümetin gafletidir. I. Ordu askerleri kandırılmış ve isyana yönlendirilmiştir²⁵⁶. İkinci bölümde Köprübaşı, Ayasofya ve Beyazıt Meydanı olayları anlatılmış, askerlerin silah

²⁵² Martı, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, ss. 13-19.

²⁵³ Mevlânzâde Rıfat; *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, (3. Baskı, Sadeleştiren: Berire Ülgenci). İstanbul: Pınar Yayınları, 2010, s. 17.

²⁵⁴ Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 23-24.

²⁵⁵ Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 29-29.

²⁵⁶ Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 31-35.

depolarını açıp cephanelerle avcı taburlarının komutasında hareket ettikleri ve tam bir karmaşa yaşandığı, “şeriat isteriz” bağırıışlarıyla coştukları belirtilmiştir²⁵⁷. Üçüncü bölümde Harbiye Nezaretindeki hazırlıklar, askerlerle subaylar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, sadrazam Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın Mahmut Paşa'ya isyana katılmayan askerleri kontrol etme emrinin verilmesi anlatılmıştır²⁵⁸. Dördüncü bölümde Mahmut Muhtar Paşa'nın cesaret sahibi, askeri alanda çok bilgili bir kumandan olduğu dile getirilmekte, ancak inisiyatifini henüz kullanamadığı belirtilmektedir.

Sonraki bölümlerde ise Harbiye Nezaretindeki askerlerin isyancılara katılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin ortadan kaybolması eleştirilmektedir. Ardından isyancıların talepleri sıralanmış, taleplerin Abdülhamit'e iletilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın durumu ele alınmıştır. Mebus İsmail Kemal Bey'in Abdülhamit'in durumu ile ilgili olarak “korku ve heyecan içinde olduğu, korkusu yüzünden durumdan yararlanma fırsatını bulamadığı” sözlerine yer verilerek Abdülhamit'in korkuları ve hareketsizliği ifade edilmiştir²⁵⁹.

Mevlânzâde Rıfat, Abdülhamit'in İsmail Kemal'den çekindiğini, onun Arnavutlar üzerinde nüfuz sahibi olduğunu bildiğinden dolayı övgü dolu sözler söylediğini belirterek “biz Sultan Abdülhamit'in bu davranışını pek adi ve zayıf buluyoruz. Eline geçen fırsatlardan yararlanamayacak kadar miskin olduğuna eminiz. Dolayısıyla şu 33 sene devam eden saltanatında ortaya koyduğu bunca zulme nasıl meydan bulduğuna da şaşıyoruz. Eski devrin kötülüklerinden, o dönemin diğer ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu da sorumludur. Bunların kötülükleri Abdülhamit'ten aşağı değildir” demektedir. Peşinden askeri ayaklanmayı düzenleyenlerin alçak, yüreksiz, ihtilal kurallarından habersiz, tarihi bilgilerden yoksun olduklarını, ihtilali nasıl yöneteceklerini bilmediklerini, sonuçta boş yere kan dökülmesinin utancını yaşadıklarını öne sürmüştür²⁶⁰.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde Mizancı Murad ile Meclis başkanı arasında yaşanan polemik, genel af ilanı, askerlerin yaşadıklarını, yeni hükümetin kurulması ve Tevfik Paşa Kabinesi'nin göreve başlamasını anlatmaktadır. Meşrutiyet'in ilanı ile yurda dönüşünü, Abdülhamit'i devirme konusunda kararlı olduklarını, eskiden

²⁵⁷ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 37-40.

²⁵⁸ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 41-43.

²⁵⁹ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, s. 64.

²⁶⁰ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 66-67.

üyesi oldukları İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul merkezine bu düşünceleri ilettiklerini ancak cemiyetten bir yakınlık görmediklerini açıklamıştır. 31 Mart Vakası öncesi ve sırasındaki olaylarla ilgili düşünce ve gözlemlerini anlatmakta, ayaklanmanın Ahrar Fırkası'nın tertibi olduğuna ilişkin söylentileri dile getirmekte, vakanın Sultan Abdülhamit'in işine geleceğinden korktuklarını, bu yüzden bir an önce olup bitenleri anlamaya çalıştıklarını belirtmektedir²⁶¹.

Mevlânzâde Rıfat, 31 Mart Vakası'nın Ahrar Fırkası'na hiç yoktan bir kudret ve nüfuz kazandırdığını, her yerde Osmanlılığı oluşturan unsurların başarısının dile getirildiğini, bu konuda İttihat ve Terakki'nin bile endişeye düştüğünü ifade etmektedir²⁶². Daha sonra Ahrar Fırkası'nın olayda büyük bir rolü olmadığını ortaya çıktığını ve bu intibanın yok olduğunu belirtilmiştir.

İlerleyen süreçte Prens Sabahattin'in yalısındaki davetine katılarak ayaklanmanın çıktığı gece kendisiyle görüştüğünü, o sırada silah sesleri duyulduğunu, Prens Sabahattin'in ailesi ve adamlarıyla birlikte yalıdan kaçtığını belirtmektedir²⁶³. Ardından ayaklanmanın sonraki günlerinde olup bitenleri kendi gözünden dile getirmekte, ihtilali tertip edenlerin farklı yönere savrulduğunu öne sürülmektedir. Bu arada Âsâr-ı Tevfik zırhlısı süvarisi Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı önünde Abdülhamit'in de onayıyla şehit edilmesi olayı anlatılmaktadır.

Sonraki bölümlerde ayaklanan askerlerin gittikçe şımarması, bazı serserilerin yağma girişimleri, Serbestî gazetesinde bu konudaki eleştiriler dile getirilmiştir. Ona göre ayaklanma, Sultan Abdülhamit yardakçılara ümit vermiştir. Olayların devamında İstanbul büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmış, Hareket Ordusu'nun geleceği söylentileri saray takımının bu krizden yararlanmasının önüne geçmiştir²⁶⁴.

Mevlânzâde Rıfat, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun 11 Nisan 1909 tarihinde dört bir yandan İstanbul'a girişi, Taksim Kışlası'nın kuşatılması, ayaklanan askerlerin teslim oluşu ve İstanbul'un bütün askeri noktalarını böylece ele geçirerek Yıldız Sarayı'nı sardığını belirttikten sonra Abdülhamit'in tahttan indirilmesi olayını ele almıştır²⁶⁵. Bu olayların anlatımında sert ifadeler kullandığı, "İstanbul çevresinde, Bizans'ın o hile ve fesat merkezinde yıllardan beri

²⁶¹ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 96-97, 101-105.

²⁶² Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, s. 113.

²⁶³ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 123-134.

²⁶⁴ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 149-152.

²⁶⁵ Mevlanzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, ss. 155-160.

devam eden cinayetlerin, hırs ve kavgaların gerçek kaynağının yok edilmesi, Osmanlı tahtının zorba olduğu kadar korkak, zalim olduğu kadar miskin, hayatından başka bir derdi olmayan, alçakları koruyan, namus, hamiyet ve iktidar sahiplerinin düşmanı, saltanatı zamanında uğursuz yönetimi yüzünden 3-4 milyona yakın nüfusu savaşlarda, ayaklanmalarda kaybettiren ve memleketimizin yarısına yakın, fakat en değerli yerlerini Osmanlı yönetiminden çıkaran Sultan Abdülhamit'in uğursuz vücudundan temizlenme zamanı gelmişti²⁶⁶ ifadelerinde görülmektedir. Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, yerine veliaht Reşat Efendi'nin V. Mehmet Han unvanıyla halifelğe ve Osmanlı tahtına getirilme kararı, Sultan Reşat'ın tahta çıkışından sonraki sıkıyönetim ilanı ve diğer olaylar, eleştirel bir bakış açısıyla anlatılmıştır.

Bu eserinde siyaset ve siyasetçilere ilişkin olarak “boş laflarla, safsatalarla milleti vicdan ve düşünce körlüğü içinde yaşatmayalım. Siyaset meydanında dolaşan komedyenlerin mahiyetlerini ayrıntıları ile ilan edelim. Millet, devlet adamlarını tanımadıkça uyanamaz. Sultanzade olsun, Prens olsun, kim olursa olsun sahte kibarlık, cılk ihtişam, eğreti özellikler gözlerimizi kamaştırmasın. Unutmayalım ki şanlı peygamber Efendimiz Hazretleri ‘Haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır’ buyurmuşlar” demektedir²⁶⁷.

Sonuç olarak Mevlânzâde Rıfat 31 Mart Vakası'nın irtica ürünü olmadığını, ayaklanmanın hedefinde Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve İttihat ve Terakki'nin ortadan kaldırılması olduğunu iddia etmiştir. “Hürriyetimizin ve milli hâkimiyetimizin ebedi bekçisi şanlı ordumuzdur. Bu görevi yemin ederek üstlenmiştir ve böylece siyaset meydanından çekilmiştir” ifadesi ile orduya güvenini dile getirmiştir²⁶⁸.

2.3.2. Sürgün Hatıralarım

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yurda dönüşünden başlayarak sürgün hayatına ve diğer olaylara ait hatıralarını içeren bu kitap, “Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-i Mücahedede Hakikatler Ketm Edilemez” adlı Osmanlıca eserin çevirisidir. Kitabın Türkçe çevirisinde esas alınan kopya, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın İstanbul Kitaplığı bölümünde bulunan ve 1328 (1912) yılında

²⁶⁶ Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, s. 159.

²⁶⁷ Mevlânzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 145.

²⁶⁸ Mevlânzâde Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, s. 175.

İstanbul'da *Serbestî* matbaasında basılan kopyadır. 109 sayfalık eser, kütüphanenin AG-000375 numaralı demirbaşı olarak kayıtlıdır²⁶⁹.

Kitap, Üçüncü Ordu'nun İstanbul'a girişi ve Kanuni Esasi'nin ilanı ile giriş yapmıştır. Bu olaylarla halkın isteklerini büyük bir coşkuyla dile getirdiğini, memleketin her köşesinde hürriyet çığlıklarının yükseldiğini anlatmakta, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte büyük olayların, inkılâpların gerçekleştirilebileceğine olan inancını ifade etmektedir. Ancak sonucun beklediği gibi olmadığını, meydanların ihtiraslara, kişisel çıkarlara ve duygusal isteklere bırakıldığını eklemektedir²⁷⁰. Ona göre inkılabın gizli sırlarının deşifresi ve olayların muhasebesi tarih tarafından yapılacaktır.

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile kendisinin de dâhil olduğu binlerce siyasi mağdurun tutukluluk ve sürgün yaşamından kurtulduğunu anlatmaktadır. Kasidecizade Ziya Molla ve Kemal Paşazade Sait Beylerle Yemen'in Sana kentinden İstanbul'a doğru yola çıktıklarını, yoldaki sohbetlerinde Abdülhamit'in makamında kalmasının vatan adına büyük riskler taşıdığını konuştuklarını yazmıştır. Ona göre İttihat ve Terakki ileri gelenleri, millet ve hükümet bir zafer sarhoşluğu içindedirler. Memlekette bir keşmekeş yaşanmakta, bu durumdan bir an önce kurtulmak gerekmektedir²⁷¹.

Kitapta, sürgünden dönüş yolunda oluşan düşünceleri doğrultusunda Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunda kararlı oldukları ifade edilmektedir. İstanbul'a vardıklarında bu konuda bir şeyler yapmak üzere diğer sürgünzedelerle bir araya geldiklerini, Kürt ve Ermeni temsilcilerle görüştiklerini belirtmektedir. Konuyla ilgili İttihat ve Terakki Cemiyeti ile görüşmeden bir sonuç alamamaları üzerine²⁷² Cemiyetin içerisine istibdat yanlılarının sızdığını, cemiyetin saflığını kaybettiğini, bu durumdan kaynaklı rahatsızlıkların ortaya çıktığını, basın özgürlüğünün ihlal edildiğini dile getirmiştir. Konuyla ilgili düşüncelerini *Hukuk-i Umumiye'de* yayınlanan bazı yazıları kitabına ekleyerek belgelemiştir. Bu yazılarda diktatörlük, basın özgürlüğü, kanun üstünlüğü ve istibdadın kötülüğü gibi hususlarda görüş ve düşünceleri yer almaktadır.

²⁶⁹ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s.12.

²⁷⁰ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 18-19.

²⁷¹ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 20-21.

²⁷² Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 22.

Ona göre İttihat ve Terakki, Abdülhamit istibdadından sonra ikinci bir istibdat süreci başlatmış, hükümet içinde hükümet olmuştur²⁷³. 31 Mart olayı sonrasında kötü bir yola girilmiş, herkes kişisel istek ve çıkarları doğrultusunda hareket etmiş, millet zavallı ve çaresiz duruma getirilmiştir. Bu olaylar sonrasında *Serbestî*'nin yayınına son verip İstanbul'u terk etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Çanakkale ve İzmir üzerinden Pire'ye, oradan da Kahire'ye gittiklerini, orada Ahrar Fırkası temsilcileriyle görüştiklerini belirtmiştir. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, İstanbul basını tarafından aleyhlerinde yazılar yayımlandığını, bu yazılara cevap veremediklerini ve savunmasız olduklarını dile getirmiştir²⁷⁴. Sonrasında Atina'ya geçen Mevlanzâde Rıfat hakkında, İstanbul'da kurulan Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından tutuklama emri çıkarıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili olarak, Volkan gazetesi sahibi ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurucusu Derviş Vahdeti ile bir ilgisi ve bağlantısı olmadığını savunmaktadır. Kitabında kendilerinin iyi niyetli davranmış olduklarını, her kesime gerekli uyarıları yaptıklarını ve suçlu olmadıklarını ifade etmektedir.

Prens Sabahattin'in emriyle Atina'dan Paris'e gittiğini, orada Şerif Paşa ile görüştiklerini, aralarında yaptıkları anlaşma ile *Serbestî* gazetesini çıkarma kararı aldıklarını anlatmakta, bu süreçte büyük sıkıntılar ve güçlükler çektiğini belirtmektedir. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Mevlânzâde Rıfat'ı 10 yıllık sürgün cezasına çarptırmıştır²⁷⁵.

Kitabın son bölümünde, Şerif Paşa ile yaşadıkları, özellikle parasal konudaki sıkıntıları, *Serbestî* gazetesinin Paris'teki yayın süreci, Mısır'a dönüşü ve burada Mısır Hidivi'nin yardımlarını, Mısır'dan ayrılmak zorunda kalışı, *Fârûk* ve *Cihâd* gazetelerinin Yunanistan'da çıkarılışı ve Yunan hükümetinin baskıları yüzünden yurda dönüş kararını aldığını anlatmaktadır. İstanbul'a dönerek *Serbestî*'yi yeniden yayınladığını, kısa bir süre sonra tekrar kapatıldığını anlatmakta, yazılarında ve konuşmalarında sürekli basına karşı kanunsuzluklar yapıldığını da dile getirmektedir²⁷⁶.

²⁷³ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 37.

²⁷⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 62-63.

²⁷⁵ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 71-76.

²⁷⁶ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 76-94.

Sonuç olarak, Mevlânzâde Rıfat'ın bu kitabı, onun bakış açısıyla dönemin başlıca olaylarını neden ve sonuçları ile ele almakta, olaylar ve etkileri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

2.3.3. Türk İnkılabının İçyüzü

Mevlânzâde Rıfat bu eserinde I. Dünya Savaşı'nın öncesinden başlayarak Mütareke Dönemi olaylarını ve Kurtuluş Savaşı öncesini ele almaktadır. İlk bölümde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa öncesi durumu, savaşa katılma kararı, Balkan Savaşları, Bâb-ı Ali baskını, Meclis-i Mebusan'ın açılışı, Sion Cemaati, İttihat ve Terakki'nin kuruluşu, Yahudilerin tarihi, Doğu Cephesi, Ermeni tehciri, Çanakkale Savaşı, Halide Edip'in faaliyetleri, Araplar ve İtilaf Devletleri, ABD'nin savaşa girmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması konu edilmiştir.

Bu bölümde İttihat ve Terakki üyesi bazı yönetici ve subayların gaflet içerisinde olduklarını öne sürmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Balkan Savaşları, Bâb-ı Ali baskını ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi gibi olaylar neticesinde İttihat ve Terakki'nin ülkede rakipsiz kaldığını belirtmektedir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'nun hazinesinin durumu ve Alman hükümetinin baskıları, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinin başlıca nedenleridir²⁷⁷. Enver Paşa ile Alman Büyükelçisi Walkenheim'in görüşmesinin ardından Alman savaş gemileri Goben ve Breslov'un Yavuz ve Midilli adlarıyla Osmanlı donanması bayrağı altında Rus limanlarını bombalaması, fiilen devleti savaşa sokmuştur²⁷⁸. Ardından Cihad-ı Mukaddes ilan edildiğini ancak bu savaşın bir cihad olmadığını, İslamiyet'in tehlike altında bulunmadığını ifade ederek savaşın yalnızca Almanların çıkarı için yapıldığını iddia etmektedir. Ona göre V. Mehmet Reşad, İttihatçıların baskısı altında kalmış ve iradesini ortaya koymamıştır²⁷⁹.

Kitapta İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna da değinilmiştir. İttihat ve Terakki'nin, Sion Cemiyeti'nin bir projesi olduğu, küçük rütbeli subaylar ikna edilip gizli bir ihtilâl cemiyeti kurdurulduğu iddia edilmektedir. Ermeni Tehcirine ayrılan bölümünde, olay vahşi ve feci bir siyasi cinayet olarak nitelendirilmiştir. İttihat ve Terakki gizli bir toplantıyla Ermenilerin çoluk çocuk katledilmelerine karar

²⁷⁷ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*. ss. 11-20.

²⁷⁸ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*. ss. 17-45.

²⁷⁹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılabının İçyüzü*. s. 79.

vermiştir²⁸⁰. Bu olaylar 31 Mart Vakası ile de bağlantılıdır. Ahrar Partisi ile Ermenilerin Abdülhamit'i tahttan indirmek ve meşrutiyet için anlaşmaları üzerine İttihat ve Terakki, elindeki gücü kullanarak bir bahaneyle tehciri gerçekleştirme kararı almıştır. Olaylarda Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin Ermenileri kışkırtmasının da etken olduğu, kitapta ileri sürülmektedir²⁸¹.

Çanakkale Savaşı'nın ele alındığı bölümde ise bu savaşın Osmanlı ordusunun kahramanlığını kanıtladığı ancak yaralı askerlere yeterli doktor ve sağlık malzemeleri sağlanamaması yüzünden çok kayıp verildiğini dile getirmiştir. Bu duruma "acizlik" diyen Mevlânzâde Rıfat, ülkede yiyecek bulmanın zorluğunu, buğdayın karaborsaya düştüğünü, İttihat ve Terakki'nin karaborsacıları kolladığını ima etmektedir²⁸². İttihat ve Terakki yüzünden savaş zenginleri türemiştir²⁸³.

Kitapta Halide Edip'in Yahudi dönmesi olduğu, Amerikan mandası istediği ileri sürülmektedir. Yazılanlara göre Halide Edip, Anadolu'ya geçtikten sonra İslamcılık politikası gütmeye başlamıştır²⁸⁴.

Hicaz olayları ile Arap devletleri ve İtilaf devletleri ilişkilerinin de ele alındığı bölümde, Arap isyanları eleştirel bir şekilde dile getirilmiştir. ABD'nin dünya savaşına katılması ile ilgili bilgiler verilmiş, Almanların dünya çapında aldığı tepkilerden ve savaş kayıplarından bahsedilmiştir. İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda akıllara durgunluk verecek bir tahribat yaptığını öne süren Mevlânzâde Rıfat, uygulanan yanlış politikalar yüzünden 30 milyon nüfusun 8,5 milyona düşürüldüğünü iddia etmiştir²⁸⁵.

İkinci bölümde Mütareke Dönemi ve Anadolu Hareketi ele alınmıştır. Tevfik Paşa ve Damat Ferit hükümetleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Mustafa Kemal için tutuklanma emri ve Mustafa Kemal'in giderek güçlenmesi hususları anlatılmaktadır. Bölümün başında İttihat ve Terakki'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin çok ağır şartlar içerdiği, barış şartlarının galip devletlerin insafına kaldığı açıklanmakta, halkın savaşın felaketlerinden yıldıdığı, İttihat ve Terakki'nin zulüm idaresinden şikâyet ettiği belirtilmektedir²⁸⁶. Burada

²⁸⁰ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, s. 101.

²⁸¹ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, s. 147.

²⁸² Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, ss. 155-156.

²⁸³ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, s. 79.

²⁸⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, ss. 160-165.

²⁸⁵ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, s. 196.

²⁸⁶ Mevlanzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İçyüzü*, ss. 204-205.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ile ilgili çok tartışılan bir iddia da ele alınmıştır. Ona göre Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da milli bir kuvvet meydana getirmek için Vahdettin görevlendirmiştir²⁸⁷. Ahmet Ağaoğlu'nun Mustafa Kemal'in kararlılık, cesaret, bilinç gibi niteliklerini övdüğü bir makale de eleştirilmektedir. Mevlanzâde Rıfat'a göre Mustafa Kemal, Anadolu'ya Damat Ferit hükümeti tarafından geniş yetkilerle görevlendirilerek gönderilmiştir. İlerleyen bölümlerde Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetleri ele alınmış, İngilizlerin bastırmasıyla geri çağrılan Mustafa Kemal'in görevi bırakması gerektiği, eğer vatanını seviyorsa verilen emre uymak zorunda olduğu yönünde görüşleri yer almıştır²⁸⁸.

Kitapta, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'nde Bâb-ı Ali'nin verdiği yetki ve hattı hümayun ile başkanlığa seçildiği öne sürülmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve programı da eleştirilmekte, partiyi oluşturanların mütareke dönemindeki faaliyetlerinin devlete ve millete faydalı olamayacağı dile getirilmektedir²⁸⁹. Sivas Kongresi'nin ele alındığı bölümde Mustafa Kemal'in hükümetten habersiz Erzurum'dan Sivas'a hareket ettiği ve çizginin dışına çıktığı ifade edilmekte, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı hükümetini ele geçirmesinden endişe ettiğini açıklamaktadır²⁹⁰. Kitabın son bölümlerinde Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin neden engellenmediği ele alınmıştır. Özetle Mevlânzâde Rıfat bu kitabında Türkiye İnkılâbına çok farklı bir açıdan bakmış, etkileri günümüzde de süren tartışmalara yol açan görüşleri dile getirmiştir²⁹¹.

2.4 Siyaset Hakkındaki Düşünceleri ve Siyasetçilere Nasihatleri

Mevlânzâde Rıfat, döneminin etkili bir gazeteci ve siyasetçisidir. Siyaset ve siyasetçiler hakkında kendine özgü yaklaşımlarını gazete yazılarında ve kitaplarında dile getirmektedir. Siyasi ortama ilişkin bakış açısını, *Sürgün Hatıralarım* adlı eserinde şöyle tanımlamaktadır: “Her milletin inkılâbında olduğu gibi bizim 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) İnkılâbında da Müslüman ve Hıristiyan unsurlar arasında başkentte ve diğer illerde birçok siyasi hatta milli dernek, parti kurulmuş, kulüpler açılmıştı. Fakat gerçeği görmezden gelmeyelim; sosyal hayattaki çeşitlilik gözetilmemekte, vatandaşların anlayış ve idrak memleketimizde henüz yönetimle

²⁸⁷ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İcyüzü*, s. 209.

²⁸⁸ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İcyüzü*, ss. 246-247.

²⁸⁹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İcyüzü*, s. 262.

²⁹⁰ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İcyüzü*, s. 272.

²⁹¹ Mevlânzâde Rıfat, *Türk İnkılâbının İcyüzü*, ss. 284-285.

ilgili sistemler gelişmemiş olduğu için, bu cemiyetlerin, bu kulüplerin hiçbirinin esaslı, uygulanabilir programları yoktur”²⁹². Ona göre ülkenin bulunduğu geri kalmışlık düzeyi düşünülmemektedir. Cemiyetlere ve kulüplere üye olanların büyük bir kısmı, katıldıkları idari yapıyı incelememiş ve muhakeme edememiştir. Bu siyasi yönelim, doğunun eski hastalığı “özenti” alışkanlığından, özenti hastalığı da erdem ve ihtiyaçtan ziyade bağış ve ihsan bolluğundan kaynaklanmaktadır. Bu düşünce ve görüşlerini “bizde doğrudan fikir ve meslek sahibi olmak büyüklere karşı hakarettir. Kimseye minnet etmeden yaşamak alışkanlığı yoktur. Serkeşlik itibar görmektedir. Bir kazmaya sap olabilmek için dalkavukluk gerekir” şeklinde ifade etmektedir²⁹³.

Mevlânzâde Rıfat, sürdürülen siyaset yüzünden 600 yıllık bir geleneğin yok edildiğini, milletin düşünce ve duygu özgürlüklerinin ortadan kaldırıldığını düşünmektedir. Bu ahlaki yozlaşmayı gidermenin yolunun, memleketin ileri gelenleri ve siyasilerin millete yol göstermeleri olduğuna inanmaktadır. Siyasi partiler, programlarına ve vicdani kanaatlerine göre bir yönetim biçimini belirlemeli, milletin isteklerine kulak vermelidir. İnsanlık tarihinde devlet işlerinin iyi idare edilmesi ve yürütülmesi için birçok yönetim şekli bulunmaktadır. Düzgün bir idarenin kurulabilmesi için ihtilalden sonra siyasi teşkilatlanmada bölünmeler yaşanmalı, herkes kendi görüşleri yolunda özgür bırakılmalıdır²⁹⁴.

Siyaset hakkındaki bir diğer görüşü de Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte oluşan genel ortam hakkındaki yazılarında görülmektedir. Ona göre her sınıftan insanın, esnafın, hamalın tek uğraşısı siyasettir. Her ağızdan “yaşasın hürriyet”, “yaşasın adalet”, “yaşasın eşitlik” sesleri çıkmakta ancak bu kavramların nasıl gerçekleştirileceği konusunu kimse düşünmemektedir²⁹⁵.

Siyasetçiler hakkında görüş ve önerileri, Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesinde “iyi bir mebus nasıl olur” sorusuna cevap niteliğinde yer almakta, olması gereken siyasetçi modeli tanıtılmaktadır. Burada iyi bir vekilin genel hakları savunan, dirayetli ve zeki bir kişi olması gerektiği belirtilir. Seçimlerde hatır-gönül gözetilmemesi ve layık olanların siyaset yapması vurgulanır. Beyannamede ayrıca

²⁹² Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 33.

²⁹³ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, ss. 33-34.

²⁹⁴ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 35.

²⁹⁵ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 21.

devlet memurları ve siyasetçilerin her zaman kanunlara uymaları, adalet ve eşitliğe önem vermeleri, nüfuzlarını kötüye kullanmamaları gerektiği ifade edilmektedir²⁹⁶.

Prens Sabahattin ile olan ilişkileri de siyaset ve siyasetçiler hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Prens'in tavrıyla ilgili olarak "korkaklığa karışmış boş hayallerin vatanı tehlikeye düşüreceğini tahmin ediyorduk. Böyle muhteşem sarayların muhteşem salonlarında oturanların, hayatını saadet ve mutluluk içinde yaşayanların siyaset meydanında iş görebileceklerine artık ihtimal vermiyorduk" demektedir, ardından da bir siyasi partiyi yönetebilmek için görkemli, parlak programların yeterli olmadığını, bunun ancak parti yöneticilerinin yetenek ve kararlılığıyla gerçekleştirilebileceğini öne sürmektedir²⁹⁷.

²⁹⁶ Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", ss. 111-112.

²⁹⁷ Mevlanzâde Rıfat, *Sürgün Hatıralarım*, s. 48.

SONUÇ

Mevlânzâde Rıfat, yaşadığı dönemde iz bırakmış bir gazeteci, yazar ve siyasetçidir. Yaşamına *Hukuk-i Umumiye*, *Serbestî*, *Âkıl*, *Âhali*, *İnkılâb-ı Beşer*, *Hukuk-i Beşer*, *Meşrutiyet*, *Fâruk*, *Cihâd*, *Kadınlar Dünyası* ve *Erkekler Dünyası* gazete ve dergilerinin sahipliği, sorumlu müdürlüğü veya muharrirliğini sığdırmıştır.

Eğitim ve öğretim hayatı ile ilgili fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kısa bir memuriyet hayatı sonrasında ilk sürgünü ile tanışır. Yaşamına üç sürgün sığdırması, inandığı düşünceler uğruna sözünü esirgmeden yazmasına bağlanmaktadır. Uzun yıllar Osmanlılık üzerine geliştirdiği fikirlerinin, Osmanlının son yıllarında Kürt milliyetçiliğinin etkisi altına girdiği görülmektedir.

Siyasi açıdan özgün olmayı savunmakta, taklitçilikten kaçınılması gerektiğini konuşmalarında ve yazılarında dile getirmektedir. II. Meşrutiyet sonrası oluşan siyasi ortamda faaliyet gösteren dernekler ve siyasi oluşumların kendilerine özgü bir programlarının olmamasını, programların Avrupa'daki benzerlerinden taklit edilerek alınmasını şiddetle eleştirir. Mevlanzâde Rıfat, taklitlerin beklentileri karşılamayacağına inanmaktadır. Özentiden dolayı yapılan taklitlerin, kapılanma alışkanlığından kaynaklandığını ileri sürer. Ona göre öncelikle toplumun genel yapısına hâkim olan özentî alışkanlığı eğitimle yenilmelidir. O, körü körüne, muhakeme edilmeden ve incelenmeden taklit edilen bu sistemin topluma fayda sağlamayacağını, çok partili sisteme geçilerek ve özgün siyasi programlar çıkartılarak uzun vadede başarılı olunabileceğini savunmaktadır. Çok partili ortama geçiş için devlet yönetiminin uygun yasalar çıkarmasını, bu yasaları millete benimsetmesini, milletin iştiraki sağlanarak uygulamaya konulmasını, başka bir ifade ile siyasi açıdan uzun soluklu bir çözümü önermektedir.

Mevlânzâde Rıfat'ın siyasi yaklaşımına göre çok partili siyasal düzene geçilmesi büyük önem taşımaktadır. Her siyasi partinin kendi görüş ve vicdanına uygun bir şekilde siyasi çözümler üreteceğini, muhalefet ettiği siyasi partilerin fikir ve düşüncelerinden yararlanacağını, bunun da sağlıklı çözümler üretilmesine yol açacağını savunur. Onun düşüncesine göre önemli olan ihtiraslara yenik düşmemek,

önceliği millete verebilmek ve çoğunluğun isteklerini yerine getirebilecek siyasi çözümler sunabilmektir. İhtilal hareketleri siyasi düşünceleri bir tarafa bırakmayı gerektirmekte, inkılap aşamasından sonra ise siyasi partiler arasındaki birliktelik doğal olarak bozulmaktadır. Çok partili siyasal yaşam, inkılap sonrası herkese, kendi görüşüne uygun bir siyasi parti seçme imkânı sağlamaktadır.

Mevlânzâde Rıfat, hayatının büyük bir bölümünü gazete ve dergi yayınlamaya adanmıştır. Özellikle *Serbestî* gazetesi, kendisi ile bir anılmaktadır. 23 Ocak 1913 tarihinde Bâb-ı Âli baskını sonrası, siyasi yayın yapmama sözü vererek İstanbul'da kalmaya devam eder. *Kadınlar Dünyası* dergisinin sahibi Nuriye Ulviye ile evlenir ve Mütareke'ye kadar derginin yönetiminde kalır. Bu süreçte bir sayılık *Erkekler Dünyası* dergisini, erkek gözüyle kadın sorunlarına bakmak amacıyla çıkartır. Mütareke sonrasında kurucusu ve başkanı olduğu Radikal Avam Fırkası ile siyasete dönüş yapar. Aynı zamanda fırkanın yayın organı olarak *İnkılâb-ı Beşer* gazetesini çıkartmaya başlar. Bu dönemde Osmanlı milliyetçiliğinden Kürt yanlısı bir düşünceye geçtiği görülmektedir. Kürdistan Teali Cemiyeti'ne ve İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katılması da bunun bir göstergesidir.

Milli Mücadele'nin sona ermesi ile birlikte Lozan Barış Antlaşması'nı takiben yayınlanan yüzellilikler listesinde adı yer alır ve vefatına kadar sürececek son sürgün dönemi başlar. Romanya ve Yunanistan'da bir süre kaldıktan sonra Suriye'ye geçer. Halep'te 8 Eylül 1930 yılında kalp krizi geçirerek vefat eder.

Mevlânzâde Rıfat yaşamı boyunca makaleler dışında birçok eser de yayınlamıştır. Bilinen ilk eseri, 1 Kasım 1910 (H 27 Şevval 1328) tarihli 62 sayfalık "*Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim*"dir. Bunu 31 Ocak 1911 (R 18 Kanunusani 1326) tarihli "*Yemen Hakkında Dahiliye Nâzırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha*" başlığını taşıyan ve Kahire'de basılan 16 sayfalık risâle takip etmektedir. En önemli eserlerinden biri olarak bilinen "*İnkılâb-ı Osmaniden Bir Yaprak yahud 31 Mart 1325 Kıyımı*" adlı eseri iki ciltten oluşmaktadır. 18 Nisan 1911 (H 18 Rabiulahir 1329) tarihinde basılan eserin birinci cildi 175 sayfadan oluşmaktadır. İkinci cildin ise sadece 64 sayfasına ulaşılabilmiştir. "*Hakk-ı Vatan yahud Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilmez*" adlı 109 sayfalık eseri 1912 yılında İstanbul'da Serbestî matbaasında basılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında Yahudilerin ön planda olduğunu düşünen Mevlânzâde Rıfat, bu konuyla ilgili düşüncelerini 30 sayfalık "*Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler –*

Türkiye'yi Yıkan Yahudiler” risâlesini 1923 yılında yayınlayarak dile getirmiştir. “Türkiye İnkılabının İçyüzü” adlı kitabı, bilinen son kitabıdır. 1929 yılında Halep’te basılan eser, tamamı 318 sayfa olmak üzere iki ciltten oluşmaktadır. Ermeni sorunu ile ilgili olarak İttihatçılara suçlamalar yönelttiği kitap, Ermeniler tarafından Ermenice olarak da basılmıştır.

Bu araştırma, onun doğruları veya yanlışları üzerine bir çalışma değildir. Yaptıkları, yaşadıkları ve düşünceleri ile ilgili açıklamaları yapmak, bundan sonra bu konuyu araştırarak olanlara bir yol açmak temel amacını taşımaktadır. Mevlanzâde Rıfat, II. Meşrutiyet ve sonrasında yaşanan neredeyse bütün olaylarda bir şekilde geçmektedir. Bu nedenle bile yaşamı ve eserleri araştırılmalı, edebi ve bilimsel açılarından incelenmelidir. Hayatı ve görüşleri hakkındaki yeni kaynakların bulunması ve araştırmaların yayınlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İrade Askeriye (İ.AS), Nr. 48/79 04/04/1909 13 Rebiülevvel 1326/15 Nisan 1908.

İrade Hususi (İ.HUS),Nr. 33/1312/B-067, 18 Receb 1312/15 Ocak1895.

2. Süreli Yayınlar - Gazeteler

Erkekler Dünyası

Förük/Farouc Gazetesi

Hukuk-i Umumiye

İnkılab-ı Beşer

Kadınlar Dünyası

Serbestî

3. Hatıralar

Mevlânzâde Rifat; *Sürgün Hatıralarım*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.

Kabacalı, Alpay; *Hatıralar Cemal Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.

Turan, Mustafa; *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, İstanbul: Q-Matris Yayınları, 2003.

4. Kitaplar

Akşin, Sina; *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980.

Akşin, Sina; *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2009.

Alakom, Rohat; *Eski İstanbul Kürtleri*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.

Alakom, Rohat; *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları, 1998.

Argıt, Eren Celile; *Mîzancı Murad Bey'in II. Meşrûtiyet Dönemi Hâtıraları Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad*, İstanbul:Marifet Yayınları, 1997.

- Birinci, Ali; *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Birinci, Ali; *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat ve Arşiv Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Birinci, Ali; “Mevlânzâde Rıfat Bey”, *Siyonistler Osmanlı’yı Nasıl Yıktı*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, no. 3, 2013.
- Christensen, Larry B., Johnson, R. Burke ve Lisa A. Turner; *Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analiz*, (Ed. Ahmet Aypay), Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- Çakır, Serpil; *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman; *Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1964.
- Çavdar, Tevfik; *Türkiye’nin Siyasi Tarihi* Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Çulcu, Murat; *Osmanlı’da Çağdaşlaşma ve Taassup Çatışması*, İstanbul: Erciyaş Yayınları, 2004.
- Danişmend, İsmail Hami; *31 Mart Vakası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1986.
- Duman, Hasan; *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası, 1828-1928*. Antalya: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.
- Ege, Nezahat Turan; *Prens Sabahattin’in Hayatı*, İstanbul, 1977.
- El-Kazimi, Avnullah; *Son Müdafaa Divân-ı Örfî ve Avnullah El Kâzımî*, İstanbul: Şehir Yayınları, 2005.
- Göztepe, Tarık Mümtaz; *Osmanoğulları’nın Son Padişahı Vahideddin-Gurbet Cehenneminde*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1991.
- İnuğur, M. Nuri; *Basın ve Yayın Tarihi*, (5. Baskı), İstanbul: DER Yayınları, 2005.
- İrtem, Süleyman Kani; *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, İstanbul: Temel Yayınları, 2003.
- İskit, Server Rıfat; *Türkiye’de Matbuat Rejimleri (Tahlil ve Tarihçe Kısmı)*, İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü, 1975.
- Karaca, Emin; *150’likler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.

- Kocabaşoğlu, Uygur; *Hürriyet-i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan; *1908 Basın Patlaması*, İstanbul: Bashaş Yayınları, 2005.
- Koloğlu, Orhan; *Aydınlarımızın Bunalımlı Yılı 1918, Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete*, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000.
- Koloğlu, Orhan; *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İstanbul: Cep Üniversitesi-İletişim Yayınları, 1992.
- Kuran, Ahmet Bedevi; *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Tan Matbaası, 1945.
- Martı, Metin; *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, İstanbul: Arma Yayınları, 1999.
- Özgül, Metin Kayahan; *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalara*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.
- Şerif Paşa; *Bir Muhaliğın Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- Ramsaur, Ernest E; *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2007.
- Mevlânzâde Rıfat; *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*. (3. Baskı, Sadeleştiren: BerireÜlgenci), İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Mevlânzâde Rıfat; *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarık-i Mücehedede Hakikat Ketm Edilemez*, İstanbul: Serbestî Matbaası, 1928.
- Mevlânzâde Rıfat; *Türk İnkılâbının İcyüzü*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1993.
- Mevlânzâde Rıfat; *Siyonistler Osmanlıyı Nasıl Yıktı?*, İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2013.
- Selahaddin, Mehmet; *İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990.
- Şapolyo, Enver Behnan; *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*, Ankara: Güven Matbaası, 1969.
- Tekin, Firuzan Hüsrev; *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, İstanbul, 1965.

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye’de Siyasi Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye’de Siyasi Partiler Meşrutiyet Dönemi* İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, Cilt II, 1984.

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye’de Siyasi Partiler, Mütareke Dönemi*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Ulunay, Refi Cevad; *Eski İstanbul Kabadayıları Sayılı Fırtınalar*, İstanbul: Bolayır Yayınevi, 1973.

Unat, Faik Reşid; *II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Ankara: TTK Yayınları, 1960.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan; *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9. Baskı), Ankara: Seçkin Yayınları, 2013.

Yıldız, Sıddık; “Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2006).

5. Makaleler

Akkuş, Turkuay; “Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, 2008, ss.119-141.

Akşin, Sina; “Fedakâran-ı Millet Cemiyeti”; *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29/1-2, 1974, ss.125-136.

Alakom, Rohat; “Bir Esrar Perdesi’nin Aralanması, Kürt Şerif Paşa’nın Ölüm Tarihi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, sy. 162, 1997, ss.4-10.

Aslan, Taner; “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 28/28, 2010, ss. 1-26.

Ayaz, Erhan, Erdem, Muammer ve Yunus Kuloğlu; “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey”, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 5(1), 2015, ss. 107-117.

Birinci, Ali; “31 Mart Vakasının Bir Yorumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 12 Cilt, 2002.

- Ergenekan, Melis; “Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi”, *Yeditepe Üniversitesi Global Media Journal*, 2011, ss. 106-120.
- Gökbayır, Satılmış; “Gizli Bir Cemiyetten İktidar: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri ve Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/1, 2012, ss. 61-96.
- Gövsâ, İbrahim Alaettin; “Şerif Paşa”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi (TMA)*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1945, s. 369-375.
- İssı, Murat; “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını, Mevlânzâde Rıfat Bey”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 2010, ss. 2-10.
- Kerimoğlu, Hasan Taner; “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Fırariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2007 7/2, ss. 133-142.
- Kerimoğlu, Hasan Taner; “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-i Umumiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8/18-19, 2009, ss. 21-38.
- Kocahanoğlu, Osman Selim; “Derviş Vahdeti II.”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 202, 2000, s.229.
- Kocaoğlu, Bünyamin; “Mütareke İstanbul’unda Adem-i Merkeziyetçi Bir Oluşum: Radikal Avam Fırkası”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3/9-10, 2006, 151-180.
- Kutlar, Mithat; “Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi”, *Fe Dergi* 2, sy. 2 2010, 1-15.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet; “Osmanlı Ahrar Fırkası Programı İçtüzüğü, Beyannameleri”; *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Liberal Düşünce Dergisi*, sy. 6, 1997, ss. 101-117.
- Yıldırım, Tamer; “Matbuat Âleminde Mevlânzâde Rıfat ile Bir Gezinti”, *International Journal of History*, 5/3, 2013, ss. 269-278.

6. Elektronik Kaynaklar

Savaş, Mevhibe; “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi, Adana: 1998, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/mevhibe_savas_ikinci_mesrutiyet_donemi_ittihat_terakkive_basin.pdf, (10.01.2016).

Akkent, Meral; Kadınlar Dünyası dergisinin Fransızca eki, Meral Akkent özel arşivi, <http://bianet.org/bianet/kadin/145572-feminist-kadin-dergilerinin-buyuk-buyuk-buyukannesi>, (17.04.2016).

ÖZGEÇMİŞ

Ufuk OKAY 06.06.1977 tarihinde Samsun'da doğdu. Atakum Endüstri Meslek Lisesi'ni bitirdikten sonra 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünden 2001 yılında mezun oldu. Mezuniyetten bu yana öğretmen olarak görev yapan Ufuk OKAY orta derecede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları tarih, kişisel gelişim ve spor...

İletişim Bilgileri

E mail : okayufuk@yahoo.com

Telefon : 0505 4879814